

**VARLIĞIN ÖZÜ (ARCHE) TEMELLİ BİR YAKLAŞIM
ÇERÇEVESİNDE İNSAN VE DOĞA İLİŞKİSİ**

Vesile YOSUNKAYA

Yüksek Lisans Tezi

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Emine KEF

ADİYAMAN

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

2017

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Yrd. Doç. Dr. Emine KEF danışmanlığında, Vesile YOSUNKAYA tarafından hazırlanan “Varlığın Özü (Arche) Temelli Bir Yaklaşım erevesinde İnsan ve Doğa İlişkisi” başlıklı çalışma 20/07/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Soner KARAGÜL

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Emine KEF

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Murat SEZİK

20/07/2017

Prof. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK

Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Varlığın Özü (Arche) Temelli Bir Yaklaşım Çerçevesinde İnsan ve Doğa İlişkisi” başlıklı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

20/07/2017

 İmza

Vesile YOSUNKAYA

ÖZET

VARLIĞIN ÖZÜ (ARCHE) TEMELLİ BİR YAKLAŞIM ÇERÇEVESİNDE İNSAN VE DOĞA İLİŞKİSİ

Vesile YOSUNKAYA

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim Dalı

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2017

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Emine KEF

İnsan ve doğa arasındaki ilişki arche, yani varlığın özü anlamında ilk kez ilkçağ doğa filozofları tarafından ele alınmıştır. Arche; varlığın özü, her şeyin kökeni gibi anlamlara gelmekte ve arche arayışı doğa filozoflarında iki şekilde değerlendirilmektedir. Birincisi, her şeyin kendisinden meydana geldiği arche nedir? İkincisi ise bu arche'den tüm evren nasıl oluşmuştur? Bu soruların cevabı kimi filozofa göre bizzat doğanın kendisinde gizliydi, yani Thales'in suyu, Anaksimenes'in havası, Empodokles'in dört kökü (hava, su, toprak, ateş) ilk özdü. Kimi filozofa göre ise doğada bulunmayan soyut varlık veya varlıklardı. Bu Anaksimandros için apeiron'du, Anaksagoras için sayısız spermetalardı, Demokritos için sonsuz atomlardı. Arche arayışı ile beraber düzene kavuşmuş olan evrene ya da yaşama yönelik düşünme temelde ilk olarak bütüncül bir şekilde farklı uygarlıkların mitolojilerinde görülmektedir. Çünkü mitoloji, insanın kendisine, doğaya, yaşama ve düşüncelerine yön verebilecek inancı içerisinde barındırmakta ve aralarındaki ilişkiyi belirleyebilmektedir. Çünkü doğadaki herşey kişileştirilmiş canlılardı. Mitolojilerde de yer alan doğanın ve insanın ilişkisini tüm doğayı canlı olarak gören düşünce oluşturmakta ve bu canlılık doğaya, tüm evrene saygıyı içinde barındırmaktadır. Sonrasında gelişen arche arayışı aslında doğanın ve insanın varlığı ve aralarındaki ilişkiyi doğaüstü güçlere dayanmadan doğadan hareket edilerek açıklanmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Doğa Felsefesi, Mitoloji, Kozmoloji, Arche (Varlığın Özü), Doğa ve İnsan İlişkisi

ABSTRACT

THE ESSENCE OF EXISTENCE (ARCHE) BASED APPROACH WITHIN THE FRAMEWORK OF THE RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN AND NATURE

Vesile YOSUNKAYA

Department Of Public Administration

Adiyaman University Graduate School of Social Studies

June 2017

Advisor: Asst. Assoc. Dr. Emine KEF

The relationship between human and nature was first huddled by the ancient philosophers of nature on the basis of arche. Arche, comes to mean the first, the beginning and the root of everything. Search for arche is evaluated in two ways by nature philosophers. First, what is the first principle (arche) that everything comes to itself? The second is how the entire universe formed from this arche. According to some philosophers, the answers to these questionns were hidden in nature itself, Namely, the water of Thales, the air of Anaksimenes, the four roots of Empodokles (air, water, earth, fire) was the first extract. According to the some philosophers, they were intangible being or assets that are not found in nature. In this Anaksimandros was Apeiron, in Anaksagoras was countless spermetas, in Demokritos was infinite atoms. Thinking about the life or the cosmos that has reached an order with arche quest is basically first seen totally in the mythologies of different civilizations. Because mythology holds in the first conviction that human can direct to himself, to nature, to life and minds and to determine the relation between them. Because everything in the nature is personalized living things. The relationship between nature and human beings in mythology constitutes the idea of seeing all nature as living and this liveliness is hold within nature and to the whole world respectful. The search for the arche which developed afterwards was explained by moving from the nature.

Key words: Philosophy of Nature, Mythology, Cosmology, Arche (Existence of Existence), Nature and Human Relation

ÖN SÖZ

“Varlığın Özü (Arche) Temelli Bir Yaklaşım Çerçevesinde İnsan ve Doğa İlişkisi” isimli bu çalışmanın temel amacı, ilkçağ doğa filozoflarının evrenin arche’sini doğa içinde ararken doğayı bir araç konumuna indirgememeleri tüm evrenin aynı özden oluşması sebebiyle insan ve doğa ilişkisinde bir sömürden ziyade biraradallığın ve dayanışmanın hâkim olduğu düşüncesini savunmaktır.

Evrenin özünü oluşturan temel maddenin ne olduğu, insanın evren içerisindeki konumu ve en nihayetinde yaratılışın son zirvesi olan ve tüm evreni kapsayan doğa en başta mitoloji ile açıklanmıştı. Mitolojiye boş inançlar dizisi olarak bakılmamalı çünkü mitoloji, insana evren hakkında sormuş olduğu soruların cevabını verebilecek özelliktedir. İnsanı bilgeliğe götüren birçok deneyime sahiptir. Doğanın ilk öğrencileri ve öğretmenleri olan ilk doğa filozofları kendi düşüncelerini geliştirirken bu mitolojik bilgelikten, deneyimden etkilenmişlerdir. Çünkü mitoloji hangi bilim dalı içerisinde ele alınırsa alınsın temelinde doğa yer almaktaydı. Bundan dolayı onlar doğanın öğrencileri aynı zamanda öğretmenleri olarak kabul edilmekte ve konuları hep doğa ile ilgili olması dolayısıyla doğaya olan bakış açıları insana olan bakış açılarını şekillendirmekteydi. Doğa bir bütündü ve mucizeyi görmek bütünü görmekle mümkündü. Bu mitolojik inanç etkisini son doğa filozoflarında tamamen kaybetmişti. Böylece insana ve doğaya yönelik bakışlar pratik amaçtan öteye gidememiş ve mitolojik gelenek ve sonrasındaki arche arayışı yerini günümüzde de hala etkisini devam ettiren yabancılaşmış, özünü kaybetmiş tamamen makineleşen bir insan doğa tasarımına bırakmıştır.

Çalışmamın başlangıcından sonuç aşamasına kadar her aşamada gerekli olan destek ve yardımlarını esirgemeyen danışmanım Yrd. Doç. Dr. Emine KEF’e sonsuz teşekkür ederim.

Adıyaman-2017

Vesile YOSUNKAYA

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY TUTANAĞI	i
TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
1.Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1.Mitolojilerde Yer alan “İlk Nedenin” Felsefi Yolculuğu	8
1.1.1.Mit ve Mitoloji	9
1.1.2.Mitlerin Temel Özellikleri.....	16
1.1.3.Mitin Amacı.....	22
1.2.Büyük Bilmecenin Parçası: Yaratılış (Köken) Mitleri	24
1.2.1.Yunan Mitolojisinde Yaratılış	30
1.2.2.Hint Mitolojisinde Yaratılış.....	36
1.2.3.Sümer Mitolojisinde Yaratılış	38
1.2.4.Mısır Mitolojisinde Yaratılış	39
1.2.5.Kutsal Metinlerde (Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim) Yaratılış	41
1.2.5.1.Tevrat	42
1.2.5.2.İncil	44
1.2.5.3.Kur'an-ı Kerim	45

İKİNCİ BÖLÜM

2.Arche (İlk Neden) Polemiğinin Mitolojik-Kozmolojik-Ontolojik Sorunu	49
2.1.Bu Sorun Çerçevesinde Doğanın Arche'sini Kavrama	51
2.2.Monist Doğa Filozofları.....	55
2.2.1.Canlılığın Özünü Su	58
2.2.2.Sonsuzluğun Sınırsızlığı	64
2.2.3.Soluksuzluğun Soluğu Hava.....	69
2.3.Değişim Üzerine Yoğunlaşan Doğa Filozofları	73
2.3.1.Her Şey Akar Değişim Kaçınılmaz	73
2.3.2.Yoktan Varolamayan Herşey	78

2.4.Plüralist Doğa Filozofları.....	82
2.4.1.Doğanın Arche'sini Oluşturan Dört Temel Madde	83
2.4.2.Evrenin Arche'sini Oluşturan Sayılar	90
2.4.3.Sayısız Spermetalar	95
2.4.4.Gözle Görülemeyecek Kadar Küçük Yapı Taşları.....	98
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
3.Doğa Felsefesi Anlayışından Mekanik Doğa Algısına	106
3.1.Rönesans dönemi.....	108
3.2.16. ve 17. Yüzyıllarda Yaşanan Bilimsel Devrim.....	111
3.2.Francis Bacon'nın Doğa ve İnsan Felsefesi	116
3.3.Rene Descartes'in Doğa ve insan Felsefesi	118
Sonuç.....	126
KAYNAKÇA.....	131
ÖZ GEÇMİŞ	140

1. Giriş

El değmemiş, bozulmamış dönem olarak adlandırılan mitolojik veya ilkel dönemde günümüzdekine benzer inanç sistemleri, evreni ve insanı anlama, anlamlandırma ve sorgulama yoktu. Bunun yerine mitolojiler ve efsaneler bulunmaktaydı ve bunlar ağızdan ağıza dolaşarak doğaya ve aynı zamanda insana anlam veren bir inanç sistemine dönüşmüştü. Mitlerde yer alan o inanç, doğada bulunan veya bulunmayan tüm varlıklara inanan insan için yaşamı daha kolay hale getirecek bir takım pratik çözümlere sahipti. Bu çözümler, tüm doğaya kişileştirilmiş canlı olarak yaklaşırlar. Mitolojik inancı şekillendiren budur. Mitolojide doğa her şeydi ve bir bakıma yaratılışın zirvesi konumundaydı. Çünkü gerek insana dair gerekse evrene dair her türlü bilgi doğanın içine gizlenmişti. Bu gizem ancak evrenin özüne giden yolda onu bir bütün olarak görmekle çözülebilirdi. Doğanın mitolojik inançla açıklanma süreci her ne kadar ilkçağ dönemine kadar sürmüş olsa da o dönemin filozofları evrenin özünü anlamaya çalışırken kendi deney ve gözlemlerinin yanı sıra yaşadıkları yerlerin mitolojik inançlarından da etkilenmişlerdir. Böylece doğayı ve insanı anlama çabası yönünü mitolojiden felsefeye kaydırmıştır.

Üç dönemde izleyebileceğimiz felsefe tarihi İlkçağ, Ortaçağ ve modern çağ olarak üç döneme ayrılmaktadır. Bu dönemler birbirlerinden tamamen kopuk bir şekilde gelişim göstermemişlerdir. Örneğin Aristoteles, Platon ve Sokrates gibi filozoflar İlkçağın son dönemlerinde yaşamalarına rağmen Ortaçağın karakterize edilmesinde düşünceleri son derece belirleyici olmuştur. Aynı şekilde Ortaçağ döneminde yaşananlar modern ya da aydınlanma döneminde yaşamış olan Martin Luther ve John Calvin gibi tanrıbilimcileri etkilemeyi başarmıştır. Ancak Modern çağda felsefe, matematik, fizik, doğa, insan doğası ve yaratılışı konularında bilimsel devrim yaşanmış olup Ortaçağa bir başkaldırı niteliği taşımaktadır. Özellikle insan ve doğa ilişkisinde yaşanan çıkmaz dönemselsel olarak daha da geride yer alan ilkçağ doğa anlayışından uzaklaştırmış ve doğa araç konumuna indirgenmiştir. Öncesinde ilkçağ doğa felsefesinin temel argümanı olan arche, yani evrenin özünün ne olduğu sorusu aynı zamanda sonrasında yaşananlar evrenin yaratılışından bu yana merak edilen ve daima tartışma konuları arasında yer alan önemli bir sorundur. Ve bu soruna insan,

ilk olarak deney ve gözlem ya da daha gerçekçi kanıtlar peşine düşmeden önce mitoloji ile cevap bulmaya çalışmıştır. Mitoloji, doğaya bağlı olan ve her doğa olayından sonra biraz daha düşünen insanı, kavramlar veya başka anlaşma araçları bulmaya itmiştir. Bu süreçte doğaya egemen olma değil onun sırrını anlama ve ona göre hareket etme düşüncesi hakimdir.

Bir anda kendini doğanın vahşi ve aynı zamanda estetik görünümü içinde bulan insan hayret duygusu içerisinde kendisini nereye oturtacağını bilememesi pek çok soruyu beraberinde getirmiştir. Örneğin ilk madde nedir, nerededir? Milyonlarca galaksiler ve daha sonra ben olacak madde ya da öz nereye yayılmıştır? Evreni oluşturmadan önce hangi bitkinin, hayvanın, taşın veya bilinmeyen boşluğun içine yerleşmiştir? Hayat veya zaman başlamadan önce insan neredeydi? Evrenin bu büyük bilmecesinin parçaları nereye dağılmıştır? Bu bilmecenin içerisinde bir gün beni, evreni oluşturacak bir öz saklı mıydı? Evrenin özünün özünü oluşturan bir itici güç var mıydı? Her şeyden önemlisi evren, kendi biçimsel özelliğini kazanmadan önce nasıldı, neredeydi ve bugünkü biçimini kazandıran ilk neden ne olmuştu? Ve bu sorulara her uygarlık kendi geleneği, başka bir deyişle doğayla olan iletişimlerinin mahiyeti çerçevesinde yanıt aramıştır. Bilindiği üzere mitoloji, tanrılar veya tanrıçalar denildiği zaman akla ilk gelen Antik Yunan olmaktadır. Mit kültürünün her ne kadar tarihini saptamak zor olsa da söylenegeldiği üzere her düşüncesinin muhakkak ki bir mimarı bulunmakta ve bu mimar Antik Yunan uygarlığı olarak kabul edilmektedir. Bunlar masal veya efsane olarak anlatılabilir olsa da ilkel insanın doğaya karşı bilgisini ve tutumunu betimlemekte ve sonrasını şekillendirmektedir.

Milyarlarca yıl önce başlamış olan insanın ve doğanın serüveni yıllar boyunca mitolojilerle anlatılabilir. Anlatılanlar gerek kozmolojik gerek ontolojik açıdan birçok bilim dalına yol göstermiş ve bilim dalları mitolojilerle ilgilenirken çoğunlukla evrenin yaratılışı veya özünü, bu özün bir kaos mu düzen mi olduğu aynı zamanda bu evren içinde insanın yaratılışı ve hangi konumda olduğu sorularıyla uğraşmışlardır. Çalışmanın birinci bölümünde, mitolojilerde yer alan ilk nedenin veya özün felsefe ile olan ilişkisi ele alınmıştır. Mitolojinin varlığa dair sorduğu sorulara cevap ararken tıkanıp yerde felsefe devreye girmiştir. Doğal olayları, zamanı ve kendilerini anlatırken cisimleştirme yoluna gidilmesi, her tanrı veya

tanrıçanın bir doğal varlıkla ve doğa olayıyla özdeşleştirilmesi mitolojinin en önemli özelliği olan sembolizmde bir açıklamasıdır.

İlkçağ doğa felsefecilerinin doğada evrenin özünü ararken bu mitolojik kabullerden etkilenmeleri ve geleneğin devamını sürdürerek daha bilimsel açıklamalar getirmeleri, Yunan ile benzer bir kültür ortamına sahip olmuş olmaları nedeniyledir. İnsan ve doğayla bir bütün olan ve aynı özden oluşan evrenin sırrını anlamaya çalışan mitoloji etkisini yitirmeye başladığında bu soruların cevaplarını ve aynı zamanda sorulan soruların daha derinleştirilmiş halini devralmışlardır. Öz aynı idi fakat anlayış, kavrayış ve yöntem farklılaşmıştır.

Bu çalışmada, ilkçağ felsefesinin en önemli konuları arasında yer alan doğa felsefesinin ilgilenmiş olduğu ve doğayı temel alarak kendilerinden önce var olan mitolojik söylemlerin ilgilendiği konuları arche kavramıyla soyut olandan somut olana daha gerçekçi bir düşünceye bağlama, bunu gerçekleştirirken de doğayı bir sömürü aracı olarak insanların hizmetine sunulmuş olan bir makineden ziyade doğanın bilgisine ulaşip akılsal gerçeği edinme ve ulaşılan bu gerçekte tüm evrenin tek bir özden yani arche'den oluştuğunu vurgulayarak doğanın ve insanın aslında aynı evren içinde, aynı özü paylaşmalarından dolayı aralarında bir tahakküm ilişkisinden çok dayanışma ve biraradallığın olduğunu gösteren bir amacın bulunduğu tezi savunulmuştur. Bununla birlikte sonrasında yaşanan bilimsel devrim ve akıl tutulmasıyla beraber öncesinde var olan dayanışma ruhunun sömürüye dönüşmesinin aslında bir anda olan bir olgu olmadığı bu süreci hazırlayan birçok etkinin bulunduğunu göstermektedir. Mitolojinin bittiği yerde felsefe, felsefenin bittiği yerde de bilim, insan ve doğa ilişkisini farklı açılardan ele almayı başarmıştır. Bu başarı doğayı anlama ve anlamlandırma çabasını insana yöneltmesiyle beraber hız kazanmıştır. Söylendiği üzere çalışmanın daha sağlam temellerde anlaşılabilmesi için bu süreçte rol oynayan mitolojiden ilkçağ doğa filozoflarının arche arayışına kadar geçen süreyi iyi analiz etmek, neden ve sonuçlarını doğru bir şekilde bağdaştırmak önemlidir. Bu bağdaştırma ise toplumsal pratikler ile açıklanmamış olup düşünürler ve mitolojik inançlar nezdinde ele alınarak bir açıklama getirilmeye çalışılmıştır.

İlkçağ veya doğa filozoflarının amacını, metafizik nitelik taşıyan sorular ile doğaya yönelmek ve doğanın bilgisine ve sırrına ulaşmak oluşturmaktadır. İlk

başlarda bu sorulara söylencelerle, dinsel tasarımlarla veya mitler aracılığıyla açıklama getirilmeye çalışılmış olmakla beraber bu cevapların insanlar üzerinde tatminkar bir etki uyandırmaması sebebiyle filozoflar doğaya yönelerek kendi gözlem ve düşünceleri aracılığıyla bu soruların yanıtlarını bulma yoluna girişmişlerdir. Böyle bir yaklaşımda ilk defa doğa filozofları aracılığıyla gerçekleştirilmiş doğaya farklı bir bakış açısıyla yönelinmiş olup doğa üzerine düşünme başlamıştır. Doğayı anlamaya çalışan ilk filozof Thales olmuştur. Thales ve sonrasındaki filozoflar doğaya yönelirken amaçları insanın varlığının doğadan üstün olduğunu kanıtlamak veya doğanın insanın üstünde yer aldığını kanıtlamak olmamıştır. Amaç hayret uyandıran bir bakış ile doğaya yönelme olup bu metafizik nitelik taşıyan soruların cevaplanmasını istemişlerdir ki en önemli soruyu arche yani evrenin ilk özü oluşturunuyordu. Bu soru ile beraber doğada bir dayanışma, biraradalık ve en önemlisi de tüm varlığın özünü oluşturan madde açıklanmış bulunuyordu. Bunun yolu ise bilimsel gerçeklerden daha çok filozofların kendi gözlem, deney ve düşüncelerinden geçmekteydi.

Doğaya yönelmiş bulunan felsefenin ele alacağı ilk soru olan arche sorununun ilk çözüm denemesi Thales ile başlar ve her şeyin özünün sudan oluştuğunu belirterek evrenin özünü tek bir madde ile açıklama yolunu benimser. Anaksimandros bu öze sonsuzluk veya sınırsızlık adını verir. Anaksimenes hava cevabını verir. Dolayısıyla arche sorununa birbirinden farklı cevaplar verilmiş kimi filozof varlığın özünü tek bir madde ile açıklarken kimi filozof birden fazla madde ile açıklama girişiminde bulunmuştur. Kimi filozof ise soyut kavramlar ile açıklama yolunu benimsemiştir. Daha sonra ise varlığın özü ile beraber bu ana kaynağı teşkil eden özden sayısız olan varlıkların nasıl oluştuğu ve nasıl bir değişim geçirdiği üzerinde durulmuştur. Bu soruna filozoflar dayanışma ve biraradalık unsurunu göz önünde bulundurarak farklı cevaplar vermişlerdir. Böylece verilen bu cevaplardan anlaşıldığı kadarıyla mekanik bir evren anlayışının temelleri de atılmış bulunmaktaydı. Özellikle doğa filozoflarının sonuncusu olan Demokritos'un atomcu bakış açısı bunun ilk örneğini teşkil etmektedir. Empodokles'in logosu, Anaksagoras'ın nousu atomcu evren anlayışını şekillendiren önemli gözlemlerdir. Böylece mitolojik geleneklerle açıklanmaya çalışılan evren, doğa ve insan yeni bakış açılarıyla açıklanmaya ve gerçekten bir üstünlüğün veya aşağılanmanın

göstergelerini betimlemeye başlamışlardır. Akıl tutulması etkisini hissettirmiştir. Özellikle doğanın içerisinde kendi aklının ve gelişiminin diğer canlılardan farklı ve üstün olduğunu keşfetmesiyle beraber kendini bil, kendini izle ve farkındalığını arttır şeklinde yorumlanmıştır. Mitolojide yer alan insanın harekete geçirmesini kolaylaştıran duygular yerini akla bırakmıştır. Yani insanın artık duygularının değil ki özellikle doğaya yönelik saygı ve vicdani hareketine ilişkin olan düşüncelerinin daha hızlı bir şekilde nasıl uyarılacağı temel sorun haline gelmiştir.

İkinci bölümde arche arayışında ilk olarak önceki kabuller olan mitolojik, ontolojik ve kozmolojik sorunsalı açısından yaklaşmış olup bu sorun çerçevesinde doğanın arche'sinin nasıl kavranılacağı ve bu arche'nin ne olması gerektiği soruları tartışılmaya başlanmıştır. Bu soruna ilk olarak monist dediğimiz doğa filozofları bir yanıt aramaya başlamışlardır. Bunlar Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes'tir. Arche'nin değişimi ve diğer varlıkların bu arche'den nasıl meydana gelmiş olabileceği düşünülmemiş bunun yerine birlikten çokluğa geçiş sürecini yine arche'nin kendisine bağlamışlardır. Böylece arche'ye kendiliğinden canlı olma özelliği kazandırılmış olmaktadır. Doğanın birliğini sağlayanda arche'nin canlılık özelliğidir. Daha sonra bu arche'nin nasıl olur da diğer varlıklara dönüştüğünü sorgulayan değişim ve oluşum problemini ele alan filozoflarla karşılaşmaktadır. Bu filozoflar Herakleitos ve Parmenides'tir. Bu filozoflar doğanın birliğini değişim aracılığıyla diğer bir ifadeyle, karşıtların oluşturduğu döngüye bağlamışlardır. Sonrasında değişimi ve oluşumu kabul edip arche'nin birden fazla olduğunu savunan plüralist filozoflarla karşılaşmaktadır. Bu filozoflar monist doğa filozoflarından farklı olarak değişimi ve oluşumu arche'nin kendisine bağlamamışlar yani arche'nin kendiliğinden canlı olma özelliğini bir tarafa bırakarak dışsal bir nedene başvurmuşlardır. Empodokles dört kök maddeyi harekete geçirenin sevgi ve nefret olduğunu söyleyerek dışsal gücü iki mitolojik sembole bağlamıştır. Pythagoras evrenin sayılardan oluştuğunu söylerken aslında doğanın uyumlu olan müzikaline kendisini kaptırmıştır. Anaksagoras sonsuz sayıda spermetaların dağılıp birleşmesine bağlamıştır ve son olarak Demokritos uzay ve zamandaki sonsuz sayıda atom kuramını öne sürmüştür. Tüm bu cevaplar temelde doğaya bir araç olarak yaklaşmaz, doğanın birliğini düşünür çünkü tüm evren aynı özden meydana gelmiştir. Tıpkı doğanın ve insanın hücrelerinin yaptığı gibi içinde değişmeden kalan öz, ister

çoğalsın ister ölümsüz olsun daima diğer bir hücrede varlığını devam ettirmenin bir yolunu mutlaka bulacaktır.

İlkçağ doğa felsefesinin atomcu evren anlayışı ve bu sürece ön ayak olan filozoflardan sonra gelenler doğaya artık bilimsel olan ilk neden olarak yaklaşmayı bırakmış adeta onu unutmuş, ihmalkar davranmışlardır. Ortaçağ düşüncesinde önemli etkiye sahip olup ilkçağın son filozoflarından olan Sokrates, Aristoteles ve Platon yönünü insana çevirmiştir. Böylece doğa filozoflarının yaptıklarını eleştirerek felsefenin merkezine insanı yerleştirmiş oluyorlardı. Arche'nin canlılık özelliğinin yitirilip dışsal bir güce bağlanması, madde ve ruh ayrımı yani özne ve nesne arasında bir yarığın oluşması ve insan aklının merkeze alınması mekanik evren anlayışını hızlandıran süreçler olmuştur. Demokritos'un atomcu evren anlayışı, Herakleitos'un statik olmayan dinamik doğa anlayışı, Platon'un insan felsefesi ve Aristoteles'in doğaya bakış açısındaki soyut olan düşünceleri ve Tekvin'de de geçen Hristiyan materyalizmin doğaya ve insana bakış açısı Ortaçağ döneminde doğaya olan bilimsel, deney ve gözleme dayanan incelemeyi ihmal etmiştir. Tanrı, doğa ve insan üçlemesi yerini Tanrı, insan ve doğaya bırakmıştır. Çünkü insan erdemi ve akli sayesinde tanrısal aşamaya ulaşabilecek bir güce sahiptir. Doğa insanın aklına bağışlanmıştır.

Modern dönem ya da Aydınlanmanın başında yaşanan bilimsel devrim, baskı altında tutulan epistemoloji, ahlak, evren, insanın yaratılışı ve doğası gibi sorunları gündeme taşımışlardır. Böylece Ortaçağ döneminde karşılaşılan doğayı insanın aklına bağışlama düşüncesi son bulmuş doğaya kendi içinde kapalı bir makineyi andıran ayrı bir anlam yüklenmiştir. Bu döneme damgasını vuran Copernicus, Galileo, Bruno, Newton, Descartes, Bacon, Spinoza ve Leibniz'in fikirleri bilimsel devrimi başlatıp sürdüren ve aynı zamanda geliştiren isimler olmuştur. Son doğa filozoflarının başlatmış olduğu madde ve ruh ayrımı ile beraber mekanik evren anlayışını geliştiren süreç, Ortaçağın insan felsefesi ile beraber son aşamasını Descartes ve Bacon'nın düşünceleriyle tamamlamıştır. Doğa artık bir hizmetkardır.

Tezin son bölümünde de doğa algısında meydana gelen bu değişikliği anlamak için ilkçağ doğa filozoflarının sonuncularından olan ve atomcu olarak bilinen Demokritos'un doğa anlayışının sonraki yüzyıllarda özellikle Descartes ve

Bacon tarafından nasıl algılanmış olduğu ve yeni bir doğa anlayışı geliştirmiş olduğu üzerinde durulmuştur. Bu nedenle Rönesans döneminde temelleri atılan ve modern dönemde gelişme gösteren düşünceleri de ele almakla birlikte Descartes ve Bacon'nın insanın doğası ve doğa felsefesi hakkında öne sürdükleri düşüncelerinde açıklanması yerinde bir tespit olacaktır. Doğa felsefesinde yaşanan en önemli gelişmelerden biri olan günümüzde de etkisini devam ettiren Bacon ile başlayan ve Descartes ile birlikte gelişim gösteren mekanik doğa anlayışı üzerinde durulmuş böylece ilkçağ doğa felsefesinde de görülen varlığın özüne ulaşmaya çalışan doğa filozoflarının etkisinin aslında yadırganmayacak derecede önemli olduğu görülecektir. Bu gerek atomcu filozoflarda gerek değışim üzerinde yoğunlaşan filozoflarda gerekse varlığın özüne tek bir maddeyi yerleştirenlerde görölmüştür. Böylece akıl tutulması ile beraber doğanın ve insanın bilgisine ulaşmanın yolu keşfedilmiş ve bu keşif ulaşılmış olunan bu bilgiyi kullanmanın yolunu da açmış bulunmaktaydı. Daha önce söylendiğı üzere bu yolda doğa filozoflarının amaçları arasında doğaya hükmetme ve onu kendisi için kullanma gibi bir amaç söz konusu değıldi. Sonrasında bu süreç bilginin aslında bir güç olduğu keşfine doğru evrilmiş ve bunu kullanmasını bilen en üstün olduğu ve her türlü tahakküm aracını kullanabileceğı üzerine yoğunlaşmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Mitolojilerde Yer alan “İlk Nedenin” Felsefi Yolculuğu

*Serüven şimdi başlasın...
Medeniyetler ve yaratılış öyküleri...
İnsanlığın muazzam birikiminin ilk sahneleri...
Yer, su ve gök...
Ve insan...*

GÖNÜL YONAR

Geçmişten günümüze insan, evren ve evrenin yaratılışı konusundaki hayretini gidermek için birçok kavram üretmiş ve bu kavramlar birçok soruyu da beraberinde getirmiştir. Bu sorulara ise üç farklı yol izleyerek cevap bulmaya çalışmışlardır. Bunların ilki din ve mitoloji, ikincisi felsefe ve üçüncüsü bilimdir.¹ Bu soruların ise bazıları şöyle sıralanabilir. Beni ben yapacak madde neredeydi? Milyonlarca galaksiler ve daha sonra ben olacak madde ya da öz nereye yayılmıştı? Beni, evreni oluşturmada önce hangi bitkinin, hayvanın, taşın veya bilmediğim boşluğun içine yerleşmişti? Hayat, zaman gibi kavramlar başlamadan önce neredeydim? Evrenin bu büyük bilmecesinin parçaları nereye dağılmıştı? Bu bilmecenin içerisinde bir gün beni, evreni oluşturacak bir öz saklı mıydı? Evrenin özünün özünü oluşturan bir şey bir neden var mıydı? Her şeyden önemlisi evren, kendi biçimsel özelliğini kazanmadan önce nasıldı, neredeydi ve bugünkü biçimini kazandıran ilk neden ne olmuştu?² Gibi kozmik ya da ontolojik sorular evrenin her yerinde farklı uygarlıklar tarafından farklı yanıtlarla karşılanmıştır. Bu sorular belli bir sıralama çerçevesinde ele alındığı zaman üç farklı başlıklandırma ile karşılaşılmaktadır. Evrenin yaratılışı, yaratılan bu evrenin kapladığı her şey ile beraber bir düzene kavuşturulması ve son olarak insanın yaratılışıdır.³ Bu soruların cevaplarına ilk olarak geçmiş uygarlıkların mitoloji niteliği taşıyan eserlerinde denk gelinmiştir. Gerçeği yansıtip yansıtmadığı muallakta kalmış olsa da her uygarlık kendi mitsel gerçekleri ile doğru olan evreninin bilgisini bulmaya çalışmış ve günümüze kadar ulaştırmayı başarmıştır.

¹ Mustafa Çakıroğlu, “Higgs Parçacığı Neden Bir Archedir ?” *Sakarya Üniversitesi 3. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi- Bildiriler Kitabı 2* (15-18 Mayıs, 2014), s.141-161.

² Genesis, Yaratılış Büyük Sır, (t.y.), Erişim Tarihi: 26 Ekim 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=1MLGpljZlw>

³ Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, (Çev: Hamide Koyukan), (2. Baskı), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s.66.

İlk insanlar bilimsel olanın keşfini gerçekleştirmeden önce kendi gözlemleri aracılığıyla ulaşmış oldukları bir takım gerçeklere sahiplerdi. Bu gerçeklere mitolojilerle, efsanelerle ve masallarla sahip olmuşlardır. Sonraki dönemlerde yaşanmış olan gelişmeler ve gözlemler bu gerçeği farklı bir bakış açısıyla ele almıştır. Bu da ilk felsefi sorgulamayı başlatmıştır. Artık evren ve insan hakkında tüm merak edilenler felsefi bir sorgulama ile ele alınmıştır. Bu sırada ise mitolojik gelenek terkedilmemiş olup ortak bir kültür oluşturulmuştur. Bu süreç insan, felsefenin ve mitolojinin ötesinde kalan bilimin keşfini gerçekleştirmiş olana kadar devam etmiştir. Bilimin keşfi öncesinde var olan insanın ve doğanın serüvenini de değiştirmiştir.

1.1.1. Mit ve Mitoloji

Evrenin özü, ilk neden gibi kavramlarla ilk olarak ilkel uygarlıkların mitolojik eserlerinde özellikle yaratılış mitolojisi ve kozmogonide karşılaşılmaktadır. Her kültürün farklı mitolojik geleneği olsa da temel erek hepsinde aynıdır: Özü yakalayabilmek.

Mitolojinin ilk olarak nerede ve hangi zaman diliminde doğduğu konusunda kesin tarihlemeler yapmak zordur. Ancak yazının keşfiyle beraber dile gelen mitolojik hikayelerin çok daha eski bir zaman dilimini çağrıştırdığı görülmektedir. Sümerlerin çivi yazısıyla kaleme aldıkları mitolojilerin irdelediği konuların daha eski dönemlerden, üst paleolitik dönemlerden geldiği anlaşılmaktadır. Neolitik dönemlerde kutsal olarak kabul edilen inci, istiridye, inek ve boğa gibi öğelerin, bununla ilgili mitolojilerin ilkel kaynakları paleolitik çağlara kadar uzanmaktadır. Kısacası mitler, insanın doğa ile ilgili muazzam buluşlarını gerçekleştirmeden önce ve doğayı hükmü altına almadığı, el değmemiş, bozulmamış olan dönemde doğduğu söylenilebilir.⁴ İnsanların, hayvanların ve bitkilerin biraraya geldiği bir kültür ögesinin oluşturulduğu bu dönemde insanın kendisini ve doğayı anlaması için bir takım kavramlara ihtiyacı vardı ve bu ihtiyaç mitolojik geleneği başlatmıştır. Sonuçta bütün bu canlıların yaşamlarını sürdürebilmeleri için birbirlerine ihtiyaçları vardır ve

⁴ Mehmet Ateş, *Mitolojiler ve Semboller Ana Tanrıça ve Doğurganlık*, (4. Baskı), Milenyum Yayınları, İstanbul 2014, s.30, 50-51.

bu gerçekliğin anlaşılması esastır. Örneğin insanlar bazı hayvanların diğerlerinden daha yararlı olduklarını görmüşler ve onları düşmanlarına karşı korumaya başlamışlardır. Aynı zamanda onları birer kahraman ilan etmişlerdir. Bu hem bitkiler için hem de insanlar için geçerli olmaktaydı.⁵

Bütün bunların daha iyi anlaşılabilmesi için mitoloji ve mit terimlerinin etimolojisini iyi bilmek gerekmele birlikte bütün araştırmacıların üzerinde uyduğu bir mit tanımı yapmak zor olsa da karmaşık bir kültür yapısına sahip olan mitin tanımı günümüzde kısmen de olsa ortak bir varlık kazanmış ve her ekol kendi temayyülleri çerçevesinde kendi tanımlarını yansıtmıştır. Örneğin Alman doğa mitolojisi ekolü mitlerin doğada gerçekleşen olağanüstü alegorik bir yansıtılmasının olduğunu savunurken, tarihsel ekol mitlere bir tarihsel kutsallık atfetmiştir. Bunun yanı sıra psikanalist ekol ise mitlerin gündüz gözüyle görülen imgelemlerden başka bir şey olmadığını ifade etmiştir.⁶ Bu ekollere ilaveten her araştırmacı farklı tanımlar ile mitolojinin mahiyetine ulaşmaya çalışmıştır.

Mitoloji denildiğinde çoğunlukla akla Antik Yunan'ın o devasa tanrıları ve tanrıçaları gelmektedir. Kendisi de Atinalı filozof olan Platon yaşanmış olaylar ile ilahi olan hayali eylemlerin yani doğal olan ve doğaüstü olanın ayrımını yapabilmek adına İ.Ö. 400 yılında *mythologia* sözcüğünü kullanmıştır. Her ne kadar Platonun yaşadığı dönem bilimin arttığı, tanrılara ve tanrıçalara olan inancın sarsıldığı bir dönem olsa da Platon mitlerde yatan o gizli sırrın tadına varmış ve öğrencilerine mitlerin o muazzam çekiciliğine karşı bir uyarıda bulunmuştur.⁷ Mit denildiğinde akla Yunan kültür tarihinin gelmesinin gerekçesi böylece daha iyi anlaşılmaktadır.

Mitoloji gerçek değerini kazanmadan önce ilk başlarda Antik Yunan'da söz vardı ve sözün gerçek mahiyetini yansıtan üç kavram bulunmaktaydı. Birincisi mythos, ikincisi epos ve üçüncüsü logostu. Mythos kelime kökeni itibariyle masal, öykü, efsane gibi isimleri bünyesinde barındırırken epos, daha farklı bir anlam niteliğine bürünmüştür; belli bir düzen ve ölçü ile uyumlu olarak okunan sözdür.

⁵ Robert, J. Braidwood, *Tarihöncesi İnsanları*, (Çev: Bilgi Altınok), (2.Baskı), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995, s.127

⁶ Ali Refat Özkan, "Din- Mitoloji İlişkisi", *Erzincan Kültür ve Eğitim Vakfı Akademi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:11 (Bahar, 2002), s.11-12.

⁷ Arthur Cotterell, Rachel Storm, *Büyük Dünya Mitolojisi Ansiklopedisi (Tanrıların ve Tanrıçaların, Kahramanların ve Mitolojik Canavarların, Büyücülerin ve Savaşçıların A'dan Z'ye Klasikleşmiş Hikâyeleri)*, (1. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul 2011, s.12-13.

Epos'un insanlara bir tanrı armağanı olduğu düşünülmüştür. Logos ise söz veya bilim anlamını ifade etmektedir. Bu farklı terimlerin birleşiminden oluşan mitoloji sözcüğü iki farklı anlamda kullanılmaktadır. İlk olarak geçmiş dönemden günümüze kadar ulaşabilmiş bütün mitleri dahil edip belirli bir çerçevede araştıran ve yorumlayan disiplin olarak kullanılmakta, ikinci olarak ise günümüze kadar ulaşabilmiş bütün mitlere verilen isim olarak kullanılmaktadır.⁸

Bahattin Ögel, yapılan birçok mit tanımı arasında kendini en iyi şekilde açığa çıkaran ve doğasıyla uyumlu olan tanımlardan bir tanesinin E. A. Gardner'a ait olduğunu ifade etmiştir. E.A Gardner'a göre mit, "tabiat varlıkları ile olaylarına kişilik vermek sureti ile anlatma şeklidir."⁹ İfadesini kullanarak ilk insanların karşılaştıkları doğa olaylarını, zamanı ve kendilerini anlamlandırma çabasının bir sonucu olarak olaylara kişilik kazandırılmış sembolik bir açıklama niteliğinde olduğunu belirtmiştir. Bu da ilk insanların doğayla ilk karşılaşmalarındaki tepkilerinin nasıl olduğunu yani bir saygı çerçevesinde ve tüm evrenin bir parçası olarak mı davrandıklarını yoksa daha alt derecede görüp egemenlik kurmaya çalışıp çalışmadıklarını açığa çıkarma konusunda yönlendirici olmaktadır. Bu davranışta uygarlıktan uygarlığa değişebilmektedir.

Orhan Hançerlioğlu'na göre mit, dinler öncesi tarihe dayanan öykü, masal, efsane veya söylence gibi terimlerin yükledikleri anlamlara denk gelen bir anlatı türüdür. Uydurulmuş söz anlamına gelen mythos teriminden türetilmiştir. Antik Yunan'da söz anlamına karşılık olarak epos, logos ve mit terimleri kullanılmıştır. Ölçülü söz anlamına gelen epos ve gerçeği ifade eden logos terimlerine karşılık olarak mit, daha çok hayal ürünü olmakta olup doğaüstü güçlere özellikle de tanrılara, tanrıçalara, kahramanlıklara ve erklere yer vermiştir. Mitlerin doğuş sebebi dinler öncesi tarihte insanlığın doğa karşısında kendilerini tatmin edecek, korkularını, meraklarını ve hayretlerini giderecek herhangi bir bilgiye sahip olmamalarından

⁸ Azra Erhat, *Mitoloji sözlüğü*, (4. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s.5.

⁹ Tahir Zorkul, "Mitoloji Ve Mustafa Seyit Sutüven'in Şiiri", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/10 (Summer, 2015), s.1020.

dolayı olabilir. Mitoloji ise mitlerin tarihlerini inceleyen ve onları farklı bakış açılarıyla yorumlayan bilim anlamına gelmektedir.¹⁰

Mitler hakkında önemli incelemeler yapan Malinowski'ye göre ise mit, “insan uygarlığının temel bir ögesidir, boş bir olaylar dizisi değildir, tersine sürekli başvurulacak olan yaşanan bir gerçekliktir; soyut bir kuram ya da imgeler gösterisi değil; ama ilkel dinin ve pratik bilginin gerçek bir düzenlemesidir.”¹¹

Karen Armstrong da mitolojiye olumlu bir anlam yükler ve insanlığın gelişimi için gerekli görür. Mesela bir zamanlar sadece mitlerde gördüğümüz uzaya yolculuk, ayda yürüme bilim insanlarının hayal gücünü genişletmiştir. Bir nevi mit büyük sessizliğin kalbine odaklanmış gibidir. Böylece sezgilerle algılananı gerçeğe dönüştürme fırsatı verir. Mit, gerçeklere dayalı olarak bilgilendirmelerde bulunduğu için değil etkili olduğu için, yepyeni bir ışık hüzmeleri yarattığı için başarılı görülmüştür. Çünkü insana bağışlanmış olan duygular çok daha kolay uyarılır. Tıpkı sanat alanında akıl ve mantığın sınırlarından kurtulmuş olan insanların yaşamlarını zenginleştirmede kullanmak için gerçek bir şeyler ima ettiğine inandığı gibidir.¹² Doğada bulunan her olayı veya her objeyi cisimleştirme, isimlendirme yoluna gidilmesi gibi bir nevi güvencede olabilir, doğanın gücünün farkında olan insan onunla yarışmak yerine onunla iletişime geçmeyi seçmiştir. Bu açıdan bakıldığında doğayla insan arasındaki etkileşim ya da iletişimde doğa mitlere veya mitlerden kaynaklı dini öğelere bağlanmıştır. Her ne kadar doğa kendi içinde bağımsız gibi görünmese de yönlendirilmeye açık bırakılan düşünce prangası sonraki dönemlerde oluşmuş olan insani egemenlikten oldukça farklı nitelikler barındırmaktadır.

Mitin içine yerleştirildiği ve açığa çıkarıldığı kalıp farklı nitelikleri barındırır. Çünkü dinler öncesi tarihe dayanan mit herhangi bir yazarın kaleminden çıkmasına gereksinim duymaz daha önceden varlığını kanıtlamıştır. Dolayısıyla mitler bir yaratıcı düş gücünün hafızalarında kendi biçimini alıp aktarılmasıyla varlık kazanmışlardır.¹³ Bu çerçevede mitlerin ne kadar gerçekçi olup olmadığı bir önem

¹⁰ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, (Geliştirilmiş 6. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s.266-267.

¹¹ Aynur Koçak, *Mitlerle Varoluş Yolculuğu*, (1. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul 2016, s.18.

¹² Karen Armstrong, *Mitlerin Kısa Tarihi*, (Çev: Dilek Şendil), (1. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s.8-13.

¹³ Jean Pierre Vernant, *Torunuma Yunan Mitleri Evren, Tanrılar, İnsanlar*, (Çev: Mehmet Emin Özcan), (1. Baskı), Helikopter Yayınevi, İstanbul 2009, s.11.

taşımaz önemli olan ilke, ilk insanların mitleri hafızalarında yaratıp aktarırken ne yapmaya çalıştıkları hangi durumlar karşısında hangi tepkileri verdikleri, neler düşünmüş neler duymuş olduklarını gözler önüne serer. Böylece doğayla olan ilişkisini bu çerçeveye çizmiş olur.

Görüldüğü üzere mit ve mitoloji doğdukları tarihin ve uygarlığın özelliklerini yansıtan Yunanca isimler olarak algılandığı gelmiş olsa da salt Yunan anlatı tarzının, uygarlığının özelliklerinin yansıtıcısı konumuna oturtmamak gerekmektedir. Sadece Yunan mitleri, bir baş mimar olarak görülebilir. Bu baş mimarı da farklı coğrafyalarda hayat bulmuş olan farklı çağların kültürleri ile karşılaştırmak daha etkili bir metot olabilmektedir. Çünkü birbirlerinden ne kadar farklı olurlarsa olsunlar bütün mitolojilerdeki erek aynı olmakla beraber hiçbir anlatı türüyle karıştırılmayacak mahiyettedirler.¹⁴

Dinler öncesi tarihte bütün uygarlıkların kültürleri incelendiğinde hepsinin mitolojilerinde yaratıcının yalnızca kendi belleğinde yer edinmiş olan bir *mucize* yer alır. Bu mucize, tüm varlığın en üstünü, en iyi bileni durumundaki müphemiyet durumunun, ilk insanların belleklerinde yer edinmiş olan korkunun ve o korkunun salmış olduğu acının bir kayboluşudur. Mitler bu nedenle geçmiş uygarlıkların yaşamlarında hayati bir öneme sahiptir. Uygarlığın bağlı olduğu veya kendisini bağımlı hissettiği durumların yaratılmasına yardımcı olur. Korkunun vermiş olduğu rahatsızlık mitler aracılığıyla adaletin, güzelliğin ve düzenin simgesi haline dönüştürülmüştür. Yani evrene akılcı bir düzen hâkim olmuştur. Dinler öncesi tarih dönemindeki uygarlıkların belleklerinde yaratılan korkunun silinişini simgeleyen mitler günümüzde dinsel tutumlar ile karıştırılmaktadır. Oysaki geçmiş dönemde yaratılan mitlerin dinle bir ilgisi bulunmamakta temel ilgi odağı doğa üzerine yoğunlaşmıştır. Evrendeki tüm doğa ve doğaüstü varlıkların nasıl olduğunu anlatmıştır. Böylece ilk bilim bulguları mitler aracılığıyla gözler önüne serilmiştir.¹⁵ Bununla birlikte mitolojiyi dinden tamamen soyutlamakta yanlış bir tutuma yol açabilir zira geçmişteki medeniyetlerin yaratılış mitleri incelendiği takdirde mitlerin din ile ilişkisini tamamen yok saymak yanlış yorumlamalara sebebiyet verecektir.

¹⁴ Vernant, *a.g.e.*, s.10.

¹⁵ Edith Hamilton, *Mitologya*, (Çev: Ülkü Tamer), (17. Baskı), Varlık Yayınları, İstanbul 2010, s.8-9.

Örneğin tanrılar için yapılan ve en büyük tapınaklardan biri olan Olympos hem bir dini motif hem de mitolojik geleneğin önemli simgesi olmuştur.

Mitoloji ve din polemiğini daha çok din tarihçileri, antropologlar ve sosyologlar araştırmışlardır. Araştırmalar birbirine zıt iki ekseninde toplanmıştır. Birincisi mitoloji ve dini aynılaştırırlar veya mitleri dini inançların bozulmuş birer varyantı şeklinde tanımlayanlar, ikincisi ise mitoloji ile din arasında herhangi bir bağ göremeyenler veya mitolojiyi dinlere kaynaklık eden bir fenomen olarak görenlerdir. Mitoloji ve din arasında bir aynılık ilişkisi kuran, sayıları az olan batılı bilim adamlarına göre mitoloji ilkel insanın dini inancıdır. Pratik olarak yaşanmakta ve toplumu yönlendirmektedir. Mitolojide hiçbir dini motife yer vermeyen bilim insanlarına göre ise ilkel zamanın mitleri sadece doğayla içiçe yaşayanların yaşadıkları olaylarla münasebetinden ibarettir. Taylor'a göre, mitlerin oluşmasında genel olarak animistik tasavvurlar önemli yer kaplar. Gerçekte ise din animistik tasavvura yer vermez.¹⁶ Bu animistik tavırlardan dolayı doğa ve doğada vuku bulan her olay önemle kaydedilmiş, doğanın sesine kulak verilmiş ve insanlığın davranışlarını yönlendirmede, düzene sokmada yardımcı rolü üstlenmiş ve kendisine kutsallık atfedilmiştir.

İnsanı yönlendiren mitolojik düşünce böylece insanlığın edinmiş olduğu ilk kutsal düşünce biçimi olmuştur. Başka bir ifadeyle, insanlık kutsal olanı mitolojik kurgulamalarla binyıllar boyu taşımış ve mitolojik anlatımlarla aktarmıştır.¹⁷ Farklı medeniyetlerin mikrokozmosu ve makrokozmosu anlamlandırma yolundaki çabalarının ve bu sürükleyici imgelemeleri oluşturmalarındaki gerekliliğinin vazgeçilmez yönünü yani bilinmeyen cazibesine takılan insanlığın ucundan tutmuş olduğu noktayı, geleceğin biçimlenmesinde rol oynayan etmenleri peşi sıra sürüklemesi oluşturmuştur. Bu etmen ister kutsallık, ister korku veya acı isterse de mutluluk olsun bir role sahip olmuştur. Bunu en iyi anlatan ifade Rollo May'ın *Yaratma Cesareti* adlı eserinde şu şekilde vurgulanmıştır:

Felsefe somut gerçeklikten yola çıkmalı ve tekrar somut gerçekliğe dönmelidir. Felsefenin hareket noktası öyle bir nokta olmalıdır ki, kişi bu noktadan başka bir noktadan başlayamasın. Başka hiçbir şeyden değil de yalnız ondan başlamamızı zorunlu kılan, kendini kayıtsız şartsız üstümüze dayatan bu nokta, acıdır. Acı, ondan yola

¹⁶ Fuzuli Bayat, *Mitolojiye Giriş*, (5. Baskı), Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s.79-80.

¹⁷ Ateş, a.g.e., s.33.

çıkamamızı gerektiren somut noktadır. Ve acının karşısında aradığımızda mutluluktan başka bir şey değildir. Tüm düşünce, acı ve mutluluğun somut kutupları arasında kuşatılmıştır.¹⁸

May'ın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere acı ve mutluluk gibi zıt kavramlar mitlerin doğuşuna zemin hazırlamış olabilir. Daha öncede söylenildiği gibi bilinmezliğin çekiciliğine kapılan insanın çekiciliğin ve korkunun verdiği acıdan kurtularak mutluluğa erişmesi mitleri bilimin kurucu unsurları arasına almıştır. Özellikle farklı uygarlıklarda bilhassa yaratılış mitosları ve kozmogoni aracılığıyla evrenin yaratılışının temelini oluşturan kutsal öz, insanın korkularını ve o korkunun vermiş olduğu acıyı savurmaya çalışmıştır.

Bütün bunların ışığında kapsamlı bir mit tanımı yapılacak olursa mit, geçmiş dönemde ilkel olarak adlandırılan uygarlıkların kültürlerindeki simge ve motiflerden oluşan, manevi değerlerin bile bu maddi olan motiflerle kavranıldığı bir bilinç süreci olmuştur. Doğa yasalarına uygun olarak davranmanın, doğayı temel bir ilke edinmenin ve tüm bilinmeyenin doğanın kendisini açığa vurduğu unsurlar aracılığıyla öğrenmenin ön planda yer aldığı mitolojik çağ dönemi karmaşık bir yapıya sahip olmuştur. Böylece doğa mitolojisi çerçevesinde insanın doğayla olan ilişkisi de daha karmaşık bir yapıya bürünmektedir. Evrenin mitolojik niteliklerle açıklanması rasyonel bir temele dayanmasa da kültürel anlamda ve gelecekteki bilimsel çalışmalara ön ayak olması bakımından uygarlıkların ulaşmak istediği bir aşamadır. Bu yönüyle ele alındığı takdirde mitlerin antropolojik özellikleri dikkat çekmektedir. Bu mitolojik çağda ele alınan konular özellikle evren ve yaratılış konuları sonraki dönemlerde var olan felsefe ve antropolojiye büyük bir katkı sağlamıştır. Bilinçaltında yer edinmiş olan kaosu evrene dönüşmesi ve bir düzene kavuşturulması mitlere olan ilgiyi artırmıştır.¹⁹ Tüm bunların yanı sıra mitolojide bu mitleri açıklayan bir bilim dalı niteliğine bürünmüştür. Mitleri ve mitolojiyi tek bir ana eksen etrafında anlamaya ve anlatmaya çalışmak zordur. Bu nedenle arkeolojiden, antropolojiye, fizikten astronomiye kadar birçok bilim dalı etrafında kendi konumunu bulmaya çalışmak gerekmektedir.

¹⁸ Rollo May, *Yaratma Cesareti*, (Çev: Alper Oysal), (2. Baskı), Metis Yayınları, İstanbul 2015, s.7.

¹⁹ Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, (Çev: Eren Ercan), (1. Baskı), Yurt Kitap Yayınevi, Ankara 2005, s.373-374.

Tıpkı mit gibi mitolojide eski çağlarda varlığını kazanmış bir olay mahiyetindedir. Herhangi tarihsel bir geleneğe bağlı olan mitsel metinlerin toplandığı kaynak olarak tanımlanmakta, çağdaş dünya görüşünde evreni tanıma ve anlama çabası olarak yorumlanmaktadır. Buradaki tanıma bakıldığında mitoloji ve mitin aynı anlamları çağrıştırdıkları fark edilmektedir. Başka bir tanıma göre ise mitoloji mitleri araştıran bilim dalı niteliğine bürünmektedir. Bir motif bilimi olan mitoloji de böylece varlığının değerini mitlerde saklı olan ve ancak bir bütün olarak gören *ruh hayatından* almıştır.²⁰ Evrenin temelini oluşturan kaosu, insanı ve yaratılışı anlama ve anlamlandırma çabası olan mit ve mitoloji terimlerinin özelliklerini, evrensel bir nitelik taşıyıp taşımadığını, hangi işlevlere sahip olduğunu bilmekte önem arz etmektedir.

17. yüzyılda bilimin sahneye çıkmasıyla beraber mitoloji hep bir batıl inanç olarak görülmüştür. İlkel olan insanın zihinlerinin yaratıcısı olduğu ve dinsel tutumlarla çeliştiği gerekçesiyle de reddedilmiştir. Oysaki mitin insanlık tarihinde yer edinmiş olan rolü ve mahiyeti derinden kavranmaya daha yeni başlanmıştır.²¹

1.1.2. Mitlerin Temel Özellikleri

Mitlerin tanımlarında da vurgulandığı üzere ihtiyaçlar nezdindeki özellikle kaygı temelinde kurgulanmış olan mitler başlangıçta insanlığın o sonsuz bilinmeyen cazibesini karşılamış daha sonra zamanla ilkel dönemlerde var olan bilimin ve aklın biraz daha gelişimi ile beraber salt bir kaygı ve meraktan ibaret olmayıp aynı zamanda uygarlıkları bir arada tutacak ve doğayla zaten iç içe olan insanın bu değerlerini pekiştirecek tinsel, dinsel, geleneksel ve yaptırımları karşılayacak olan kurallar dizisine dönüşmüşlerdir. Geçmiş dönemdeki uygarlıklara bakıldığında ana amaç varlığın özünü bilmek olması gerekçesiyle bütün uygarlıklar mitlerin başlıca özelliklerini yansıtan nitelikler etrafında biraraya gelmiş sayılıyordu.²² Mitin birçok tanımını olmasına karşın ana temalar Özellikle varlığın özünü anlamaya dönük olan

²⁰ Beydili, a.g.e. ,s.390-394.

²¹ Claude Levi Strauss, *Mit ve Anlam*, (Çev: Gökhan Yavuz Demir), (2. Baskı), İthaki Yayınları, Ankara 2013, s.33.

²² Koçak, a.g.e., s.18.

abalar hemen hemen hepsinde ortaktır. Bu ortak olan özellikleri bilmek için mitlerin bu konuyu nasıl ele almış olduğunu iyi bilmek gerekmektedir.

İnsanlığın kültürlerinin taşıyıcısı olan mitlerin temel özelliklerinin ne olduğu, ne içe yarayacakları konusu birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Mitlerin zellikleri konusunda çalışmalar yapan S.H. Hooke mitleri niyet unsuru ile ilişkilendirmiştir. “Mitos, belli bir durumun yarattığı insan dşgcnn ürünü olup, belli bir şey yapma niyetini gösterir. Böyle anlaşılınca mit hakkında sorulması gereken doğru soru, onun gerçek olup olmaması değil onunla ne yapmak niyetinde olunduğu sorusudur.”²³ Hooke’nin yaptığı mitlere niyet özelliğini atfetmesi çeşitli uygarlıkların mitolojilerindeki belirgin çizgilerin yönlendirici özelliğinin etkisi olmuş olabilir.

Mircea Eliade’ye göre mitler, “bütün mitlerin ve bütün anlamlı insan etkinliklerinin (beslenme ya da evlilik olduğu kadar çalışma, eğitim, sanat ya da bilgelik de) rnek oluşturacak modellerini ortaya koymaktadır.” Bu zellik sayesinde geçmiş dönemdeki uygarlıkların doğaya ve birbirlerine karşı gösterdikleri anlayış ve dayanışma hiç de önemsiz sayılmaz.²⁴ Malinowski ise mitin en önemli özelliğini şöyle açıklar:

Yaşanan yanıla gözönüne alındığında mit, bilimsel bir merakı gidermeye yönelik bir açıklama değil ama bir ilk gerçeği yeniden yaşatan bir anlatıdır ve derin bir dinsel gereksinimi, tinsel özlemleri, toplumsal türden baskı ve buyrukları, hatta birtakım pratik istekleri karşılar. İlkel toplumlarda, mitin vazgeçilmez bir işlevi vardır: İnanışları dile getirir, belirgin kılar ve düzene koyar; ahlak ilkelerini savunur ve onları zorla kabul ettirir; rite ilişkin törenlerin etkililiğini kesin olarak sağlamayı üstlenir ve insanın uyması için yarar sağlayıcı kurallar sunar.²⁵

Mitlerin birçok özelliği olmasına karşın tüm uygarlıklarda en dikkat çekici özellikleri üç başlık altında toplayabilir ve daha sonrasında diğer özellikleri ele alınabilir. Bunların ilki kutsallık, ikincisi ise metafizik ile evrenin yaratılışını anlamaya çalışma başka bir deyişle evrenin bilinmezliğinin ardındaki gerçekliği bulma, evrendeki tüm varlıkların adeta programlanmış derecede uyum içinde

²³ S.H Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hristiyan Mitosları*, (ev: Alaeddin şenel), (1. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara 1991, s.9.

²⁴ Mircea Eliade, *Mitlerin zellikleri*, (ev: Sema Rıfat), (2. Baskı), Om Yayınevi, İstanbul 2001, s.18.

²⁵ Eliade, *a.g.e.*, s.29-30.

olmasını anlama ve son olarakta insanın merakına, kaygısına ve beklentisine cevap vermesidir.²⁶

Birinci özellik olan kutsallık ile başlanacak olursa bilinen ve bilinmeyenin ardındaki sır perdesinin ıralayıcısı mitler olmuş ve bir yaratılışın, özün hikâyesi konumunda olan mit ilkel dönemde var olan gerçekliği çeşitli motiflerle anlatarak evrenin, doğanın açığa çıkardıklarına kutsallık yükleyerek uygarlıkların dayanışmasını sağlamıştır. Eski çağlarda doğada meydana gelen olaylar tanrılar ile özdeşleştirilmiş olup tanrıların kendilerini ifade şekilleri olarak algılanmıştır. Öfke, tanrının şimşeği iken, gözyaşı yağmurun simgesiydi. Tanrının dirilişi ilkbahar ile simgelenirken sonbahar ölümüydü. Kutsallık atfedilen bu doğa olaylarında da görülmektedir ki uygarlıklar için kutsalın önemi yadırganmayacak derecede önemlidir.²⁷

Mitlerdeki kutsallık ifade edildiği üzere bütünüyle evreni anlama ve algılama çabasıdır. İnsanlar mitler sayesinde belli bir dünya görüşüne, tecrübeye sahip olmakta bunun dışında kalan kutsallıkları, tanrıları, ruhları, olağan ve olağanüstü nitelik taşıyan varlıkları ve metafizik nitelikteki değerleri, ilkeleri ve evrenin düzenini anlamaya yönelik kuralların tümünü içerisinde barındırmaktadırlar. İlkel dönemlerde tanrılar ve tanrıçaların insani özellikler ile kişileştirilmesi uygarlıkların kutsal olan değerlere ne kadar önem verdiklerinin bir göstergesidir.²⁸ Kısacası mitler, kutsal olarak varsaydıkları şeyin evrene farklı, kimi zamanda heyecan verici akınlarını betimlemiş olurlar. İşte evreni gerçek anlamıyla kuran ve bugün içinde bulunduğu duruma getiren de kutsalın bu akınıdır. Bir yaratılış öyküsü olan mit böylece yaptıklarının etkinliğini gözönüne sererek kutsallığını kanıtlamış olur.²⁹

İkinci özellik günlük yaşam ile içiçedir. İnsanlığın çevresinde olup bitenleri bilmesi, maddi olan evreni ve kendi dünyasını algılayıp bütün bunların temelinde yatan özün, kökeninin nedeninin, nasıl olduğunun bilinmesine yardımcı olmasıdır. Mitler, maddi olan evren ile metafizik arasında büyüleyici bir bağ oluşturmuşlar ve böylece insanı daima kendine çekmişlerdir.³⁰ Bu simge yumağından oluşan bağa

²⁶ Gönül Yonar, *Yaratılış Mitolojileri*, (2. Baskı), Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s.25.

²⁷ Koçak, *a.g.e.*, s.19.

²⁸ Yonar, *a.g.e.*, s.25-26.

²⁹ Eliade, *a.g.e.*, s.16.

³⁰ Yonar, *a.g.e.*, s.26.

kutsallık ile beraber gerçeklikte eklenebilir. İlkel uygarlıklarda gerçek olan ile kutsal olan iç içe olmuştur. Gerçek olan evrendir dolayısıyla bilgelik evrenin özüne ulaşılmasıdır. Özde doğanın bütün olarak görülmesiyle başlar. Bu da bizi uygarlıkların çoğunun yaratılış ve kozmogoni mitlerine yönlendirmektedir. Gerçeklikte göreceli bir kavram olması dolayısıyla ne zaman gerçeklik nasıl bir gerçeklik tartışmalıdır.

Bir sır perdesini aralama görevini üstlenen mitin altında yatan gerçeklikte doğanın yasaları ile uyumluydu. Mitlerde hayat bulmuş olan doğa ve doğaüstü varlıklar varlıklarının anlamlarını yaşamın içerisinde kazanmışlardır. Gerçek olana ulaşma gayesi ile başlayan mitler, zaman içerisinde insanlığın vazgeçilmez ögesi haline dönüşmüşlerdir. Malinowski, “bir ayinin, bir törenin, sosyal ya da ahlaki bir kuralın hakikiliğinin ve kutsallığının doğrulanması veya eskiliğinin kanıtlanması gerektiğinde devreye mitin girdiğini” söyleyerek gerçeklik algısına temel bir açıklama getirmiştir.³¹ Gerçeklik olgusunda devreye mitin girmesi uygarlığın kültürünün, geleneğinin, doğa kurallarının ve doğayla uyumlu bir şekilde nasıl yaşanması gerektiğinin yol göstericisi konumuna indirgemıştır.

Üçüncü özellikte bir nevi ikincinin devamı mahiyetindedir. İnsanın arzularına, isteklerine ve hedeflerine cevap vermesi ve tatmin edici bir şekilde insanın bilincine hitap etmesidir. Bir örnek teşkil eden mitler bilinç sürecinde insanı yönlendirerek belli davranış kalıpları oluşturmuşlar ve oluşturulan bu davranış kalıpları da bütün olarak bir toplumu yönlendirmeyi başarmıştır. Böylece toplumu bu örnekler vasıtasıyla yaşatarak bir uygarlığın ilerlemesine yardımcı olmuşlardır. Bu nedenle mitler geçmişte olduğu kadar günümüzde de yaşamın içerisinde var olan güçlü değerlerini muhafaza etmeyi başarmaktadırlar.³² En güçlü değer ise doğanın ruhuna ve bütünlüğüne saygının devam etmesidir. Mitlerin üçüncü özelliği olan bir örnek teşkil eden mitleri Metin And, varlığın özünün bilinmesiyle yani varlık bilimi ile açıklamıştır. Varlığın bilgeliği de insanın davranışlarının oluşturulmasına örnek teşkil etmektedir.³³ Böylece bu örnekler vesilesiyle bireyin güçlü ve güçsüz yanları

³¹ Koçak, *a.g.e.*, s.18-19.

³² Yonar, *a.g.e.*, s.26.

³³ Koçak, *a.g.e.*, s.20.

keşfedilmiş olur ve egemenliğin kimde olduğuna dair daha sağlıklı çıkarımlar elde edilir.

Mitolojilerin üç temel taşı olan özellikleri açıklandıktan sonra diğer özellikleri daha iyi anlaşılmış olacaktır. Bunlardan biri ritüellerdir. Ritüellerde tanrıların, tanrıçaların ve kahramanların yaşadığı birçok serüven anlatılır. Bu serüvenler ise tanrıların, tanrıçaların, kahramanların ortaya çıkmış olduğu gerçek dünyada tekrarlanarak bir ritüele dönüşmüştür.³⁴ Her ilkbahar ayında yapılan kutlamalar ve kurbanlar bereket tanrıçalarının sevgisini ve saygısını kazanma yoluydu ve bu gelenek her dönemde farklı adlarla tekrarlanarak bir ritüel özelliğini kazanmıştır. Mesela Na-khi Şamanı her ölüm zamanında şu duayı tekrarlardı:

Bizler şimdi ölüye eşlik edeceğiz ve acıyı yeniden tadacağız.
Bizler yeniden dans edeceğiz ve iblisleri alt edeceğiz.
Bilmiyorsak eğer dansın nereden çıktığını,
Sözünü bile etmemeliyiz.
Bilmiyorsak eğer dansın kökenini,
Dans edemeyiz.³⁵

Bu örnekten de anlaşılacağı üzere ritüellerin amacı yaratılışı yeniden canlandırmaktır. Evrenin başlangıç kısmına ulaşarak kutsal anının yeniden yaşanmasına imkan vermektir. Ritüeller aracılığıyla mitler defalarca sınanmış, pekiştirilmiş ve en son gerçekliği kabul edilmiştir. Bu aşamalardan geçip bir ritüele dönüşemeyen mitler ise tarihin gizli derinliğinde sonsuzluğa karışmıştır.³⁶

Mitlerin kutsallık, gerçeklik, örnek oluşturma ve ritüelden sonra bir diğer özelliği ise motiflerdir. Bu motiflerin içeriğini anlayabilmek için yeryüzü merkezli olan anaerkil dinler ile gökyüzü merkezli olan ataerkil dinler arasındaki farklılıkları bilmek önem arz etmektedir. Anaerkil uygarlıkların mitlerinde yer alan kültürel, siyasal, ekonomik, dini ve toplumsal öğelerin temeli tarıma dayanır. Tüm varlığın yaşamını dairesel bir döngü etrafında çizer. Adeta bir seramoniye andıran bu döngü, doğum, yaşam, ölüm ve tekrar doğumdur. Doğanında kendi içerisinde var olan düzeninin seramonisini andırmaktadır. Bu seramoni Pythagoras'ta karşılaşılan evrenin aslında birbiriyle uyumlu olan sayıların notalarından oluşmuş olan müzikalini hatırlatmaktadır. İklimsel değişikliklerin olmadığı, mevsimin göreceli

³⁴ Koçak, a.g.e., s.21.

³⁵ Eliade, a.g.e., s.27.

³⁶ Koçak, a.g.e., s.21-22.

olarak sabit kaldığı ülkelerde bile insanlar kendi yaşamsal döngüleri ile doğanın yaşamsal döngüsü arasında bağlantı kurmaya çalışmışlardır. Anaerkil uygarlıklarda ulu tanrıça, toprak ananın en yüce tanrılarında biridir. Zaman içerisinde ana tanrıçanın yanında bir tanrı kralın güçlenmesiyle beraber mitolojinin içerisinde barınmış olan o siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel öğelerde tamamen farklı bir yapıya bürünüp ataerkil dinlerin ve mitolojik öğelerin hâkim olmasını beraberinde getirmiştir.³⁷ Doğada mevcut olan güç dengesi böylelikle değişime uğramıştır.

Bu dengenin bozulmasına rağmen gerçekten de anaerkil dönem yüceliğiyle, yiğitliğin göz kamaştıran görkemiyle, dahası kadınların erkeklere yüreklilik ve şövalyelik esinleyerek erişmiş oldukları güzellikle, kadının kendi sevdasına vermiş olduğu derin anlamla, erkeklerden beklediği temizlik ve bağlılık ile tarihin en güzel şiirlerinden olmuşlardır. Alman dünyasının şövalyelere karşı duyduğu soyluluk nasıl derin anlamlarla yüklüyse eski insanlar içinde anaerkilliğin yeri o derece onur vericidir. Böyle nitelendirilmesine karşın dengenin bozulmasına neden olan ve herkesin merak ettiği soru buydu: Toprağın tanrıçasına ve diğer yüce gönüllü kadınlara ne oldu? Anaerkilliğin ozanı olan Heseidos'un övgüler düzdüğü kadın tanrıçalar nereye gittiler? Dike'nin kendisinin de içinde yer almaktan hoşlandığı o toplantılara ne oldu?³⁸ Ne olmuş olabileceğine dair kayıp tarihsel gerçeklik kimliğini, benliğini veya özünü simgeler aracılığıyla bulmaya çalışmaktadır.

Böylece kaybolunduğu sanılan anaerkilliğin izleri belki de mitolojinin en önemli özelliğini oluşturan simgelerde yeniden hayat bulmuştur. Çünkü simgeler insan ruhunun en gizli derinliklerine kök salmışlardır. Bu farklı nitelikleri ve karmaşık durumları ancak simgeler tek bir izlenimde birleştirebilirlerdi. Bütün sanki simgelerde şifrelenmiştir. Öze ulaşan bilgelikte simgelerden geçmektedir.³⁹

Yukarıda da bahsedildiği üzere mitin bir özelliği olan simge dışında bazı düşünürler mitlerin özelliklerini çeşitli şekillerde sınıflandırmıştır. Bunlar arasında Joseph Campbell *Yaratıcı Mitoloji* adlı eserinde farklı bir sınıflandırma sunmuştur. Birinci sınıflandırma bireyin iç dünyasına dönüktür. Mitolojinin bütün özellikleri

³⁷ Donna Rosenberg, *Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi*, (Çev: Koray Akten, Erdal Cengiz, vd.), (1. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara 1998, s.22-24.

³⁸ J. Jakob Bachofen, *Söylence, Din ve Anaerki*, (Çev: Nilgün Şarman), (1. Baskı), Payel Yayınevi, İstanbul 1997, s.112.

³⁹ Bachofen, *a.g.e.*, s.77.

bireyde huşu, itaat ve saygı deneyimi uyandırıp beslenecek olan nihai gizemin aşkın olan isimler ve biçemlerle var etmesidir. Bu sınıflandırmada mitlerin metafizik ile olan ilişkisine değinilmiştir. İkinci sınıflandırma yaratılış ve kozmoloji başlığı altında evrenin özünün açıklanmasına yöneliktir. Kozmolojik evren sınıflandırması en nihayetinde içerisinde düzeni ve korumayı barındırır. Düzen ise ahlaki tutumları ön plana çıkarır. Dolayısıyla sonraki sınıflandırma toplumsal yönelimli bir sınıflandırmadır. En sonda ise düzenli ve bütün olan evrenin insan boyutuna yönelik olup daha çok bireyin ruh hali, psikolojik durumunu baz alarak düzenli bir şekilde işleyen evrene uyum sürecidir.⁴⁰

Görüldüğü üzere hemen hemen bütün uygarlıkların mitolojilerindeki çizgiler belli kalıplara oturtulmuş durumdadır. Bunun birçok sebebi olmasına karşılık birbirlerinden etkilenmeleri daha ağır basmaktadır. Bütün bunlara ilaveten her uygarlığın birçok mitolojik kültürü vardır fakat hepsinde ön planda yer alan yaratılış mitolojisi ve bunun çerçevesinde oluşmuş olan fikri altyapılardır. Çünkü yaratılışta saklı olan öz, doğanın bir parçası olarak kabul edilen insanın varlığın her zerresinin mucizesini içinde barındırması dolayısıyladır. Mircea Eliade, mitolojik anlatılar içindeki yaratılış mitolojisinin bulunduğu konumu belirtmek için şunları söyler; “genel olarak bütün mitlerin dünya, insan, herhangi bir hayvan türü ve toplumsal kurum gibi herhangi bir şeyin nasıl varolduğunu anlattığı söylenebilir ama dünyanın yaratılışı her şeyden önce geldiği için, kozmogoninin özel bir saygınlığı bulunmaktadır.”⁴¹ Bütün sırlar kozmik yumurtanın içinde gizlenmiştir. Bu kozmik yumurtanın kırılmasına sebep olanda mitlerin amacını oluşturmaktadır.

1.1.3. Mitin Amacı

Konularının ve özelliklerinin geniş kapsamlı olması dolayısıyla mitlerin farklı amaçları vardır. Evrenin doğasını açıklamak ya da uygarlıkların kendilerini ait hissettikleri toplumun yapısına uygun olan davranış ve düzen kalıplarını yerleştirmektir. Belki de mitolojiye bu kadar derin anlamlar, farklı amaçlar yüklenilmesinin arka planında insanın kendisini ve sonsuz olma inancını keşfetmesi

⁴⁰ Joseph Campbell, *Yaratıcı Mitoloji*, (Çev: Kudret Emiroğlu), (1. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara 1994, s.615-617, 627-629.

⁴¹ Yonar, *a.g.e.*, s.23.

ve onun bilinmezliğine sığınması olmuştur. İnsanlığın varlığını ve düşüncesini anlamlandırma yolundaki bir seçimdir. Çünkü varlığının ve evrenin özünü kavrayan insan ya doğayla beraber olmayı ya da ona karşı olmayı seçecektir. Ancak *seçim, çoğunlukla can alıcı ama aynı zamanda basittir.*⁴² İnsanın ölümsüzlüğünü ilan etme seçiminde kendisine eşlik eden en önemli araçta mitoloji olmuştur. Bu da doğada bulunan tüm varlıklar hakkında verilen bütün hükümleri daha kolaylaştırmaktadır. Evrenin mevcut olan düzeninden çok daha öncesinde var olan düzeni konu alan yerel ya da sınırlı olan bir özellikten çok şeylerin organik doğasını açıklamaya yönelen mitolojinin konularına göre farklı türleri bulunmakta ve her tür farklı bir amaca yönelmiştir.⁴³ C. Levi Strauss, yazısız ve belgesiz uygarlıklarda mitolojinin bütün türlerinin amacının, geleceğin bugüne ve geçmişe bağlı kalmasını sağlamak olduğunu belirtmiştir.⁴⁴

Mitolojinin amaçlarına göre farklı türlere ayrılması konunun daha iyi kavranılması açısından daha iyi bir sınıflandırma teşkil etmektedir. S. H. Hooke, mitos türlerini beş başlık altında ele almıştır. Ritüel mitleri, kült mitleri, prestij mitleri, eskatalogya mitleri ve köken mitleridir. Bu mit türlerinin her biri farklı bir amaca hizmet etmiştir.

Birincisi ritüel mitleri: Ritüel bir töreni ifade etmekte olup eylemler topluluğundan oluşmaktadır. Bu eylemlere sözler, şarkılar ve öyküler yani mitler eşlik etmektedir. Ritüellerde mitler sergilenmekte olan oyunun öyküsünü topluma sunar, içinde bulunulan durumun betimlemesini yapar ancak bunu yaparken amacı toplumu eğlendirmek değildir. Eylemlerle beraber mitlerin anlatılmasıyla bir güç, erk yaratılmak istenmiştir. Böylece ritüelin yaratmak istediği o büyüleyici havaya sözler eşlik ederek yaratılan duruma farklı bir bakış açısı kazandırılmış olup toplumdan beklenen davranış kalıpları yerli yerine oturtulmuştur.⁴⁵ Bu bakış açısı insanın zihni kalıplarında kalıcı bir iz bırakıp sürekliliğini sağlayan bir güce dönüşmüştür.

İkincisi kült mitleri: Kült ya da kültür mitleri de bir olguyu betimlemekte olup bu olgunun devamını sağlama amacı gütmektedir. Böylece toplumun yapısını

⁴² Rosenberg, a.g.e., s.18-21.

⁴³ Emine Kef, *Ekolojik Düşünce'de Feminizm-Maskülizm Diyalektiği*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Bursa 2014, s.93-94.

⁴⁴ Ateş, a.g.e., s.7.

⁴⁵ Henry Hooke, a.g.e., s.10-11.

oluşturan karakteristik özelliklerin devamı sağlanmış olmaktadır. Bu sürdürülebilirlik ise sihir ile değil de sözlerin eşlik ettiği duygulara hitap eden *moral gücü* ile yerine getirilmeye çalışılmıştır.⁴⁶

Üçüncüsü prestij mitleri: Bunlara kahramanlık mitleri de denilebilir. Amacı, uygarlığın içinden çıkan ve farklı özellikleri ile ön plana çıkmış olan kahramanın yaptıklarına bir gizem ve mucizevi bir hava vermektir. Bu mitler ünlü kentlerin adlarıyla da birarada görülebilir. Musa'nın Nil nehrine salıverilişi, Troya'nın kuruluşu hep bir kahramanın gizemiyle anlatıla gelmiştir.⁴⁷

Dördüncüsü eskatologya mitleri: Kıyamet, son buluş mitleridir. Vahiy yazılarında evrenin düzeninin bir yıkım (tufan mitleri) ile sona ereceğini belirtir. Amacı, insanlara farklı yollarla ifade edilemeyecek olan bazı şeyleri imgeler yoluyla anlatma çabasıdır. Böylece mit, düzenin sonlanışının simgesel ifadesi olur. Bu mitler Yahudi ve Hıristiyanlık düşüncesinin karakteristik yapılarını oluşturur.⁴⁸ İslam düşüncesinde de bu tür anlatılara yer verilmektedir. Örneğin Nuh tufanı bir yok oluşun ve yeniden yaşamın simgesini oluşturmuştur.

Beşinci ve son olarak köken mitleri: Varlığın özünü anlamayı açıklanmaya çalışılan mitlerden olup amacını bir nesnenin, adın, geleneğin ve insanın daha geniş anlamıyla evrenin nasıl oluştuğunun imgesel bir açıklamasını yapmak oluşturmaktadır. Her uygarlığın farklı bir köken veya diğer bir deyişle yaratılış mitleri vardır. Daha kapsamlı bir açıklama için yaratılış mitlerinin iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

1.2. Büyük Bilmece'nin Parçası: Yaratılış (Köken) Mitleri

Başından itibaren açıklama gayretinde olunan varlığın özüne ulaşmada yardımcı kaynak niteliği taşıyan mitolojinin yapı taşını belki de yaratılış mitolojisinin oluşturduğu söylenilebilir. Farklı uygarlıkların yaratılış mitolojilerini anlayabilmek için yaratılışın temel ilkelerini, tarihini veya yapısını iyi bilmek gerekmektedir. Bu nedenle en başa dönüp evrenin yaratılış tarihi iyi analiz edilmelidir.

⁴⁶ Henry Hooke, *a.g.e.*, s.12-13.

⁴⁷ Henry Hooke, *a.g.e.*, s.13.

⁴⁸ Henry Hooke, *a.g.e.*, s.14.

Evrenin oluşu ve özü konusunda bugün iki model ile karşılaşılmaktadır. Bunların ilki Yaradılış modeli, ikincisi ise evrim modelidir. Yaradılış modelini genel olarak semavi dinler ve evrenin temelde ancak bir şuurun eseri olabileceğine inanan bilim adamları ileri sürmüşlerdir. Evrim modelini de bazı bilim adamları savunup çeşitli bilimsel verilerle desteklemeye çalışmışlardır. Bunların ortak yönü bilimsel verileri kullanarak kendi görüşlerinin doğruluğunu ispatlamaya çalışmalarıdır. Bilimin çıkış noktasını insanın merakı oluşturmaktadır. İnsan hiçbir şeyi anlamsız ve izahsız bırakmak istemez. Anlamsız ve izahsız kalan şeyler onu tedirgin eder. İnsanın amacı da evreni bütünüyle araştırıp tecrübe etmek değil anlaşılmasını sağlamaktır. Çünkü evrenin bütünü ile tecrübe edilebilmesi için evrenin tümünün eksiksiz bir şekilde verilmiş olması gerekirdi. Oysaki evrenin bu sonsuzluğu içerisindeki bilgeliğin tamamına sahip olunmadığı için elde olan nedenler serisiyle bağlantı kurmaya çalışılabilir. Bu bağlantıyı kurarken her zaman temel amaç *ilk nedene* varmak olmuştur.⁴⁹

Evrenin yaratılışı konusu insanlık tarihi boyunca incelenmiş ancak problem daima çözülemeyen bir yönü ile askıda kalmıştır. Kozmoloji ve kozmogoni araştırmaları da bu konuda çoğu zaman şaşırtmayı başarmaktadır. Bunun temel sebebi bilimin deney ve gözlem olmadan yol alamaması olabilir. Bu durumu yani evrenin yaratılışının ve özünün ne olduğunun kavranılabilmesi için Carl Sagan, şu iki imkana sahip olunması gerektiğini vurgular. Bunlardan ilki, evrende var olan toplam element sayısını bilmek ve ikincisi, evrenin başlangıç ucunu görmüş olmaktır.⁵⁰ Ne yazık ki bu imkânlarla ulaşmak mümkün değildir. Çünkü *göklerin, yerin ve kendimizin yaratılışına şahit tutulmadık*.⁵¹

Bu delillere sahip olunmuş olsaydı evrenin tarihi hakkında daha kesin veriler elde edilmiş olurdu. Fakat her var olmuş olan varlık gibi evreninde bir tarihi vardır. Çünkü evren biranda olup bitmiş statik bir yapıya sahip değildir. Ölçülmesi mümkün olmayan bir zaman dilimi içerisinde meydana gelmiş olup hala gelişmeye devam eden süreçtir. Böylece varlığın ve evrenin özünün anlaşılabilmesi için evrenin

⁴⁹ Hüseyin Aydın, *İlim, Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelik*, (2. Baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.37-39.

⁵⁰ Aydın, *a.g.e.*, s.40.

⁵¹ Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meali Kehf suresi 18/51*, (16. Baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.

keşfinin tarihinin de ele alınması gerekmektedir. Çağdaş olan kozmolojiler incelendiğinde daha keşfin başlangıç aşamasında olunduğu görülecektir. 1748 yılında ölmüş olan bir astronom evrenin başlangıç tarihi hakkında şu ifadeleri kullanmıştır.⁵²

Tabiatın yaratıcısı... Şimdiki durumda yeryüzünden evrendeki öteki cisimlerle haberleşmeye girişmemiz olanağını vermemiştir. Olasıdır ki, öteki gezegenler ve sistemler arasında da aynı biçimde haberleşmeyi tümünden kesmiştir. Bütün bu gezegenlerde merakımızı körükleyen yeterince kaynak var. Tabiatı pırıl pırıl bunca zekâ bulunsun da, meraklar şahlansın da sonunda bu merakların giderilmesi mümkün olmasın... Olamaz... Bu sebeptir ki, bugünkü durumumuzu, varlığımızın şafak zamanı ya da başlangıcı sayıyoruz. Bu daha sonraki ilerlememizin hazırlık dönemidir.” Astronom ’un bu sözlerine ilaveten, Biruni ise evrenin başlangıcını şu ifadelerle açıklamıştır. “Zamanın başlangıcı ve dünyanın yaratılışı, başlangıç tarihi olarak tahmin ettiğimiz müddetten az bir müddet önce olabileceği gibi...milyonlarca sene öncede olabilir.”⁵³

Yaratılış tarihi incelendiği takdirde sadece evrenin yaratılışını konu edinen kozmogonik mitler ile karşılaşılacakta bunlara eşlik eden farklı yaratılış konusunu içeren mitlerde bulunmaktadır. Mesela antropogonik mitler insanın yaratılışını, ilk insanı ve kadının yaratılışını konu edinmektedir. Teogonik mitlere bakıldığında ise evren ve insanı var eden var ediciye yönelerek tanrıların ve tanrıçaların var olduğu düşüncesinin ilk nüsvesine kitlenirler. Bunlar birbirlerinden farklıymış gibi görünseler de birbirlerinin tamamlayıcısı görevini üstlenirler. Kozmogoniyle başlayan büyümlü başlangıç antropogonik ve teogonik mitlerin yollarından geçerek bir tamamlanmaya doğru yol almış olur. Bu üç mitin ortak noktası yer, gök ve su olmakla beraber bunun dışında iyiliği simgeleyen gökyüzü tanrısı ve kötülüğü simgeleyen yeraltı tanrısının oluşturduğu bir düalizmde ortak nitelikler barındırır.⁵⁴ İlerde farklı uygarlıkların yaratılış mitolojileri incelendiği takdirde bazı unsurların hem kozmogonik hem antropogonik hem de teogonik nitelikler taşıdığı görülecektir. Örneğin dağın bir ruhunun olduğu inancı teogoni, evreni kuşatması kozmogoni, insanların dağın eteklerinde ya da mağarada doğması ise antropogonik özellikler göstermektedir. Bu nedenle yaratılış hakkında bilgi veren bütün mitleri birer tamamlayıcı unsur olarak görmek öze ulaşmak için yardımcı olabilmekte ve insanın doğaya karşı tutumunu doğru bir şekilde yorumlama imkanı sunmaktadır.⁵⁵

⁵² Aydın, a.g.e., s.42-43.

⁵³ Aydın, a.g.e., s.43-44.

⁵⁴ Zühre İndirkaş, *Türk Mitosları ve Anadolu Efsanelerinin İz sürümleri*, (1. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara 2007, s.28.

⁵⁵ Yonar, a.g.e., s.36-37.

İnsanlık paradoksal bir şekilde bilimsel veriler aracılığı ile evreni ve kendi varlığını anlamlandırmaya çalışırken, bilimin ve teknolojinin olanaklarının tıkanmış durumlarında sözlü olarak anlatılagelmiş olan bilgiye manidar bir şekilde itimat etmeye başlamıştır. O bilinmeyenin açıklanmasında bilimin tıkanmasına yol açan sebep arkeoloji bilimi ile işbirliği kurmaya yöneltmiştir. Arkeoloji biliminin yardımı ile ulaşılmış olan ve yaratılıştan bahseden kaynaklar birbirlerinden beslendiği kadar birbirlerinin içine geçmiş olan benzer veya farklılıklarla günümüzde sorulan sorulara bir yanıt vermektedir.⁵⁶ Yaratılışın ve insanlığın tarihi hakkında yapılan incelemelerde sadece fizik veya diğer bilimlerden olduğu kadar arkeoloji biliminden de yararlanmak oldukça önemlidir. Yapılan çalışmalar bunun bir göstergesi olmuş ve geçmişle doğru bir bağlantı kurulmuştur.

Yaratılış teorisi üzerine çalışmalarıyla bilinen Albert Einstein bütünüyle evrenin belirli bir zaman diliminde yoktan varedildiğine inanmıştır. Böylece bir başlangıç denemesi olarak evrenin öyküsü çok büyük bir ihtimal dâhilinde yaklaşık olarak on milyar yıl önce yüksek derecede sıkıştırılmış olan kozmik yumurtanın birden patlamasıyla oluşmuş olabileceği big-bang teorisini oluşturmuştur. California Üniversitesi Profesörlerinden olan George O. Abel'e göre, "bugünkü deliller, kâinatın milyarlarca yıl önce big-bang ile başladığını göstermektedir."⁵⁷ İçinde yaşanan evrenin on veya yaklaşık olarak yirmi milyar yıl öncesinde büyük bir patlama sonucunda oluştuğu söylenmiştir. Nedeni belirsiz olarak düşünülen bu patlamadan sonra evrenin genişlemeye başladığı ve halende genişlemeye devam ettiği çeşitli teorilerle bilim adamları tarafından kanıtlanmaya çalışılmaktadır. Evrenin şu anda mevcut olan madde ve enerjisi büyük bir yoğunluk içerisindeydi. Daha sonrasında milyarlarca galaksi ve bu galaksilerden de milyarlarca yıldız ve gezegenler oluşmuştur.⁵⁸ Böylece evrenin yaratılışının özünü belli bir kalıba oturtan insan kendisine yönelmesi gerektiğinin farkına varmaya başlamıştı. İnsana yönelik güç dengesinin doğadan insana kaymaya başladığının işaretlerini vermeye başlamasıydı.

⁵⁶ Yonar, *a.g.e.*, s.33.

⁵⁷ Lincoln Barnett, *Evren ve Einstein*, (Çev: Hasan Aydın), (Baskı), Işık Yayınevi, İstanbul 1959, s.29-35.

⁵⁸ Korhan Kaya, "Yaratılış İlahisi (Rigveda X, 129)", *AÜ DTCTF Dergisi*, Cilt:35, Sayı:1 (1992), s.167-169.

Büyük patlama teorisini ileri süren George Gamow, bu ilk varlığa *patlayıcı madde* adını vermiştir. Bu patlayıcı madde neydi diye sorup bu sorunun cevabının hayal kırıcı olduğunu söylemiş ve bu maddenin bilinmezliğini vurgulamıştır. Gamow'un *kozmik çorba* adını da verdiği bu ilk varlık Allah'ın *ol* emrine muhatap olmuş ve göz açıp kapamadan daha kısa bir süre içerisinde bu patlama gerçekleşmiştir. Kuran-ı Kerimde yer alan, “Gökler ve yerler bitişik halde iken, o ikisini ayırdığımızı görmezler mi?”, “O toz bulutu halindeyken...” bu ayetlerde teoriye bir aklilik kazandırmaktadır.⁵⁹ Bu ayetlere ilaveten İslam kelimcilerinin çoğunluğunda, yaratılış konusunda *hudus delili* yani sonradan yaratılma ilkesi geçerliydi. Onlara göre her *hadisin* (sonradan yaratılanın) bir *muhdisi* (sonradan yaratana) vardır. Yani her sonradan yaratılmış olanın bir yaratıcısı olması gerekirdi.⁶⁰

Böylece bu teorilere daha sonra birçok bilim adamı tarafından dini açıklamalarda eklenmiştir. Colorado Üniversitesi'nden Prof. Geritt L. Verschuur, teorinin dini boyutunu şu ifadelerle ele alır. “Büyük patlama teorisi, dini inançların gösterdiği dünyanın ve gökyüzünün, yaratılmış olduğu gerçeği ile uygunluk göstermektedir. Bu, astronominin dinle birlikte olduğunun sürprizli bir sonucudur.”⁶¹ Yani bilim adamlarının büyük çoğunluğu big-bang teorisi konusunda hemfikirlerdir. Evreni anlamaya yönelik olan bu çabalar aslında kendini bulmaya yöneliktir. Kendini bulan gücünün farkına varan insan hükmettiği alanı genişletmeye başlamıştır. Böylece bilim, felsefe ve din bir çatışma içine düşmüştür. Bu çatışmadan doğada nasibini almıştır.

Felsefecilerin çoğu bilimsel verilerin takip edilmesi gereken durumlarda uzak kalmayı tercih etmişlerdir. İlahiyatçıların çoğunluğu da bilimsel araştırmalara girmekten uzak kalarak bilim, felsefe ve din arasındaki çatışmayı büyük bir duvara dönüştürmüşlerdir. Bunun nedeni her alanın kendi otoritesini muhafaza edebilmesidir. Bu ise bilimin verilerinden doğru sonucun çıkarılamamasına, felsefenin kısır şüphelere boğulup kalmasına ve din alanına sayısız hurafelerin sokulmasına yol açmıştır.⁶² Belki de bu örülü duvarın biraz aşınmasına farklı uygarlıkların yaratılış mitleri yardımcı olabilir. Zaten big-bang teorisine götüren

⁵⁹ Aydın, *a.g.e.*, s.79-80, 47-48.

⁶⁰ Yonar, *a.g.e.*, s.34.

⁶¹ Barnett, *a.g.e.*, s.32.

⁶² Caner Taslaman, *Big Bang ve Tanrı*, (16. Baskı), İstanbul Yayınları, İstanbul 2013, s.1-2.

tarihi sürece bakıldığında mitlerin rolü yadırganamaz. Yaratılış mitlerinde yer alan astrolojik bilgiler ve sorgulamalar daha çok günlük ihtiyaçları karşılamaya yönelik olsa da bilim adamlarını bu sürece iten önemli bir sebep oluşturmuşlardır.

Sümerlerin İ.Ö 3000 yılında birçok teknik bilgiler elde ettikleri ve bunları günlük yaşamlarında kullandıkları kanıtlanmıştır. Sümerlerin yerine geçen Babillerde astronomi ve matematik alanlarında ilerlemeler kaydetmişlerdir. Uzun ve dikkatli gözlemler sonucunda başarılı takvim oluşturup bunu tarımda kullanmışlardır. Güneşin her gün kapının birinden girip bir diğerinden çıktığını söylemişlerdir. Aynı şekilde Mısırlılar, eski Çin ve Hint uygarlıklarında da astronomi ve matematik üzerine önemli gelişmeler kaydettikleri gözlenmiştir. Anlaşılacağı üzere dünyanın pek çok eski uygarlıkları evreni anlamlandırma yolunda çaba sarfetmiştir.⁶³

Evrenin yaratılışını konu edinen tüm bilimsel açıklamalar, kozmogonik mitler büyük bilmecenin parçasını birleştirmeye başlamış ve makrokozmu anlamlandırmayı başaran insan mikrokozmosa yönelmenin zamanı geldiğinin farkına varmıştır. Çünkü insan evrenin küçük bir yansıtıcısı konumundaydı. Bilmecenin mükemmel parçasını oluşturan evrende insan neredeydi, nereye yerleştirilmesi gerekiyordu, evrenin bir parçası mıydı, yoksa evrenle beraber gelişim gösterip gelişmeye devam mı etmektedir gibi soruların cevapları yine her uygarlığın antropolojik yani insanın yaratılışı mitlerinde farklı şekillerde yer almaktadır. Belki de sonraki yüzyıllarda bilim insanlarının, büyük felsefecilerin insanı evrenin baş tacı yapmalarının nedeni budur. Evrenin ana merkezine yerleştirilen insan gücünü keşfetmişti ya da öyle zannedilmesi isteniyordu.

İlk madde ve ex nihilo (hiç yoktan) kavramları bu anlamlandırmada önemli rol üstlenmişlerdir. Makrokozmosu ve mikrokozmosu anlamlandırmada oynadığı role bakıldığında ilkçağ uygarlıklarının mitlerinin hiçbirinde *ex nihilo* kavramına rastlanılmaz. Uygarlıklar sadece yaratılış evrelerini sınıflandırıp her birini cisimleştirme yoluna gitmiş bir hiçlik veya yokluktan bahsetmemişlerdir. Su, toprak ve gök şeklinde bir yol izlemişlerdir. Daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan arche problemine farklı yanıtların verilmesinde mitlerde görülen objeleştirme büyük rol oynamış olabilir. Yoktan var olma kavramı yerine görülen, duyulan bir objeden

⁶³ Taslaman, *a.g.e.*, s.10.

hareket edilerek diğer maddelerinde yaratıcısı konumuna indirgenmiş olup isimleştirme yoluna gidilmiş ve insanın yaratılışı da bir nedene bağlanmıştır. Böylece ilk madde kavramı bütün mitolojilerde önemli yer kaplamaktadır. Yunan mitolojisinde meydana gelmemiş ve yok olmayacak bir ilk madde vardır ve bu sudur. Çünkü tanrıların ve insanların çıktığı ilk yer olarak okyanus kabul edilmiştir. İlk çağ filozoflarından olan Thales'in ana madde olarak suyu işaret etmesinin sebebi de gözlemleri ve yaşadığı yerin kültürel özelliklerinin mitlere yansımış olmasıdır.⁶⁴

Her Yunan düşünüründe farklı bir isim ve görünüm altında çıkan ilk madde kavramı sonradan meydana gelmemiş ve yokta olmayacak olandır. Her şeyin kendisinden çıktığı ana kaynaktır. Aristoteles buna *hyle* adını vermiştir. Bu ilk madde kavramı ise İslam felsefesinde *heyula* olarak yer edinmiştir. Herhangi bir niteliğe sahip değildir. Kendisi hakkında hüküm verilemez. Ve bu madde sonradan yaratılmamış ve yokta olmayacaktır. İlk madde anlayışına sahip olan Yunan felsefesinde, yoktan yaratılma anlayışı yoktur. Yoktan yok meydana gelir. *Ex nihilo nihil* yani yoktan hiçbir şey meydana gelmez.⁶⁵ İlk madde, köken ve yaratılış gibi kavramların daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla bu bilmecenin son aşaması olan farklı uygarlıkların yaratılış mitolojileri incelendiğinde varlığın özünün ne olmuş olabileceğini düşünen insanı doğaya yönlendirmiş olduğu görülecektir.

1.2.1.Yunan Mitolojisinde Yaratılış

Yunanlılara ait olan mitolojik kaynakların çoğunluğunu günümüze aktaranlar arasında öncü rolü İlliada ve Odyseia'sı ile tanınan Homeros ve Hesiodos üstlenmiştir. Ancak Homeros eserlerinde evrenin kökeninden ve yaratılışından hiç bahsetmemiştir. Hesiodos ise evrenin kökeni ve gelişiminin klasik mit anlatımı halini alan ve günümüze ulaşmış Antik Yunan edebiyat eserlerinden biri olan Theogonia'da bütün şeylerin başlangıcını hikâye tarzıyla anlatmıştır. Bu nedenle eser hem bir tanrıların doğuşu hem de kozmoloji niteliğine bürünmektedir.⁶⁶ Hesiodos'a göre, evrenin başlangıcında bir khaos söz konusuydu. Evrenin özünü oluşturan bu khaosun içi sonsuz bir boşluk ile doldurulmuştu. Bu khaos kargaşa veya düzensizlik

⁶⁴ Yonar, *a.g.e.*, s.37-38.

⁶⁵ Aydın, *a.g.e.*, s.50-51.

⁶⁶ Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, (14. Baskı), Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s.21.

anlamında değil sonsuzluğa açılan karanlık, grift bir mekân anlamında kullanılmıştır. Hesiodos bu büyük eserine evrenin özü gerçeğini kendilerine anlatmaları için yalvarma sözleriyle başlar:⁶⁷

Söyleyin nasıl doğdu tanrılardan önce
Toprak, ırmaklar, şişkin dalgalarıyla engin Deniz,
Pırıl pırıl yıldızlar ve üstümüzdeki sonsuz gökler.
Sonra nasıl doğdu onlardan
Her varlığı borçlu olduğumuz tanrılar,
Nasıl paylaştılar şanlı, şerefli,
Ve nasıl yerleştiler kıvrım kıvrım Olympos'a,
Anlatın bütün bunları, ey Musalar,
Ta başından başlayıp anlatın,
Ne vardı hepsinden önce anlatın.⁶⁸

Antik Yunanlıların en merak ettikleri konu evrenin yaratılışıydı. Onlar yerin, denizin, gökyüzünün, yeryüzünün, ışığın, suyun nasıl yaratıldığını bilmek istiyorlardı. Elleri yeterli bilgi olmadığından dolayı bütün bunları ve diğer tabiat olaylarını canlı birer varlık gibi hayal ederek incelemeye başlamışlardı. Yeri, göğü, suyu, kısacası tüm doğayı birer tanrı olarak görmüşler ve insan şekline büründürmüşlerdir. Antik Yunanlıların tanrıları, tanrıçaları, insanları, hayvanları ve bitkileri aynı doğanın parçası olmuştur. Bir bütünlük adeta bir dayanışma içerisinde olmuşlardır. Bu nedenle yunan mitolojisinin evrenin kökenini açıklamada kullandığı araçlar metafizik nitelikte ve çoğunlukla şiirseldir.⁶⁹ Hesiodos bütün bu varlıkların yaratılışını şu sözleriyle ifade etmiştir:

Khaos'tu hepsinden önce var olan,
Sonra geniş göğüslü Gia, Ana Toprak,
Sürekli, sağlam tabanı bütün ölümsüzlerin,
Onlar ki tepelerinde otururlar karlı Olympos'un
Ve yol yol toprağın dibindeki karanlık Tartaros'ta,
Ve sonra Eros, en güzeli ölümsüz tanrıların,
O Eros ki elini ayağını çözer canlıların,
Ve insanların da tanrıların da ellerinden alır
Yüklerini, akıl ve istem güçlerini.
Khaos'tan Erebo ve Karanlık Gece doğdu
Erebo'la sevişip birleşmesinden.⁷⁰

⁶⁷ Jenny March, *Klasik Mitler*, (Çev: Semih Lim), (1. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.35-36.

⁶⁸ Hesiodos, *Theogonia-İşler ve Günler*, (Çev: Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu), (1. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s.6-7.

⁶⁹ Joseph Campbell, *Doğu Mitolojisi*, (Çev: Kudret Emiroğlu), (2. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara 1998, s.21.

⁷⁰ Hesiodos, *a.g.e.*, s.7.

Hesiodos'un bu anlatımında da vurguladığı üzere, evreni açıklama, yorumlama ihtiyacı hisseden Yunanlılar varlığın içerisinde yer edinmiş olan devindirici ilkeyi Aşk'a (Eros) yüklemişlerdir. Başlangıçta Gece (Nyks) ve onunla beraber erkek kardeşi Erebos vardı. Onlar ki dünyanın karanlığının iki yüzünü oluşturmaktadır. Bu iki varlık boşluk olan khaos'un içerisinde yaşarlar. "Bu, fizikçilerin ve bilginlerin var olmayan ve negatif boşluğu değil, bütünüyle dünyanın döl yatağı ve kudreti olan bir boşluk; hiç olduğu için değil, tarif edilemez olduğu için boşluktur." Sonra Nyks ve Erebos boşluktan ayrılmaya başlamıştır. Bu ayrılış Eros'un doğumunu işaret etmektedir. Böylece oluşan kabuğun yarısından birini gökkubbe (Uranos), diğer yarısını da yeryüzü (Gia) oluşturmuştur. Uranos ve Gia maddi bir gerçekliği simgelerken, Eros manevi bir nitelik taşımakta ve doğmakta olan evrenin birliğini sağlamak ile görevlendirilmiştir. Uranos, Gia'nın üzerine eğilip birleşmelerinden tanrısal kuşaklar doğmuştur. Bu mitin farklı versiyonları olmasına rağmen hepsinde ortak olan erosun harekete geçirici manevi güç oluşu, başlangıçta evrenin devindirici unsurunu taşımış olması, doğadaki birliği temsil etmiş olmasıdır.⁷¹

Evrenin yaratılışını anlatan bu mitolojinin devamı ise şöyledir: Gia tek başına, eşi olmaksızın Uranos'u, Pontos (Deniz) ve dağları doğurur. Böylece yaratılmış olan evreni tanrılarla doldurmuştur. Bu birleşmeden altısı dişi, altısı erkek olan titanlar doğmuştur. Evrenin yaratılışı tamamlandıktan sonra Uranos tuhaf bir duygu seline kapılmıştır. Bu evrenin düzene kavuşturulması ve iktidar endişesi idi bu nedenle doğmuş olan titanlardan korkmuş doğdukça onları Gia'nın rahminde hapis tutmuştur. Gia'nın düzenlediği müthiş oyun sayesinde oğul Kronos iktidar oyununu kazanmış ancak Kronos'un saltanatı döneminde yaratılış süreci tamamlanmamıştır. Adeta tüm doğa, doğadaki her bir zerre, insanın yaşamına bağlı olan çeşitli duygular ve evrenin tek sahibi olma mücadelesi bir tanrı veya tanrıçayla ilişkilendirilmeden yaratılış süreci bitmemiştir. Kronos'un tek korkusu aynı kaderi yaşama olasılığının yüksek oluşuydu bu nedenle doğan tüm çocuklarını karısının karnında saklamıştır. Ve bir gün kehanet gerçekleşmiş, Zeus Kronos'un saltanatını sona erdirmiştir. Her ne kadar bu saltanat sonra erse de evrende titanların savaşı son bulmamış en nihayetinde

⁷¹ Pierre Grimal, *Yunan Mitolojisi*, (Çev: Nihan Özyıldırım), (3. Baskı), Dost Kitabevi, Ankara 2012, s.26-28.

khaos Zeus'un zaferiyle son bulmuştur. Böylece evren düzene kavuşmuştur. Doğada var olan vahşi, kötü ve kör kuvvetler tanrısal zekânın kontrolüne girmiştir. Bu ilkel mitlerin asıl manasını daima daha iyiye daha mükemmele doğru bir yükseliş oluşturmaktadır. Son aşama olan tanrısal zekânın kontrolü ise doğanın mükemmel uyumu olmaktaydı. Bu Heseidos'un Yunan tarihini beş ayrı döneme ayırmasında daha iyi anlaşılacaktır. Çünkü o dönemlerde yaşanmış olanlar ve her dönemden bir diğerine geçiş, insan ve doğa ilişkisini daha iyi anlatmıştır.⁷²

Yunan tarihçisi olan Heseidos'un Yunan tarihini beş ayrı dönemde incelemesi ve her ne kadar bu dönemlerin amaçlarını mükemmele doğru bir yükseliş oluştursa da her birinin bir önce gelenden daha bozulmuş ve kabalaşmış olduğunu göstermektedir. Çünkü her yükseliş insanı biraz daha doğadan uzaklaştırmıştır. Bunlar, altın, gümüş, pirinç, kahramanlar ve demir çağlarıdır. Altın çağı, insanlığın doğa ile içiçe olduğu ilk dönemidir. Ve gerçekten doğayla mükemmel bir uyum bulunmaktadır. Her ne kadar Thomas Hobbes bunu yalnız, zayıf, mutsuz, kaba ve kıl akıllı olarak görmüş olsa da günümüzdeki çalışmalar Heseidos ile aynı fikirdedir. Günümüze kadar varlığını sürdürmüş olan avcı-toplayıcı kabileler üzerinde yapılan çalışmalar Heseidos'u teyit etmektedir.⁷³

Başlangıçta, Olympos'un ölümsüz sakinlerince ölümlü insanların altın ırkı yapıldı... Onlar, kalbleri tasadan uzak, çaba ve acı kırıntısı olmaksızın Tanrılar gibi yaşadılar. Acınası yaşlılık beklemiyordu onları, her daim ellerinden ve ayaklarından mecal kesilmeyecekti; hazlarını, her türlü kötülükten uzak, şölenlerle aldılar. Öldüklerinde, bu, uykuya yenilmeleri olarak düşünüldü. Her iyi şey onlarını ve onlar bolluk içinde, güzel şeylerle, ülkeleri üzerinde süren iyi niyet ve barış ile yaşarken, toprak anadan kendiliğinden inlemeden, bereketli ekin harmanları toplanırdı.⁷⁴

Heseidos'a göre, Altın Çağ Pandora'nın hayatın bin bir türlü kötülüklerini içinde saklayan sandığının kapağının açılmasıyla beraber ani bir son yaşamıştır. Bu olayla beraber takip eden her çağ bir öncekinden daha haşın ve zorlu olmuş ve son çağda demir çağı olmuştur. Yunanlılar evrenin kutsal bir güç tarafından yaratılmış olduğu için mükemmel olduğuna aynı zamanda ölümsüz de olmadığına inanmışlardı.

⁷² Can, *a.g.e.*, s.21-25.

⁷³ Jeremy Rifkin - Ted Howard, *Entropi: Dünyaya Yeni Bir Bakış*, (Çev: Hakan Okay), (4. Baskı), İz Yayıncılık, İstanbul 2010, s.15-16.

⁷⁴ Rifkin - Howard, *a.g.e.*, s.15.

Sadece içinde *çürüme tohumlarını* taşıyordu. Her çürüme de yeni bir kuşağı oluşturmuştur.⁷⁵

Görüldüğü üzere evrenin yaratılış mitlerinin özü daima ikamelerden oluşmuştur. Evrende, iktidarda yer alan bir kuşağın yerini daima savaş yoluyla bir diğer iktidar almıştır.⁷⁶ Tanrıların içinde en genç olanın, her kuşağın en son doğmuş olanı mutlak üstünlüğü iki kez ele geçirmiştir. Tanrıların sonuncusu olan Kronos ile Kronos'un soyundan gelen ve son tanrı olan Zeus da bu tanrılardan olmuştur. Bu olguda görülmektedir ki verasetin daima en genç oğula ait olduğu toplumsal bir düşünüş hakimdir.⁷⁷

Tanrıların savaşına ve bu sebeple doğada yaşanan değişimlere Demeter ve yeraltı dünyasının hakimi olan Hades tarafından kaçırılan Persephone mitinde denk gelmektedir. Demeter öfkeli bir şekilde dünyayı dolaşmış ve tüm hasadı engellemiştir. Daha sonra tanrıların yardımı ile Demeter kızını dört ayda bir görmeye başlamış ve kızına kavuşmuş olan Demeter her defasında yeryüzünü yeniden verimli hale getirmiştir. Gittiğinde tekrar bir kuraklık baş göstermiştir. Bu yaşanan doğa olayının tanrılarla ilişkilendirilmesinin en çarpıcı örneğini oluşturmakla beraber doğanın tanrılar tarafından fethedilip kontrolünün elde tutulduğunun ve istenildiği takdirde değiştirilebileceğinin göstergesidir. Bir bakıma doğanın kutsallığının insanileşmiş figürünü temsil etmektedir.⁷⁸

Evrenin yaratılışını ve titanları anlatan bu mitlerde, insanın yaratılışı yine bu titanların iktidar mücadelesi, kıskançlık, hırs ve kinleri ile yaratılmış olduğu inancına götürmüştür. Ancak insanın daha asil bir mahluk olduğuna, tanrılar tarafından yaratılmış olan tüm canlı ve cansız varlıkların en üstünü ve çok daha önce tanrılarla beraber yaratılmış olduğuna inananlarda bulunmaktadır. En yaygın görüş olan

⁷⁵ Rifkin - Howard, *a.g.e.*, s.16-17.

⁷⁶ Burada yer alan savaş veya diğer bir ifadeyle çürüme tanrı-insan-doğa üçlemesinde yalnızca tanrılar söz konusudur. Tanrıların kendi savaşı, doğaya karşı başlatılan bir mücadele söz konusu değildir. Ancak bazen bu savaştan doğanın da nasibin almış olduğu ve dönemsel olarak kuraklıkların, kıtlıkların sebebinin kutsal gücün öfkesini dışa vurması kaynaklı olduğu yorumu çıkarılabilir. Demeter mitinde olduğu gibi.

⁷⁷ Grimal, *a.g.e.*, s.32.

⁷⁸ Armstrong, *a.g.e.*, s.44-45.

insanın, Prometheus tarafından maddeden yaratıldığı⁷⁹ efsanesi geç bir dönemde İ.Ö. 4. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Prometheus, ölümlü olan ilk varlığın bedenine biçim vermiş, sonra da balçıktan yapılmış olan bu bedene yaşam soluğunu üflemiştir. Bir başka mitte Prometheus, ilk insanın sadece yapıcısı, biçim veren kişisidir. İlk ölümlü olan varlığa ruhu, hayatı Athena üflemiştir.⁸⁰ Başka mitlerde Prometheus insanlara çok yakın bir konumda görülmüştür. Bunun ile ilgili olarak Hesiodos şöyle bir olaya yer verir:

Tanrılarla ölümlü insanlar Mekone'de toplanmışlar, kesilen her kurbanda tanrılara ait payı saklıyorlarmış. Kurnaz Prometheus, koca bir öküzü keserek ikiye bölmüş. Bir yana etini koymuş, üstünü işkembeyle örtmüş; bir yana kemikleri koymuş, üstünü parlak yağla örtmüş. Zeus kötü tarafı seçerse, aslan payı insanların olacaktır; tersi olursa, üstünlük yine tanrılarda kalacaktır. Prometheus, Zeus'a iki parçadan birini seçmesini söylemiş. Zeus yağla kaplı olan iyi görünüşlü parçayı seçmiş. Aldatılıp, kemik yığını seçtiğinin farkına varınca da öfkelenmiş, insanları cezalandırmak için ellerinden ateşi almış. Prometheus, bunun da bir çaresini bulmuş hemen. Olympos'a çıkmış, bir kamışın içine bir kıvılcım saklayarak, yeryüzüne, insanlara getirmiş. İnsanları yeniden ateşe kavuşmuş görünce Zeus'un öfkesi daha da artmış. Hem insanları, hem de tanrılar babasına karşı gelen Prometheus'u cezalandırmak için yeni çareler düşünmüş ve insanlara bela olması için ilk kadını, Pandora'yı göndermiş. Prometheus'a gelince: tanrıların babası onu zincirlerle kayalara bağlatarak karacığeri bir kartala yedirtti. Kartal yedikçe, karacığer büyüyordu.⁸¹

Sonuç olarak, insanın yaratılışını anlatan Prometheus'un miti, tuhaf bir şekilde insanların, Zeus'un iradesinin dışında yaratılmış olduğunu belirtmektedir. Zeus ile ölümlüler arasında tam bir uzlaşma olmasa da tanrı tamamen insanların, ölümlülerin babası olarak kabul edilmemiştir. O kendi nüfuz alanı içinde ölümlülere denk gelen, onlara iyi veya kötü bir şekilde uyum sağlayan bir efendi olmuştur. Olymposlular ile kıyaslandığında insanlar bir nevi bir *yan dal* gibidir. Gözden düşmüş olan *kuzenlerdir*. Hepsi de kendi yazgılarına boyun eğmişlerdir. Böyle bir evren karşısında insanların köle, tanrıların ise özgür olduğu bir şehir devleti akla gelmektedir. Şartlar ve hâkimiyet alanında tesadüfen oluşmuş bir farklılık, ama benzer bir doğa bulunmaktadır.⁸²

⁷⁹ Coğunlukla bu maddenin balçık olduğu söylenmektedir. "Prometheus, İlk insanı balçıktan yarattı. İlk insanın vücudunu yapmak için balçığı, bazılarının tahmin ettiği gibi su ile değil, kendi gözyaşı ile karıştırdı. Ve insanı yarattı." Can, *a.g.e.*, s.26.

⁸⁰ Bedrettin Cömert, *Mitoloji ve İkonografi*, (1. Baskı), De Ki Yayınları, Ankara 2006, s.30.

⁸¹ Cömert, *a.g.e.*, s.30.

⁸² Grimal, *a.g.e.*, s.44.

1.2.2. Hint Mitolojisinde Yaratılış

Hinduizm, Hint yarımadasında doğmuş, doğuş tarihi ise tam olarak bilinmeyen herhangi bir kurucu unsuru bulunmayan, tek kitaba sahip olmayıp farklı dönemlerde yazılmış kitap koleksiyonuna dayanan bir dindir. Kitapları Vedalar, Upanişadlar, Brahmanalar, Ramayana, Mahabharata ve Pronalar'dır. Bunların arasında en önemli mitolojik kaynak görevini Vedalar üstlenmiştir. Hinduizmin kutsal metinlerinden Vedalar (Rig Veda), yaklaşık İ.Ö. 1500 yıllarına aittir. Rig Veda'nın içinde geçen yaratılış ilahisi ise şöyledir:⁸³

O zaman ne yokluk ne de varlık vardı,
Ötede ne bir cennet ne de bir gökyüzü vardı.
O neyi kapsadı? Nerede? Kimin korumasında?
Kavranılmaz ve engin olan su muydu?
O zaman ne ölüm vardı ne de ölümsüzlük,
Ne gündüz belli idi ne de gece.
O, rüzgârsız olarak, kendi gücüyle soludu,
Orada o'ndan başka kimse yoktu.
Başlangıçta karanlık, karanlık tarafından saklanmıştı,
Bütün bu görülemeyen şey Su idi.
O varolmaya başlarken boşlukla kaplandı,
"Bir olan" sıcaklığın kuvvetiyle doğdu
Başlangıçta istek ortaya çıktı,
O istek ki aklın ilk tohumudur.
Varlıkların var olmayana bağlı olduklarını
Azizler kalplerini araştırarak anladılar
Bunların ipleri iki yana yayıldı
Aşağıda mı yukarıda mı diye,
Orada doğurtanlar, orada güçler vardı
Aşağıda enerji, yukarıda ise etki vardı.
Kim tamamen bilir? Kim burada açıklar
Bu yaratılışın nereden geldiğini?
Bunun (Evrenin) yaratılmasıyla tanrılar sonradan ortaya çıktılar.
O halde onun varoluşunu kim bilebilir?
Bu yaratılış nereden doğdu?
Onu o kurdu mu yoksa onu o kurmadı mı?
Yaratılışın en uzak gökyüzündeki gözleyicisi,
Bunu sadece o bilir ya da belki o da bilmez.⁸⁴

Hint mitolojisinde önemli yer kaplayan bu ilahi yaratılışın ne zaman gerçekleştiğini değil nasıl olduğunu açıklamaya çalışmıştır. İlahinin ilk paragrafında vurgulandığı üzere başlangıçta ne varlık vardı ne de yokluk vardı. Bu açıklama birçok yaratılış mitolojisinden farklı özellikler göstermiştir. Çünkü diğer dinler veya mitolojilerde yaratılış ya bir tanrının ya da herhangi bir isimle hitap edilen bir gücün

⁸³ Aydın, *a.g.e.*, s.20-25.

⁸⁴ Kaya, *a.g.m.*, s.169-170.

iradesi ile yaratılmış olmaktadır. İlahide başlangıçta var olan ana maddenin su olabileceği vurgulanmıştır. İlk çağ doğa filozoflarından olan Thales de ilk arche olarak suyu baz almıştır. Parmenides de sadece düşünme yoluyla ilahinin başında da vurguladığı üzere, *ne bir şeyler vardı ne de yoktu* ifadesi ile benzer nitelikler taşıyan bir çizgi geliştirilmiştir. Kısacası Hint mitolojisinde kozmolojinin temel mantığını tanrı veya tanrılar oluşturmakta ve sonraki yüzyıllarda düşünürler üzerinde önemli bir iz bırakmaktadır.⁸⁵

Hinduzim’de evrenin yaratılışı temelde ilahi kaynaklı görülebilir ancak bu bir yoktan yaratma şeklinde anlaşılmamalıdır. Hinduizm de başlangıçta Brahma (Ruh) vardı. Bu durum Upanişadlar’da şu şekilde ifade edilmiştir. “...başlangıçta ikincisi olmayan tek varlık vardı. Bu tek varlık düşündü ve çoğalıp geliyeyim dedi. Böylece kendisinden evreni yarattı ve her varlığın içine gizlenerek her şeyin Atmanı (özü) oldu.”⁸⁶ Dolayısıyla bu tek varlığın yaratıcı gücü boşluk olarak algılanmamalı her şeyde tanınması ve yaşanmış olması gerektir. “Her şeyde gizli olmasına karşın, bu benlik parlayıp görünmüyor. Ama görmesini bilenler görüyor üstün ve uyanık akıllarıyla.”⁸⁷ Burada da vurgulanmış olduğu üzere tanrının kendisini tüm varlıkların içerisinde gizleyip özünü koruyarak farklı şekillerde kendisini hatırlatması evrende bir bütünlüğün temsilcisi olarak görülür ve doğa ile insan arasına bir duvar örülmez. Tanrının her şeyin özü olması tüm varlıklarda bir dayanışma ve saygınlığın belirgin olduğunu gösterir, bir tahakkümden bahsedilmez adeta birbirinin tamamlayıcısı konumundadır.

Görüldüğü üzere Hinduizm’in doğaya bakış açısı doğulu olarak adlandırılan mistik bir anlayışa dayanmaktadır. Bu anlayışta doğa ve insan ayrılmaz bir bütün olarak görülmüş ve insan doğanın bir parçası olarak kabul edilmiştir. Daha spiritüel bir düşünce tarzı olan bu yaklaşımda, doğaya en az müdahaleyle doğadan faydalanılarak ihtiyaçların karşılanması düşüncesi hakimdir. İnsan doğada aydınlanma şansına sahip olan tek varlık olduğu için ayrıcalıklıdır ancak bunu doğaya egemen olmak için değil aydınlanmayı başarmak için doğadan akıllıca faydalanması gerekmektedir. Bu iki yaklaşım arasındaki farkı Kızılderili Squamish

⁸⁵ Kaya, *a.g.m.*, s.171.

⁸⁶ Aydın, *a.g.e.*, s.23-24.

⁸⁷ Campbell, *a.g.e.*, s.390.

kabileleri reisi Seattle'ın 1854 yılında Amerika Birleşik Devletleri başkanı Franklin Pierce'e yazdığı mektupta da görmek mümkündür.⁸⁸

...Hayvanlar olmadan insan nedir ki? Bütün hayvanlar ölürse insanlar da ruhlarının büyük yalnızlığından ölür. Çünkü hayvanlara ne olursa insanlara da o olur...Çocuklarınıza, bizim kendi çocuklarımıza öğrettiğimiz şeyi öğretin: Dünya onların anasıdır. Dünyanın başına ne gelirse, dünyanın çocuklarının başına da aynı şey gelir. İnsanlar yere tükürürse, kendilerine tükürmüş olurlar. Dünya insana ait değildir, insan dünyaya aittir. Yaşam ağını insanlar örmedi, onlar yalnızca bu ağın ipliği, ağa her ne yaparsa, bunu asıl kendine yapmış olur...⁸⁹

1.2.3. Sümer Mitolojisinde Yaratılış

Sümerlerin kozmogoni mitinin temel kaynağını bir Sümer şiirinin giriş bölümü oluşturmaktadır. Fakat şiiri oluşturan parçaların her biri farklı kazılar sonucunda bulunmuş olup mitin biraraya getirilmesi ve çevrilmesi olanaklı olamamıştır. Çünkü bazıları mantıksız bir şekilde, fakat usulplarında çok az değişiklikler yapıp uygun bir şekilde düzenlenmemişlerdir. Profesör Kramer'e göre bunun nedeni, Sümer dilinde yeterince bilgiye sahip olunmaması ve aynı zamanda Sümer mitlerinin üzerine yazılmış olunan tabletlerin kırık ve eksik olmasıdır. Daha sonra 1936 yılında *Inanna'nın Ölüler Diyarına İnişi* mitinin ilk çevirisini *Revue d'assyriologie*'ye gönderdikten sonra anlamlı bir öykü içeren şiirin içeriğini yeniden oluşturmak için büyük çaba sarf etmiştir.⁹⁰ Sümer mitolojisinde evrenin ve tüm varlıkların kökeni yokluğa dayanmaz daha önce görülen mitlerdeki gibi tanrı ve tanrıçalarla açıklanmaya çalışılmıştır.

Sümer mitolojisinde önemli yer kaplayan tabletlerin birinde tanrıların isimlerinin bir listesine rastlanmış ve bu tablette ismi deniz olarak kullanılan ve *ideogram*⁹¹ ile yazılan tablette tanrıça Nammu'nun göğün ve yerin yaratıcı anası olarak betimlendiği görülür. Gök, tanrı An ile yer ise tanrıça Ki ile kişileştirilmiştir. Bunların birleşmesinden ise hava tanrı olarak nitelendirilen Enlil doğmuştur. Enlil ise

⁸⁸ Heysem Sühan Beyaztaş, *Mimari Tasarımda Ekolojik Bağlamda Biçim ve Doğa İlişkisi*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans, İstanbul 2012, s.5-6.

⁸⁹ Beyaztaş, *a.g.t.*, s.6.

⁹⁰ Kramer, *a.g.e.*, s.66-67. (Şiirin uzun bir öykü içermesi ve konumuzla ilgili bulunmamasından ötürü herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.)

⁹¹ İdeogram, alfabetik yazıdaki harflerden kurulu sözcüklerden farklı olarak hiyeroglifte, bir ideyi taşıyan her bir sözcüğün tek bir şekil ile gösterildiği yazı türünün karakterlerinin adıdır. Bkz. Henry Hooke, *a.g.e.*, s.25.

gök ve yeri birbirinden ayırarak, evreni, gök ve yerin hava ile birbirinden ayrılmış olan ayrı ayrı iki varlık haline büründürmüştür. Sümer yaratılış mitolojisinde yaratılmış olan evrenin düzenlenmesi ise gök ve yere ait alt bölümler halindedir. Gökyüzünde veya yukarıda yer alan büyük denilen göğün üstünde yer alan uzayı kapsardı ve gök tanrıları burada otururdu. Yer ise yeraltı dâhil büyük adı verilen ve göğün altında yer alan kısımdır ve yeraltı veya ölümler diyarının tanrıları burada otururlardı. Günlerin birinin diğerinden daha iyi olmasını sağlayan tanrı Enlil'di. Bitkilere hayat veren su tanrısı olarak bilinen Enki idi. İnsanın yaratılışı ise daha çok hizmet amaçlı olmuştur.⁹² Sümer mitolojisinde evrenin, insanın yaratılması konusunda sınırlı bilgiye sahip olunması dolayısıyla öğrenilebildiği kadarıyla ve konun akışı yönüyle ele alındığında temelde bir doğayla bütünleşme ve doğayı kişileştirme söz konusudur. Nil nehrinin verdiği bereket ve tarım uygarlığı olan Sümer uygarlığında doğanın ve doğadan kaynaklanan olayların kişileştirilmesi kaçınılmaz görülmektedir. Doğada bulunan farklılık sadece güç kaynaklı olup tanrı ve tanrıça ile insan arasında yaşanmıştır. Tanrı, doğa ve insan üçlemesinde doğaya yönelik bir tahakküm yok tanrı ve insan arasında yaşanan ödüllendirme ve cezalandırma bulunmuştur. Cezalandırmaların çoğunluğu doğada yaşanan olaylarla ilişkilidir. Çoğunlukla su baskınları, şimşek, fırtına veya kuraklıktır. Bu da insanı doğaya ve kendilerine hakim olduklarını düşündükleri tanrıya bağlılığını güçlendirmiştir. Hint mitolojisinde karşılaşılan ve doğunun mistik havası Sümer mitolojisinde de sezilmektedir. Doğadan yararlanma var fakat doğanın dönüştürülmesi söz konusu olmamıştır.

1.2.4. Mısır Mitolojisinde Yaratılış

Tarihin ve mitolojinin beraber görüldüğü esrarengiz mısır medeniyetinde dinsel unsurların kültürel ve tarihsel uzantıları taşa kazınmış dualar şeklinde görülmüştür. Hayal gücünü zorlayan ve metafizik bir alana doğru itmekle beraber mevcut kanaatleri alt üst etmiş olan bu karşılaşmada insan kendisinin ilkel çıplaklığını görmektedir. Maddi dünyanın, zamanın ve mekanın şartlarına karşı verilen savaşın hem müttefiki olmak hem de karşısında yer almak insanı şaşkına çevirmiştir. Kendi

⁹² Kramer, *a.g.e.*, s.66-102.

ilkel halinin görülmesi bir taraftan anlayış sınırını zorlayan ve modern dünyaya karşı insanlığı tereddüt'e düşüren kusursuz bir yapı olarak görünürken diğer taraftan ilkel halin anlaşılmasını sağlamak için akıl ve mantığın bir tarafa bırakılması esrarlı ve çekici bir şekilde emredilmektedir. Mısır'da bu ilkelliğin, insanlığın ilk çekirdeklerinin *ezoterik* birikiminin kendisinde toplandığı bir medeniyeti temsil eder.⁹³ Mısır medeniyetini anlamak ve yorumlamak için tanrılarını, kültürünü ve dini yapısını iyi bilmek gerekmektedir. Bu nedenle Mısır medeniyetinin mitolojilerinde yer alan yaratılışı yani ilk özü bilmek önemlidir.

Mısırlılar'ın evren tasarımı oldukça şaşırtıcıdır. Eski Mısırlılar evrene *Neter-Khert* ismini vermişlerdir. Bu kelime ölülerin ziyaret etmiş olduğu yer anlamını da taşımaktaydı. Bu kavram ile ilgili hiyeroglif metinleri üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda elde edilmiş olan veriler bu kelimenin yaşam veya ölümsüzlük veya yaşamı canlı tutma ile ilgili bir kavram olduğunu ortaya koymuştur. Mısırlılar bu sözcükle tanrısal bir yönetimi benimsemiş olduklarını ve bir hiyerarşinin geçerli olduğunu vurgulamışlardır. Evrenin bu şekilde betimlenmesi yaratılış mitolojisine yansıtılmıştır.⁹⁴

Mısır yaratılış mitolojisinin çeşitli versiyonları olmakla beraber tüm biçimler Nil nehrinin taşkın sularının çekilmesinin ardından Nil üzerinde güneşin deyim etkisine dayanmaktadır. Heliopolis ve Memfis tarafından değiştirilen yaratılış mitosunun en eski versiyonunda, Güneş tanrı Atum-Ra, ilksel bir tepeciğin üzerine oturarak izleyicileri olan tanrılar yaratırken gösterilir. Yine burada da görülmektedir ki yaratılış mitinin oluşmasında doğada oluşan ve insanın yaşamı üzerinde önemli bir etki bırakan olaydan yola çıkılmıştır. Ve bir çatışma söz konusu olmayıp olayların gidişatına uygun hareket etme yani bir saygı baz alınmıştır. Atum'un kendisi ise ilksel okyanus olan Nun'dan yükselirken gösterilir. Nun: "Yaratılış öncesi var olan ve bütün yaşamın kendisinden çıktığı başlangıçtaki okyanustur. Nun'un derinliklerinden yaratılan ilk varlık ise Ra'dır." Mısır kozmogonisinde Nun'dan tüm hayatın tohumlarını barındıran deniz diye söz edilmiştir.⁹⁵

⁹³ Yonar, *a.g.e.*, s.249-250.

⁹⁴ Yonar, *a.g.e.*, s.282-283.

⁹⁵ Yonar, *a.g.e.*, s.283-292.

İlk yaratılış hikayesi diğer medeniyetlerde olduğu gibi yine su ile açıklanmıştır. Suyun her şeyin özü olarak gösterilmesi ve Nil nehrinden yola çıkılarak bir çıkarımda bulunulması sonraki dönemde Thales üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Yaratılış mitosunun orta Mısır'daki Hermopolis'e ait versiyonunda Atum, Ogdoad'ların faaliyetlerinin sonucunda doğmuştur. Dört yılan ve dört kurbağa olarak tasarlanan hayvan biçimli tanrılar, Ogdoad'lar ilk dönemdeki kaosu temsil etmektedirler. Atum sulardan çıkarak bu kaosu düzene kavuşturmuştur. Yaratılış mitolojisinin Memfis'e ait versiyonu bir takım değişikliklere sahne olmuştur ve Mısır'ın ilk hanedanlarının başkentlerinin önemini göstermesi çabasıyla doğmuş ve Ptah, Memfis'in yerel tanrısı olarak görülmüştür. Ptah ilksel okyanus olan Nun ile eşleştirilmiş ve Atum dahil diğer tüm tanrıların yaratıcısı olarak kabul edilmiştir. Memfis'in yaratılış mitolojisini anlatan metin ise kısaca şöyledir: "Büyük taht üzerindeki Ptah, Ptah-Nun, Atum'a baba olan baba, Büyük Ptah, odur dokuzlunun yüreği ve dili tanrıları doğuran Ptah."⁹⁶

Diğer medeniyetlerden farklı olarak mısır anropolojik mitolojisinde bir *ön yaratma* söz konusudur. Buna göre, ilk yaratılmış olan insan *kızıl tanrı* lakaplı Atum'dur ve tanrı-insan arasında bir varlık olarak nitelendirilen Atum'un ilk insan Adem'in öncülü olduğu varsayılmaktadır. Hiçbir medeniyetin köken mitlerinde görülmeyen ön yaratma bir oluşum olgusunun insan suretini kazanmadan önceki başlanmış olunan ilk yaratım evresinin ilki kabul edilmiştir. Çok tanrılı bir sisteme sahip olan ve her bir tanrının yaratımda pay sahibi olduğu bu hiyerarşik sistemde ön yaratma büyük bir öneme sahiptir. İnsan tamamıyla var olmadan önce yine kendisine ait bir iz, sembol bulduğu için kendisini tanrılara yakın bir konuma oturtmuş ve geçerli olan bütüncül evrende tüm doğadaki varlıkların arasında tanrılar ve insanlarda dâhil bir dayanışma, birliktelik anlayışına sahip çıkmıştır.⁹⁷

1.2.5. Kutsal Metinlerde (Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim) Yaratılış

Kutsal metinlerde yer alan yaratılış incelendiğinde yine bir doğa mitolojisi yani doğada var olan ve temel unsur niteliği taşıyan öğeler dikkat çekicidir. Ve genel

⁹⁶ Henry Hooke, *a.g.e.*, s.73-74.

⁹⁷ Yonar, *a.g.e.*, s.29, 3-294.

olarak bakıldığında bir düalizm yani tanrı ve insan ilişkisinden farklı olarak daha önce görüldüğü üzere bir üçlemeyle karşılaşılır; tanrı, doğa ve insandır. Tanrı ve insan arasında köprü görevi üstlenen doğa her zaman tanrının insana ulaşmasında bir yardımcı rolü üstlenmiştir. Önceki uygarlıklarda da görülen mitolojik öğelerden su, ateş, toprak ve hava gibi elementler ile insan arasında kurulan dayanışma ve saygı tanrıya olan bağlılığında simgesi halini taşımaktadır. Tıpkı doğada bulunan her şeyin ruhunun olduğunu vurgulayan animistler gibi tanrının suretinin de doğada bulunan her bir varlıkta tezahür etmesidir. Bir nevi panteist anlayış söz konusudur. Doğa canlı bir mekanizma olarak evrenin merkezine yerleştirilmiştir. Bu nedenle doğa her zaman varlıkların en üstünü muamelesi görmüş ve bütün zararlardan korumaya çalışılmıştır. Zarar verenler ölüm tehdidiyle karşı karşıya bırakılmıştır. Ölüm en çok kendisini tufan mitolojilerinde göstermiştir. Aslında tufanda doğanın kendisini yenilemesinden başka bir şey değildi. Çünkü yaşamın tekrar devam edebilmesinin yolu gene doğanın kendisini yinelenmesinden geçmekteydi. Buradaki düşünce de aslında uygarlıkların kutsal metinlerinde farklılık göstermektedir. İncil de ve Tevrat farklı, Kur'an-ı Kerim'de farklı yorumlar ile karşılaşılmaktadır. Ancak görülecektir ki Tevrat'ta yer alan anlayış bugünkü Hristiyan antropolojik geleneği yansıtmaktadır. Buna batılı mistik anlayışta denilebilir. Batılı mistik anlayışta İnsan doğadan üstün ve doğada müdahale edilmesi gereken bir unsur olarak görülür. Batılı mistik anlayışın doğaya bakışını açıklayan en iyi ifade Yunanlı filozof olan Aristoteles'e aittir. "...Eğer doğa her şeyi eksiksiz yapıyorsa ve hiçbir şey boşuna değilse, o halde bütün hayvanları insanlar için yaratmış olduğu düşüncesi çıkarsanabilir."⁹⁸ Doğulu mistik anlayışta ise doğa ve insan ayrılmaz bir bütün, insan doğaya muhtaç olan bir varlık konumundadır.

1.2.5.1. Tevrat

Tevrat'ta yer alan yaratılış konusu Tekvin bölümünde geçmektedir. Yahudiler bu kitaba *bereşit-başlangıç* demişlerdir. Buna göre yaratılış altı gün içerisinde gerçekleşmiştir. Başlangıçta Tanrı, gökleri ve yeri yarattı yer ıssız ve boştu heryeri karanlıklar kaplıyordu. Tanrı'nın ruhu ise sular üzerinde dolaşıyordu. Birinci gün

⁹⁸ Beyaztaş, a.g.t., s.5.

tanrı ışık olsun dedi ve ışık oldu. Işığın iyi olduğunu gördü ve onu karanlıktan ayırıp ışığa gündüz karanlığa ise gece adını verdi. İkinci gün suların arasından bir kubbe yükseldi, kubbe suları sulardan ayrılarak gök kubbe oluştu. Üçüncü gün bir yerde biriken sulara deniz adı verildi, kuru toprak yeşillendi, tohum veren otlar, türlerine göre meyve veren ağaçlar yetişti. Dördüncü gün ve Allah, *gündüzü geceden ayırmak için gök kubbeye ışık dolsun* dedi ve bu ışıklar ayların, yılların, mevsimlerin işareti oldu. Beşinci gün, sular canlı varlıklarla biraraya geldi, yerin üstünde kuşlar uçtu. Büyük deniz canavarları ve suların kendileriyle kaynaşmış olduğu cinslerine göre hareket etmiş olan her canlı mahlûku ve cinslerine göre her kanatlı kuş yaratılmış oldu. Altıncı gün ise Allah, “kendi suretimizde bize benzeyen insanı yapalım denizlerdeki balıklara, göklerdeki kuşlara, yerdeki evcil hayvanlara, bütün canavarlara ve bütün sürüngenlere egemen olsun” diyerek kendi suretinde olan insanın yaratılışını tamamlamış oldu.⁹⁹ Gerek felsefî açıdan gerekse de dini açıdan bakıldığında batılı dünyada yer edinmiş olan bugünkü insan ve doğa ilişkisini açıklar nitelikte olup Bacon’ı destekleyen düşünceler yer almıştır. Doğa değil fakat insan ve insan zekâsı en üstündür. Tanrı, doğa ve insan üçlemesinde sıralamaya bakıldığında ilk önce bir *ex nihilo* söz konusudur. Sonrasında doğa yaratılmıştır. En son insan yaratılmış ve buradaki hiyerarşi de dikkat çekicidir. Bu düşünce biçimi doğa ve insan arasındaki ayrımı yapan aynı zamanda yüzyıllardır hakim olan bir düşünce olup, artan ihtiyaçlar nezdinde doğayı hizmetkar konumuna indirgemıştır.

İnsanın tanrının suretinde yaratılmış olduğu ve yaratılan bütün varlıkların insanın egemenliği altında olduğu vurgulanmıştır. Bu hiyerarşi Aristoteles’in pramidini akla getirmektedir. Ancak bu hiyerarşide egemenlikle vurgulanmak istenen daha önce söylendiği üzere tanrının insana ulaşmasında doğanın yardımcı rolü üstlenmesi olabilir. Tamamen insan tarafından talan edilip yok edilmesi istenmemiş gibi gözükmemektedir. Ancak ihtiyaçlar nezdinde doğanın insanın hizmetine sunulmuş olduğunu vurgulayan ifade doğanın insan için yaratılmış olduğu inancını oluşturabilmektedir. Bir nevi insan merkezli evren anlayışı oluşturulmaya çalışılmıştır. Önceki uygarlıkların yaratılış mitlerinden farklı bir insan doğa ilişkisi bulunmakta, doğanın insan için yaratılmış olabileceği fikrine götürmektedir. Tek tanrılı bir dini anlayışı yani tanrının birliğini vurguladığı gerekçesiyle böyle bir doğa

⁹⁹ Cömert, *a.g.e.*, s.137-138.

anlayışının oluşmuş olabileceğini akla getirmektedir. Ancak ilkel dinlere bakıldığında özellikle Mısır, Hint ve Sümer mitolojisinde böyle bir doğa anlayışıyla karşılaşmamaktadır.

Tanrı, doğa ve insan arasındaki bu dayanışmanın egemenlik ve tahakküm ilişkisine ne zaman ve nasıl dönüşmüş olabileceği kutsal metinlerde farklı şekilde ele alınmıştır. İlk olarak İnsanın yaratılışının kil ve topraktan veya balçıktan oluşu neredeyse bütün mitolojilerde ortaktır. Tekvinde de ilk insan, Adem topraktan yaratılmıştır ve tanrı ve insan arasında herhangi bir çekişme söz konusu değildir. Tam tersine insan oldukça mütevazi bir unsur olan topraktan yaratılmıştır. Ve bu da kendisine herhangi bir egemenlik gücü veremez. İkinci olarak, "...suretimize benzeyişimize göre insan yapalım. Ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hakim olsun." İfadesi ise topraktan yaratılmış olan insanın ihtiyaçlarının nasıl karşılanabileceğine dair olup egemenlik alanını oldukça genişletmiştir. Üçüncü olarak, bilindiği üzere Adem ile Havva'nın cennetten kovuluşu, doğanın bahçesinden kovulma, bu kovuluşa sebep olarak yılanın gösterilmesi, doğanın kendi içerisinde var olan dengesini fark edemeyip yasak meyvenin yenmesi ve ilk günah olabilmektedir. Doğaya karşı bir kin ve nefret oluşmuştur.¹⁰⁰ İnsanın doğanın efendisi konumuna yükselmesi ve dini metinler arasındaki ilişki gözardı edilemeyecek kadar önemli görülmüştür.

1.2.5.2. *İncil*

İncil'de ki yaratılış bahsi incelendiğinde başlangıçta var olan doğa unsurlarından hiçbirine rastlanmaz yaratılışın başlangıcında varlığın özünün özünü oluşturan madde soyut bir kavram ile ilişkilendirilmiştir. Yuhanna'nın ilk ayetinde, başlangıçta ne olduğuna dair dolaysız bir açıklama şu şekildedir:

Başlangıçta söz vardı.
Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı.
Başlangıçta o Tanrı'yla birlikteydi.
Her şey O'nun aracılığıyla var oldu,
Var olan hiçbir şey O'nsuz olmadı.
Yaşam O'ndaydı ve yaşam insanların ışığıydı.
Işık karanlıkta parlar ve karanlık onu alt edememiştir.¹⁰¹

¹⁰⁰ Yonar, *a.g.e.*, s.155-169.

¹⁰¹ Çakıroğlu, *a.g.m.*, s.145.

1.2.5.3. Kur'an-ı Kerim

Evrenin yaratılışı konusunda Allah'ın ilk önce kendi kudret ve gücünü vurgulayan ayetler ile karşılaşmaktadır. Bu ayetler evrenin ancak çok güçlü olan bir kudret eli ile oluşumunu belirtmek içindir. Ve bu ayetlerde de su ilk yaratım unsuru olarak dikkat çekicidir. “İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi?”¹⁰² Kozmolojik ve köken niteliğini barındıran bu ayette su unsurundan başka dikkate değer bir unsur ise göklerin ve yerin bitişik olarak var olması ve sonrasında ayrılmasıdır. Tek bir yapıdan oluşmuş olan evren birbirinden ayrılarak gök ve yeri meydana getirmiştir. İlk uygarlıkların mitolojisinde de yer verilen evrendeki bu bitişiklik dikkat çekicidir. Bitişik olan bu yerin ve göğün kaç günde, hangi hiyerarşi izlenerek yaratılmış olduğu konusu bütün mitolojilerde farklı cevaplar almış bir sorudur. Bunun sebebi olarak insanın muazzam varlıkların oluşumunu kendi insani kriterlerine indirgeme ve böylece algılayışlarında bir ölçü oluşturma çabası olabilir. Semavi dinlerin anlatışında da Tevrat'ta da altı günlük yaratımdan bahsedilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de de yaratılışın altı günde olduğuna vurgu yapılmıştır. “Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde yaratan ve arş'a kurulan, geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze katan, güneşi, ayı ve yıldızları da buyruğuna tabi olarak yaratan Allah'tır.”¹⁰³ “Gökleri ve yeryüzünü ve ikisi arasındakileri altı gün içinde yaratan, sonrada arş'a kurulan rahmandır.”¹⁰⁴ Bunlar ve benzeri ayetlerde Allah'ın evreni altı gün içerisinde yaratmış olduğundan bahsedilmiştir.

Yaratılış sıralaması konusunda Elmalılı Hamdi Yazır, ilk olarak maddenin başlangıçta duman ve buğu şeklinde yaratılmış olduğunu, ikinci olarak gök cisimlerinin meydana geldiğini, üçüncü olarak yer ve göğün birbirinden ayrıldığını, dördüncü olarak yer kabuğunun oluştuğunu, beşinci olarak dağların ve nehirlerin

¹⁰² Altuntaş, Şahin, *a.g.e.*, Enbiya, 21/30.

¹⁰³ Altuntaş, Şahin, *a.g.e.*, A'raf, 7/54.

¹⁰⁴ Altuntaş, Şahin, *a.g.e.*, Furkan, 25 /59.

yaratılmış olduğunu ve son olarak yaşamın başlaması ile bütün canlıların, insanın yaratıldığını söylemiştir.¹⁰⁵

Evrenin yaratılışını anlatan bu ayetlerin dışında bu yaratılışın özünü oluşturabilecek üç yorumdan bahsedilmektedir. Bunlar; su, duman ve sözdür.

“O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı konusunda sizi imtihan için henüz Arş’ı *su* üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde yaratandır. Bundan önce Arş’ı *su* üstündeydi.”¹⁰⁶

“İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi *sudan* meydana getirdiğimizi görmediler mi?”¹⁰⁷

“De ki: Siz mi yeri iki günde yaratıyı inkâr ediyor ve O’na ortaklar koşuyorsunuz? O, alemlerin Rabbidir. O, dört gün içinde yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orada bolluk ve bereket meydana getirdi ve orada rızık arayanların ihtiyaçlarına uygun olarak rızıklar takdir etti. Sonra *duman* halinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne isteyerek veya istemeyerek gelin dedi, ikisi de isteyerek geldik dediler.”¹⁰⁸

“O, bir şeyin olmasını istediği zaman ona sadece *ol der* o da oluverir.”¹⁰⁹

Kur’an-ı kerimde insanın yaratılışı konusuna gelince ilk yaratılan insan Adem’dir. Onun yaratılışı diğer insanlardan oldukça farklıdır ve topraktan yaratılmıştır. Baştan itibaren bakıldığında gene Tanrı, doğa ve insan şeklinde bir sıralama olduğu görülebilmektedir. İnsan, doğanın bir parçası diğer tüm varlıklar gibi doğa yasalarına uymak zorunda olan varlıktır. Tevrat’ta olduğu gibi Kur’an-ı Kerim’de de insanın en yüce varlık olduğunu belirten ve evrende yaratılmış olan rızıkların insanın hizmetine sunulduğunu belirten ayetler bulunmaktadır. Bu da insan merkezli bir doğa anlayışını çağrıştırmaktadır. Semavi dinler, özellikle tek tanrılı inancın yaygın olduğu dinler insan merkezli bir çevre tasviri yapmalarından dolayı eleştirilmişlerdir. Bu eleştirilerden İslamiyet ve dolayısıyla Kur’an-ı Kerim’de yer alan ayetlerde nasibini almıştır. Tartışma konusu olan bu konu üzerine bazı

¹⁰⁵ Yonar, a.g.e. ,s.166-167.

¹⁰⁶ Altuntaş, Şahin, a.g.e., Hud, 11/7.

¹⁰⁷ Altuntaş, Şahin, a.g.e., Enbiya, 21/30.

¹⁰⁸ Altuntaş, Şahin, a.g.e., Fussilet, 41/9-11.

¹⁰⁹ Altuntaş, Şahin, a.g.e., Bakara, 2/117, Ali İmran, 3/47, En’am,6 /73, Yasin,36 /82.

ilahiyatçılar *emanet* kavramıyla yaklaşmaktadırlar. Yani İslamiyet'te doğanın insanın yararı için yaratılmış olduğunu belirten ayetlerin yanında insanın kontrolünü aşan doğanın kutsallığına atıfta bulunan ayetlerde bulunmaktadır. Bu bağlamda İslamiyet doğaya ne insan merkezli ne de çevre merkezli bir anlayışla yönelmekte, emanet kavramıyla yola çıkıp sorumluluk bilincini diri tutmaya çalışmaktadır.¹¹⁰ Bu ayetler;

“O ki yeri, sizin için bir döşek, göğü de bina yaptı. Gökten su indirdi, onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkardı...”¹¹¹ “O, adetleri üzere hareket eden güneşi ve ayı sizin hizmetinize sunan, geceyi ve gündüzü sizin emrinize verendir.”¹¹² “Hem binesiniz diye, hem de süs olarak atları, katırları ve merkepleri yarattı.”¹¹³ “Allah, bir kısmına binesiniz, bir kısmını da yiyesiniz diye sizin için hayvanları yaratandır.”¹¹⁴ Gibi doğayı insanın egemenliğine sunmayı vurgulayan bu ayetlerle gerçekten de insanı doğanın efendisi konumuna oturtma mı istenmiştir önemlidir. Bunu, Faruk Özdemir *Çevre Merkezli ve İnsan Merkezli Yaklaşımlar Ekseninde İslam'ın Çevreye Bakışı* adlı makalesinde insanı olduğu kadar tabiatı da önemseyen ve koruyan bir açıklaması analiz etmektedir. Şöyle ki, evrende insana belli bir güç ve iktidar alanı verilirken emanet bilinci çerçevesinde doğanın kendi kontrolü dışında var olan gücü kabullenip yaptığı eylemleri sorumluluk dairesi içinde gerçekleştirmeyi kabul etmektedir. Bu da ahlaki olana yönelimdir. Kısacası Kur'an-ı Kerim'de ki evrenin ve insanın yaratılışı, varlığın özü açıklamaları çerçevesinde insanın doğayla ilişkisi hem insanın hem de doğanın korunmasını baz almıştır. Ayet ve hadislerde doğanın, hayvanların, bitkilerin, yerin ve göğün yaratılışının insan için faydasına ve önemine dikkat çekilirken doğanın Allah'ın eseri olduğunu ve doğada bulunan her varlığın Allah'ı zikretmek ile görevlendirildiğini bildirmektedir. Yani emanet kavramı hem kutsalı hem de insan için olan boyutu arasında bir denge oluşturmuştur.¹¹⁵

Sonuç olarak mitolojide yer alan ilk neden veya öze ulaşma yolculuğuna bir bütün olarak bakıldığında ilkel olanın evrenin özünü yakalamaya çalışırken doğayla ilişkisi, Milan Kundera'nın *Var Olmanın Dayanılmaz Hafifliği* adlı romanın birçok

¹¹⁰ Faruk Özdemir, “Çevre-Merkezli ve İnsan-Merkezli Yaklaşımlar Ekseninde İslam'ın Çevreye Bakışı”, *International Journal Of Social Science*, Number:43 (Spring, 2016), s.136-144.

¹¹¹ Altuntaş, Şahin, *a.g.e.*, Bakara, 2/22.

¹¹² Altuntaş, Şahin, *a.g.e.*, İbrahim, 14 /33.

¹¹³ Altuntaş, Şahin, *a.g.e.*, Nahl, 16 /8.

¹¹⁴ Altuntaş, Şahin, *a.g.e.*, Mü'min, 40/79.

¹¹⁵ Özdemir, *a.g.m.*, s.136-144.

bölümünde geçen *es muss sein*'in¹¹⁶ ötesinde yatan bir ilişkidir. Böylece mitolojide yer alan doğa ve insan arasındaki vazgeçilmez bağı var oluşla ilişkilendirme fırsatı sunmuştur. Ve bu sunuşta var oluş, var oluşu hazırlayan ilk öz, kayıtsız şartsız doğayla uzlaşma içerisindedir. Peki, bu var oluşun temelinde yatan öz nedir? Tanrı mı, insanlık mı, kavga mı, aşk mı, kadın mı, erkek mi, soyut mu yoksa somut mu? Her uygarlığın mitolojisi bu sorulara farklı cevaplar vermiştir. Fakat sonraki yüzyılda verilen bu cevaplar tatmin etmemeye başlayınca araya deney ve gözlemin girmesiyle beraber bu tartışmayı doğa filozofları arche polemiği ile ele almaya başlamışlardır.¹¹⁷ Böylece ilkel olarak nitelendirilen uygarlıklarda insanında doğanın bir parçası olarak kabul edildiği, yani tüm doğanın evrenin kökenin bilinmesiyle beraber dayanışma, ayrışma içerisinde olduğu veya doğanın üstünlüğünü kabul ettiği görülmüştür.

¹¹⁶ Es muss sein: Hayatın olmazsa olmazı şeklinde yorumlanmaktadır. Bu Beethoven'nin Kısa opera 135'idir.

¹¹⁷ Milan Kundera, *Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği*, (Çev: Fatih Özgüven), (1. Baskı), Can Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s.275.

İKİNCİ BÖLÜM

2. Arche (İlk Neden) Polemiğinin Mitolojik-Kozmolojik-Ontolojik Sorunu

İlkçağ doğa filozofları Mısır, Sümer, Antik Yunan ve diğer birçok medeniyetin yaptığı gibi doğayı, evreni anlama ve anlamlandırma çabası içinde olmuşlardır. Ancak onları diğerlerinden ayıran en önemli faktör yöntem ve kavrayış açısından ilkelliği biraz daha aşmış olup bilimsele biraz daha yaklaşımları ve doğayı bu bakış açısıyla ele almalarıdır. Önceki bölümde uygarlıkların yaratılış mitolojilerinde görüldüğü üzere evrenin özü veya doğa, tanrılarla, tanrıçalarla veya doğaüstü güçlerle açıklanmaktaydı. Arche çoğu zaman ilkçağ doğa filozoflarında karşılaştığımız su, toprak, hava veya ateş olabilmekteydi, tek fark bunların çoğu insanileştirilmiş birer tanrıyı ve tanrıçayı temsil ediyordu. Bu sebeple sonraki filozofların düşüncelerinin şekillenmesinde belirleyici bir faktör oluşturmuşlardır. Doğa filozoflarının evren anlayışında doğaüstü olaylar yoktu, deprem, şimşek, yağmur, ilkbahar ve sonbahar gibi doğal olaylar kızgın veya mutlu, doğmuş veya ölmüş olan tanrıların faaliyetleri olarak açıklanmazdı. Örneğin ilk doğa filozofu olan Thales, depremi deniz tanrısı olan Poseidon'un faaliyetinden ziyade dünyanın suyun üzerinde yer almasından dolayı gemi gibi sallanmasının bir sonucu olarak gelişen doğal olay olarak tanımlamıştır. Görüldüğü üzere ilkçağ doğa filozofları olayları tanrılara indirgeme sorununu çözmekle kalmamış, hala günümüzde de etkisini sürdüren kozmolojik sorularla archeyi, evrenin özünün temel problemini ortaya koymaya çalışmışlardır.¹¹⁸

İlkçağ doğa filozofları doğadaki düzeni, biraradalığı farklı archelerle açıklamaya çalışırken sordukları temel soru doğa nedir veya evrenin özü neyden oluşmuştur gibi sorulardır. Bu sorulara verdikleri cevapların bazıları kozmolojik, evrenin yapısıyla ilgilenen düzen bilimi, bazıları ise ontolojik cevaplardı. Doğa filozoflarının incelediği alan fizik yani, doğa ve doğal dünyanın fenomenlerini anlamak olduğu için bu soruların cevaplarının iki ayrı kutba ayırmaları doğaldır.

¹¹⁸ Zeynep Zafer Esenyel, "Presokratik Filozoflarda Arche Sorununun Kozmolojik ve Ontolojik Bağlamda İncelenmesi", *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı:22 (Bahar, 2014), s.2-3.

İlk filozofların genel girişimi ve cevapları ister kozmolojik ister ontolojik bir bağlama yerleştirilsin onların temel amacı, evren hakkında bütün gerçekleri söylemektir. Gerçek olanı ararken mitolojik kabulleri veya kültürü bir tarafa bıraktıkları anlamına gelmez daha sonra görüleceği üzere bulundukları uygarlıkların mitolojik kabullerinden etkilenmişlerdir. Çünkü çok sayıdaki doğal olay sadece deney ve gözlem ile açıklanamamış birtakım mitolojik inançlara başvurulmuştur. Ay ve güneş tutulması, gök cisimlerinin hareketleri, şimşek, yağmur ve dolu, bitkiler, hayvanlar ve insanlar hem ilkel bilimin hem mitolojinin gerçekliği ile açıklanmaya çalışılmıştır. Tüm bunlara maddi dünyanın yani somut olan evrenin araştırmacıları, bilim veya özün bilgisi demişlerdir. Böylece cevaplar artık tanrı veya tanrıçalara bağlanmamış, insan aklıyla, deney ve gözlem yardımıyla türetilmiştir. Bu nedenle ilkçağ doğa felsefesinde kozmos, doğa, insan ve arche'nin akıl ile bağlantısı önemli olmaktadır. Akıl ilkeleriyle kavranan öz estetik bir görünüme sahip olmakta ve bu estetik görünümü de kimsenin bozmaya hakkı yoktur.¹¹⁹ İlkçağ doğa filozoflarının konuları arasında yer alan doğayı doğadan hareketle, deney ve gözlemlerle açıklama girişiminde kozmos, doğa ve akıl gibi kavramlar mitolojik inançtakinden farklı yorumlanmıştır.

İlk olarak kozmos, düzene koymak, düzenlemek, sıraya koymak anlamlarına gelmektedir. Bunu Antik Yunan'da Homeros, askeri birlikleri sıraya koyma fiilinde kullanmıştır. Yunanlılar'da sadece düzenleme değil, süsleme, güzel ve görmesi hoş giden anlamına da gelmektedir. Kozmos evrendir, şeylerin tümüdür, evrenin düzene konulmasıdır. İkincisi Physis veya doğadır. Herakleitos da eserinde Physis kavramını kullanmıştır. Bu sözcük büyümek (*to grow*) fiilinden türemiştir. Doğa kavramının önemi, doğal ile yapay arasında, büyümek ile yapılmış şeyler arasında açıkça yapılan bir ayrımına bağlıdır. Doğası olmayan büyüyemez. Bu açıklama doğanın mahiyetine ulaşmak için yeterli değildir. Doğa, doğal nesnelerin ve doğal olayların tümünü belirtir. Bu nedenle doğa üzerine konuşmak, tüm doğal dünya hakkında konuşmak demektir. Böylece kozmos ve physis aynı anlama sahip olmaktadır. Doğa büyümenin ilkesi ve kökeni olarak üçüncü kavramı yani arche'yi işaret etmiştir. Bu terimi önce Anaksimandros ilk öz anlamında kullanmıştır. Zaten şeylerin doğasını araştırmaya

¹¹⁹ Jonathan Barnes, *Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, (Çev: Hüsen Portakal), (1. Baskı), Cem Yayınevi, İstanbul 2004, s.13-20.

yönelen kişi kolayca ilkeleri araştırmaya yönelir. Doğal büyümede büyümenin tam olarak nereden başlamış olduğu önemlidir. Bu anlamda arche, kozmoloji ve soyut fizik ile yakından ilgilidir. Bu arche'ye akıl veya kavrayış ile nasıl ulaşılacağı logos veya nous ile ilişkilendirilmiştir. Logos daha çok açıklamak, niçin öyle olduğunu söylemek anlamında kullanılmakta; yani insanın akli ile olayların nedenini açıklamaya yönelmektedir.¹²⁰

Görüldüğü üzere ilk filozoflar nasıl evrenin kökenini araştırmaya yöneldiler ise daha sonra gelenlerde bu ilk düşüncenin evrenle olan ilişkisini araştırmışlardır. Bu araştırma sırasında birçok kavram özellikle doğa ve insan farklı kılıklara bürünmüştür. İlkçağ doğa filozoflarının tamamen yeni şeylerden başladıklarını, tarihte daha öncesinde böyle çabaların bulunmadığını söylemek yanıltıcı olur ki birinci bölümde anlatıldığı üzere uygarlıkların yaptığı çalışmalar göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Akla uygun olan bu filozofların bilimin ve felsefenin doğuşuna giden yolu açmış olmalarıdır. Bu sonuç Thales'e ve onun haleflerine doğüstü bir yetenek yüklemes. Yalnızca üstün yetenekli insanlar olduğu varsayılabilir.¹²¹

2.1. Bu Sorun Çerçevesinde Doğanın Arche'sini Kavrama

İlkçağ doğa filozofları doğaya yönelirken amaçları, meraklı bakışlar ile doğanın bilgisine ulaşmaktı. Doğayı bir araç olarak insanın yararına kullanmaktan daha çok yani bir pratik amaçtan çok onun bilgisine ulaşma ve meraklarını, şaşkınlıklarını giderme çabasıydılar. Evren, doğa ve varlık alanlarında daha çok mitolojik söylemlerdeki düşüncelere sahip olan ilkçağ filozofları doğaya yönelip evrenin sırrını çözmeye çalışmışlardır. İlkçağlarda devlet yapılanması şeklinde siyasi konularda toplanamayan Yunanlılar, şairler tarafından kuralları belirli olan bir din geliştirip rahipler sınıfı oluşturmuşlardır. Zaman içerisinde bu rahipler sınıfı veya şairler yerini düşünürler topluluğuna bırakmıştır. Evren hakkındaki düşünceleri ilk geliştirenler bu

¹²⁰ Barnes, *a.g.e.*, s.19-21.

¹²¹ Barnes, *a.g.e.*, s.16.

teologlar olmuştur. En tanınmış teologlar arasında Homeros ve Heseidos yer almaktadır.¹²²

Antikçağdan günümüze kadar bir zaman sarmalı düşünüldüğü takdirde her dönemde yaşamış olan düşünürün *projesi*, algılama şekli veya kültürel ortamı birbirinden farklı olmuştur. Düşünürlerin hepsinin farklı bir projesi olması ve buna katkı sağlamaya çalışmaları, eklemeler yapmaları daha sonraki birçok düşünürü kendi projelerini ele alırken bunları da göz önünde bulundurup gerek yanlışlama gerekse de doğrulama yoluna başvurmalarında yardımcı kaynak rolünü üstlenmişlerdir. İlkçağda Yunanlılar daha çok suyun bir canlı balığa nasıl dönüşmüş olacağını, cansız olan toprağın nasıl koskaca ağaçlara, yapraklara ve çiçeklere dönüşebildiğini merak etmiş olup bir bebeğin anne karnında nasıl büyüüp geliştiği konusu üzerinde durmuşlardır. Bu düşünürlerin elde ettiği bilgileri günümüze kadar ulaştıran Aristoteles olmakla beraber oda sadece doğaya yönelmiş olan bu düşünürlerin fikirlerini özetlemiştir.¹²³ Doğa filozofları olarak nitelenen bu topluluğun amacı, evrenin ve varlığın özüne ulaşmak olmuştur. Çünkü doğada olan tüm değişimlerin, devinimlerin arkasında bir özün, ilk maddenin bulunduğu inanmaktaydılar ve her düşünür doğadaki değişimleri kendi gözlemleri aracılığıyla projelendirip ilk maddeyi bulmaya çalışmışlardır.

Doğadaki değişimleri gözlemleyen ilkçağ filozofları aynı zamanda insanı doğanın bir parçası olarak kabul edip bağımsız bir şekilde ele alamayacaklarını varsaymışlardır. Doğanın, evrenin özünde yatan ilk nedeni açıklamaya çalışırken aynı zamanda insanın özünü anlamaya, onu harekete geçiren ilk nedenin veya akıl, ruh kavramlarını arche temelli bir yaklaşım ile açıklamaya çalışmışlardır. Bu nedenle insan ve doğa ilişkisine doğa filozofları tarafından bir yönelme olmuş olmakla beraber buradaki yönelme insanı merkeze almak veya doğayı merkeze almak olmamıştır. İnsan da doğanın ayrılmaz bir unsuru olarak görülüp ilk maddeye ulaşma çabası görülmüştür. Bu nedenle insan ve doğa ilişkisi ilkçağlardan itibaren süregelen bir ilişkidir ve amaç doğaya egemen olma değil onu anlama çabasıdır. Bu anlama

¹²² H. Ömer Özden, Osman Elmalı, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, (3. Baskı), Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s.29.

¹²³ Jostein Gaarder, *Sofie'nin Dünyası*, (Çev: Sabir Yücesoy), (42. Baskı), Pan Yayıncılık, İstanbul 2015, s.39-41.

çabası ise doğaya baskıcı bir tutum ile yönelerek değil onu anlama, özünü bulma aynı zamanda doğayla bütün halinde görülen insanın özünü anlamak olmuştur.

Doğa filozofları temelde dış doğaya, var olan cisimlerin doğasına yönelmişlerdir. Bu nedenle insan, doğa yasalarının bir nesnesi konumundadır ve bu doğa yasalarını bilmekle yükümlüdür. Bu dönemde doğanın özünün değişmez olduğu gerekçesiyle kendisine bağımsız bir kişilik yüklenmiştir. Doğa, insanın dışında kendiliğinden var olan herhangi bir etki tepki diyalektiğinden uzaktır. Bu da çağdaş anlayışta var olan doğayı el altında tutmak, bir tahakküm aracına dönüştürmek değil sadece doğanın bilgisine ya da doğanın değişmez yasalarına ulaşmak olmuştur. Bunu sağlayan da özün bilgisine ulaşabilmektir. İlkçağ doğa felsefesinde *hypokaimenon* (özün değişmemesi), insanın karşısında var olan mevcut gerçekliktir. Özel, ayrıcalıklı bir konuma indirgenmemiştir. “İnsan, bütün var olanlar gibi evrensel uyumun, yasanın hükmü altında yaşayan ama diğer varlıklardan farklı olarak tanrısal olandan pay alan bir ruh taşıyan ve düşünme gücüne sahip olan varlıkların ortak adıdır.”¹²⁴ Ruh, tüm doğada var olan bir kavramdır aslında, çünkü ilerde de görüleceği üzere tüm doğa bir ruha sahip olmakta ve her varlık bu ruha saygı göstermekle yükümlü olmaktadır.

Antikçağ Yunan Felsefesinin bu nedenle yöneldiği ilk soru evrenin ana maddesi nedir sorusu ya da başka bir ifadeyle arche sorunu olmuştur. Antikçağ döneminde tamamen bir doğaya yönelme söz konusu olmakla birlikte sorulan, merak edilen ve hayret uyandıran tüm soruların cevabının doğada bulunduğu görüşündeydiler. Başka bir ifadeyle doğada var olan çokluğun birlik şiarı ile açıklanması gerektiğine dayandırarak bir fikir geliştirme yoluna gitmişlerdir. Bu nedenle doğa filozofları arche sorununa farklı farklı cevaplar vermişlerdir. Bazıları tek bir arche üzerine yoğunlaşırken, bazıları arche olarak form üzerine yoğunlaşmıştır. Diğer filozoflar ise değişme ve dönüşüm eksenli arche problemi üzerinde durmuşlardır. Son olarak da birden fazla arche problemi üzerinde duran filozoflar bulunmaktadır.¹²⁵

Doğayı temel bir oluşturuocu öğeye yani arche’ye dayandırarak açıklayan ilkçağ doğa filozofları bu arche’nin ne veya neler olması gerektiği konusunda birbirlerinden ayrı düşmüşlerdir. Ancak bu doğa filozoflarının arche temelli doğa anlayışlarındaki

¹²⁴ Muttalip Özcan, *İnsan Felsefesi: İnsanın Neliği Üstüne Bir Soruşturma*, (1. Baskı), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2007, s.42.

¹²⁵ Işıl Bayar Bravo, “Antikçağ’da Varlık ve Bilgi Problemleri Üstüne”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:4, (2007), s.45-46.

amaçları ortaktır. Arche tüm Sokrates öncesi doğa filozofları için ana madde niteliğinde olup bütün varlıkların özünü teşkil etmektedir. Her ne kadar bu doğa filozoflarının uğraştıkları temel sorun varlığın özü, bunun değişimi ve oluşumu olsa da bu sorunları ele alışları, işleyişleri ve çözümleri incelendiğinde daha temel bir sorun ile uğraştıkları görülmektedir. Bu sorun arche'nin yani ana maddenin doğanın birliğini, birarada oluşunu ve tüm doğanın birbiri ile dayanışma içerisinde olduğunu kanıtlama sorunudur. Bu dayanışma içerisinde insan doğaya yabancı bir varlık olarak görülmemiş doğayla bütünlük içerisinde ele alınıp bu ana maddenin ne olduğu konusunda doğa filozoflarının varlık, oluş ve değişme problemini açıklamada bir kaynak rolü üstlenmiştir. Doğrudan doğaya yönelmiş olan ilk doğa filozofu Thalestir. Thales'ten önce Yunanlı yurttaşlar doğayı ve maddenin temel özünü daha çok mitler aracılığı ile açıklamışlardır. Thales de çoğu zaman düşüncelerini aktarırken bu mitsel görüşlere başvurmuştur.¹²⁶ Tüm bu açıklamalara ilaveten doğa filozoflarını çeşitli yönlerden eleştiren Platon ve Aristoteles'in düşüncelerini de anlamak yerinde olacaktır.

İlkçağ doğa filozoflarının aktardığı bu düşünceler sonraki filozofların düşünce geleneklerini oluşturmada öncü rolü üstlenmiştir. Gerek Ortaçağ düşünce geleneği gerek sonrasında oluşan modern dönem olarak adlandırılan mekanik evren algısının oluşumu gerekse de Aristoteles ve Platon'un yolunu açanların başında gelmektedirler. Ancak Aristoteles ve Platon onlardan farklı olarak kendilerini ve felsefelerini ayrı bir şekilde değerlendirirler ve eski doğa felsefesinin muhalifleri olduklarını ve onları aştıklarını belirtirler. Aristoteles *Metafizik'in* birinci kitabında doğa filozoflarının önermelerini eleştirir. Platon'da aynı şekilde *Yasalar* adlı eserinde doğa filozoflarıyla adeta bir hesaplaşma içerisindedir. Platon doğa felsefesini yürütmeye çalışırken doğa felsefesinin temel yapı taşı olan arche kavramı üzerinde durmuştur. Platon doğa filozoflarını şu sözleriyle eleştirir. “Onlar, ateşi, suyu, toprağı ve havayı her şeyin ilk ögesi sayıyor ve buna da doğa adını veriyorlar, bunlardan meydana gelen ruhu da sonraya koyuyorlar.”¹²⁷ Görüldüğü üzere Platon, insan dünyasını doğal dünyadan ayırmış, çünkü insan dünyasına akıl ya da ruhun

¹²⁶ Hasan Aslan, “Sokrates Öncesi Filozofların Doğa Anlayışında Dayanışma (Solidarity) Düşüncesi”, Kaygı: *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı:9, (2007), s.120.

¹²⁷ Platon, *Yasalar*, (Çev: Candan Şentuna – Saffet Babür), (2. Baskı), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1998, s.373.

hükmetmesi gerektiği düşüncesinde olmuştur. Platon ve Aristoteles'in doğa filozoflarına yöneltmiş olduğu bu eleştiriler sonraki yüzyılda filozofların düşüncelerinin şekillenmesinde büyük bir rol oynamıştır. Özellikle insan felsefesi veya insanı anlamaya çalışırken hangi konumda bulunacağı tartışılırken doğadan bağımsız ve üstün olmanın yolunu da açmış bulunmaktaydılar.

Platon'da tıpkı doğa filozoflarında olduğu gibi arche kavramını kullanır ancak onların kullanımından farklı olarak içerikten yoksun bir anlam yükler ve ataerkil olan bir egemenlik düşüncesini benimser. *Demek ki ruh gökte, yeryüzünde ve denizde kendi hareketleri aracılığıyla her şeyi sevk ve idare eder.*¹²⁸ İlk ilke olan ruh, cansız maddelerin dışında, onlardan önce harekete geçirici bir nedene sahip olan ve aynı zamanda hem eski hem de maddi olmayan özelliklere sahiptir.¹²⁹

2.2. Monist Doğa Filozofları

Mitolojik düşüncenin egemen olduğu bir kültürden gelen veya etkisini bir şekilde hissettiren doğa filozofları evrenin özünü açıklarken bu geçiş anının her aşamasının belgelenmesini iyi yapmışlardır. Doğanın temel ögesi olarak kabul edilen nemlilik, bölünemez olan, hava ve ateş aslında mitsel olan düşünüşün ilk rasyonel ve yazıya dökülmüş ifadeleridir. Nasıl ki Nil nehrinden Yunan topraklarına gelenler suyla toprağın birleşimi sonucu canlı öğelerin oluştuğunu belirttiyse mitler aracılığıyla yayılan doğanın çok anlamlılığı tinselleştirilip ontolojik söyleme bürünmüştür.¹³⁰

Bu doğa felsefesinin ilk filozofları Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes olarak sıralanır. Bu filozoflar tüm evrenin kendisinden meydana geldiği ilk maddeyi tek bir arche ile açıklamalarından dolayı monist bir anlayış geliştirmişler, aynı zamanda bu arche'nin de maddi özellikler taşıdığını söyleyerek madde ve ruh ayrımı yapmamalarına karşın materyalist bir kozmolojik tasavvur sunmuşlardır. Ancak daha sonra Anaksimenes hava archesi ile bu ayrımı başlatan ilk düşünür olmuştur.¹³¹ Onların bu materyalist kozmolojilerindeki doğada mevcut çokluğun kendisinden

¹²⁸ Platon, *a.g.e.*, s.382.

¹²⁹ Oğuz Özügöl, "Platon ve Doğa Filozofları", Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2017, <http://www.focafoca.com/yazdir.asp?id=9182>

¹³⁰ Theodor W. Adorno- Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, (Çev: Nihat Ülner-Elif Öztarhan Karadoğan), (1. Baskı), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010, s.22.

¹³¹ Emre Sarı, *Doğa Felsefesi*, (1. Baskı), Net Medya Yayıncılık, Antalya 2016, s.49-50.

türemiş olduğu arche, bu değişimi kendisinin dışında olan herhangi bir varlıktan değil yine kendi içkin olan doğasından geldiği için canlı olarak düşünülmüş ve bu ilk maddeden meydana gelen doğada canlı bir organizma şekline bürünmüş, doğaya yönelik hилоzoist bir anlayış gelişmiştir. Bütün evrenin canlı olduğu görüşü bir amaç teşkil etmekte doğayı bir araç konumuna indirgememektedir.¹³² Her canlı kendi sınırları içerisinde bu yapıya saygı duymak zorunluluğu taşımaktadır. Zaten ilk doğa filozoflarındaki anlayışın önemi de burada yatmaktadır. Her ne kadar doğanın özünü oluşturan maddeye materyalist bir anlam yükleseler de onlar tamamen doğanın bir parçası gibi davranmış doğadaki düzenliliği, birlikteliği aynı zamanda dayanışmayı sağlayan doğayı ve insanın doğadaki konumunu belirlerken önemli bir rol üstlenmişlerdir.

Evren ve doğayla iç içe yaşayan insanın konumunu anlamak için doğaya yönelmiş ilk filozofların amacı da araçlar kategorisine indirgenmemiştir. Aslında doğaya yönelmiş olan filozofların sordukları *evrenin özünü oluşturan ana madde nedir*, sorusu bir kozmolojik nitelik taşımakta ve doğayı anlama ve anlamlandırma çabası taşımakta ama bu sorunun cevabını aldıktan sonra *diğer varlıklar bu maddeden nasıl meydana gelmiştir*, sorusu yöneltildiğinde ontolojik bir nitelik taşımakta ve evrenin bir parçası olan insanın doğa karşısında hangi konumda yer alacağı anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Zaten insanın bunu anlamlandırma çabası bir süreç teşkil etmektedir. Böylece insan doğayla beraber *kendi keşfini de gerçekleştirmiştir*.¹³³

Monist olan bu doğa filozoflarının yaşadığı tarihler dikkate alındığında ilkçağ uygarlıklarından tamamen bir kopuş sergilenmemekte onlardan alınan kültür öğeleriyle tamamen olmasa da kısmen bir çağrışım yapmakta ve bunu bir felsefi düşünüşle benzeştirmektedirler. Bu nedenle doğa filozoflarını tamamen salt maddeci bir anlayış sergilemelerinden dolayı insanın kendisini keşfettiği süreçte doğadan ayrı ve kopuk bir şekilde sunduğunu düşünmek hatalı bir yoruma neden olur. Bu nedenle, ilk bölümde de anlatılan ilkel insanın doğaya mitolojik bir anlam yüklemesi, evreni ve insanın evrenin içindeki konumunu birlik düşüncesi aynı zamanda animizm ile açıklaması, doğayı kendi yaşam biçimiyle özdeşleştirmesi ve doğadaki diğer

¹³² Esenyel, *a.g.m.*, s.4-5.

¹³³ Kef, *a.g.t.*, s.16.

canlılarla olan iletişiminin analizlerini yaparak bu sonuçlara ulaşmış olabileceği akla gelmektedir. Sonuçta doğa filozofları da doğada bir birlik arayışı içerisinde olmuşlar ve tüm doğaya tanrısal bir ruh bahşetmişlerdir. Bu da insanı doğa karşısında artı veya eksi konumuna düşürmemektedir.¹³⁴

Aristoteles'in anlattığına göre, bu üç Miletoslu düşünür kendi gözlem ve deneyleri aracılığıyla doğada var olan her şeyin özünü tek bir arche ile açıklamaya çalışmışlarındaki temel sebep eski mitolojik anlayışta var olan *ex nihilo nihil* düşüncesi olmamıştır. Kendisi meydana gelmemiş, yok olmayacak bir varlığın kendisini kabul etmek sistematik düşünce açısından bir zorunluluk olarak algılanmış ve ilk filozofların tüm çabaları bu doğrultuda olmuştur.¹³⁵ Bu üç düşünürün yaptığı açıklamalar sadece varlığın özüne yönelik olmamış sonraki dönemlerde var olan evren ve bu evren içerisindeki insanın hangi konumda olduğu, kendini keşfeden insanın nasıl bir tutum sergilediği gibi birçok tartışma konularını da beraberinde getirmiştir. Thales'ten önce doğanın sırlarının çeşitli mitler aracılığıyla açıklanması terk edilmiş gibi gözükmüş bilimin, duyuların, gözlemin ve aklın ilkeleri çerçevesinde bir yönelim başlayıp devam etmiştir. Bu üç filozof sadece varlığın özünün ne olduğunu açıklamaya çalışmamış, çokluğun içerisine gizlenmiş olan birliğin peşine düşmüşlerdir. Bundan sonraki doğa filozofları varlığın özünü hem değişim açısından hem de oluşum açısından ele alıp varlığın içindeki birliği birçok şeye bağlamışlardır.

Fizikçi olarak da kabul edilen bu üç filozof maddenin özünü canlı olarak düşünmüş ve diğer maddelere de canlılık kazandırma gücünü ellerinde tuttuklarını belirtmişlerdir. Maddeyi canlı kabul eden anlayışa *hilozoizm* denilmekte dolayısıyla bu üç filozofun ve diğerlerinin *hilozoist* olduğu söylenmektedir. Aynı zamanda bu üç filozof varlığın, maddenin temelinde buldukları archeyi tamamen doğru olarak kabul ettikleri, yanlış olma ihtimalini göz ardı ettikleri içinde dogmatik filozoflar olduğu da söylenmektedir.¹³⁶

Bu üç filozof her şeyin özünün dayandığı ve her şeyin o tek bir özden yapıldığı bir maddenin olduğuna inanmışlardır. Ama *bir madde nasıl olur da birden*

¹³⁴ Kef, *a.g.t.*, s.30-32.

¹³⁵ Sarı, *a.g.e.*, s.51.

¹³⁶ Elmalı, Özden, *a.g.e.*, s.40.

bire değişip çok farklı bir şey haline gelebildi, sorusu akla gelmektedir ve bu soruyu yaklaşık olarak İ.Ö. 500'den itibaren Güney İtalya'da Eleada yaşamış olan bazı düşünürler ele almış ve bu düşünürlerin en önemlisi de Parmenides ve Herakleitos olmuştur.¹³⁷ Zaten doğa üzerinde yoğunlaşmış olan sonraki düşünürlerde varlığın özünü koruyarak doğadaki canlı ve cansız varlıklara nasıl dönüştüğü bir nevi nasıl bir *metamorfoz*¹³⁸ geçirdiklerini açıklamaya çalışmışlardır. Doğa filozoflarının ilki olan ve yarım kalmış soruların cevaplarını doğada arayan ilk filozof olan Thalestir.

2.2.1. Canlılığın Özü Su

“En iyi şey SUDUR.”
THALES

Yunan felsefesi çok uçuk diyebileceğimiz bir fikir ile başlamış gibidir. Bu fikrin tetikleyicisi Thales olmuştur. Yani su, her şeyin özünü oluşturan bir ana rahmidir önermesini öne süren filozoftur. *Burada durup ciddi olarak bunu düşünmek gerçekten önemli midir*, sorusu insan zihnini meşgul etmektedir. Evet, üç sebepten dolayı gerçekten önemli bir önermedir. Birincisi; bu önerme, doğanın özünü açıkladığı için ikincisi, bunu masal, resim veya başka bir şekilde gerçekliği değişken kalan unsurlarla açıklamadığı için ve üçüncü olarak bu önerme, üzerinde çok fazla düşünöldüğünde ortaya çıkan *her şey birdir*, ilkesine götürmüş olması dolayısıyla önemlidir. Bu nedenle, Thales bir tabiatbilimci ve aynı zamanda ilk Yunan filozofu olarak gösterilmiştir. Eğer Thales sudan toprak oluşur demiş olsaydı sadece bir bilimsel hipoteze sahip olunacaktı. Ancak Thales, bilimselliğin ötesine geçmiştir. Thales'in suyun veya nemli hallerinin değişimi üzerine yapmış olduğu deney ve gözlemlerin mistik bir sezgisi sonucu ve ancak metafizik bir inanç ilkesiyle açıklanan, bütün felsefelerde karşılaşılan *her şey birdir* ilkesine götürmüştür. Bütün doğayı suyun kılık değiştirmiş hali olarak görmüş ve şu ifadeyi kullanmıştır: “İnsan değil ama su, doğanın gerçekliğidir. İnsan, en azından suya inandığı ölçüde doğaya

¹³⁷ Gaarder, *a.g.e.*, s.43.

¹³⁸ Metamorfoz: Değişim veya Dönüşüm gibi anlamlara gelmektedir. Franz Kafka'nın Değişim adlı eserinden alıntılanmıştır. Aslına bakılırsa metamorfoz tamamiyle başkalaşmayı dile getiren bir sözcüktür. Zaten arche de tamamen, kendi özünü içinde muhafaza ederek bir nevi bir dönüşüm, başkalaşma geçirmektedir. Bkz: Franz Kafka, *Dönüşüm*, (ev: Ahmet Cemal), (1. Baskı), Can Yayınları, İstanbul 1986, s.11.

inanmaya başlar.”¹³⁹ Böylece bir başlangıç olan bu paragrafla beraber doğaya yönelmiş olan filozofların ilki olan Thales ve öğretisi daha iyi anlaşılacaktır.

Thales’in bir yunan kolonisi olan Miletus’ta yaklaşık olarak İ.Ö. 625/4-546/5 yılları arasında yaşamış olduğu yapmış olduğu bilimsel çalışmaların tarihi vasıtasıyla hesaplanmaktadır. Her filozofun görüş ekseni çerçevesinde Thales farklı kılıklarla görünmektedir. Örneğin Platon, onu yıldızları incelediği sırada önünde bulunan kuyuyu görmeyerek içine düşen dalgın, dış dünyadan kendini tamamen soyutlayan bir bilim adamı olarak sunmaktadır. Ancak Platon’nun tersine Aristoteles onu çok başarılı bir işadamı olarak görmektedir. Herodot, Thales’in Lidya kralı Alyattes ile Med hükümdarı arasında yapılan savaş sırasında meydana gelen güneş tutulmasını önceden tahmin ettiğini ve bunu da İonyalılara önceden söylediğini bildirmektedir. Thales’in Mısırda bulunmuş olduğunu ve burada Mısır piramitlerinin yüksekliklerini ölçmüş olduğu, ayrıca kendisinin geometri alanında biri hala günümüzde kendi adıyla bilinen birçok teoremin bulucusu olduğu söylenmektedir. Nil nehrinin her yazın başında taşmış olmasının sebeplerinden birinin yaz rüzgarları olduğu kuramının gerçek sahibinin de Thales olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁰ Görüldüğü üzere Thales, bir matematikçi, astronom, devlet adamı ve birçok farklı uğraş ile felsefe tarihine katkıda bulunmuştur.

Thales’in özellikle astronomi hakkındaki ileri düzeyde sahip olduğu bu bilgi ilkel dünya veya daha farklı bir deyişle mitik bir anlatı tarzıyla zıtlık içerisinde değildir. Ama daha çok deney ve gözlemlerine dayanmaktadır. Bunu tamamen mitolojiden soyutlamakta doğru değildir. Çünkü yaşamış olduğu kültür ve geleneklerin etkisinde hala mitolojik unsurlar yer almaktadır. Thales’in kozmolojik tasavvuru, ilk ilke olarak suyu işaret etmiş olması ve bundan dolayı dünyayı su üzerinde yüzen bir tepsi gibi düşünmüş olduğudur. Onun Mısır piramitlerinin yüksekliğini ölçmüş olması, Nil’in taşmasına sebep olan kuramı öne sürmüş olması Mısırda gerçekten bulunmuş ve doğayı yakından inceleme fırsatına sahip olup su fikrine götürmüş olabileceğinin göstergesidir.¹⁴¹

¹³⁹ Friedrich Nietzsche, *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, (Çev: Gürsel Aytaç), (5. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2015, s.54-56.

¹⁴⁰ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi 1*, (3. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.85-87.

¹⁴¹ Arslan, *a.g.e.*, s.86-87.

Bütün bu bilimsel çalışmalar ışığında Yunanistan'ın yedi bilgesinin bir listesini vermiş olan tüm yazarlar Thales'i ilk sıraya yerleştirmektedirler. Bu kadar çalışmaların Thales tarafından yapılmış olduğunu gösteren somut bir delil bulunmamaktadır. Onun tarafından yazıldığı iddia edilen *deniz astrolojisi* kitabı da tamamen bir efsanedir. Sunulmuş olan öğretilerine ilişkin bilgi kaynakları asli olmayıp ikincildir ve çoğunlukla Aristoteles'in söylediklerine dayanmaktadır. Ancak, Thales'in bu görüşlerinin hangi akıl yürütmelerinin veya gözlemlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı hakkında fazla bir açıklama bulunmamaktadır. Doğmuş olduğu ve gezmiş olduğu toplumun mitolojik kabullerinden etkilenmiş olabileceği akla gelmektedir. Aristoteles'in kaynağı ise Thales'in asıl anlamdaki felsefi düşüncelerini içermektedir. Her ne kadar bir felsefe olarak nitelendirilmesede felsefenin fitilini ateşleyen doğru soruyu sormuş olmasıdır. Evrenin özünü oluşturan madde ya da varlığın temel doğası nedir? Böylece bu soruyla beraber doğayı bir araştırma konusu olarak başlangıçta Yunanlıların ve daha sonra tüm dünyanın hizmetine sunmuş olmaktadır.¹⁴² Doğayı araştırma konusu olarak sunan Thales doğanın yeniden keşfini sağlamıştır. Bu keşif tamamen kendi ereksel faaliyetlerine yönelik olmayıp neden sonuç ilişkisine dayanmaktaydı. Böylece eski mitolojik söylemlerde yer alan doğa ve doğaüstü arasındaki ayrım netlik kazanmış, tamamen gerçek bir doğayla hareket edilmiştir.

Aristoteles'in Thales konusunda yönlendirmiş olduğu kaynak baz alındığı takdirde Thales'in doğaya veya varlığın, evrenin özüne dair görüşleri üç ana nokta etrafında biraraya gelmektedir. Böylece Thales'in hem doğaya yönelmesindeki sebep hem de felsefenin gidişatını yönlendirmesindeki eksen açıklanmıştır. Bunların ilki su, her şeyin doğada bulunan tüm canlı veya cansız varlıkların archesi, ilkesi, doğası veya özüdür. İkincisi dünyanın dümdüz bir tepsi şeklinde olduğu ve bu tepsinin su üzerinde yüzer durumda olduğudur. Üçüncüsü ve belki de doğa filozoflarını doğa üzerinde araştırma yapmaya iten sebep ve eski uygarlıkların mitolojilerinde de sık sık vurgulandığı üzere doğada bulunan her varlığın tanrılarla dolu olmasıdır. Buradaki tanrılar filozoflar için geçmişte kalan insan şeklindeki tanrılar değildir. Monist bir yaklaşım vardır. Yani doğanın tanrısıyla, insanıyla, hayvanıyla, bitkisiyle her şeyin

¹⁴² Frank Thilly, *Bir Felsefe Tarihi*, (Çev: Nur Küçük, Yasemin Çevik), (2. Baskı), İdea Yayınevi, İstanbul 2010, s.33-34.

bir bütünlük ve birlik içerisinde olmasıdır. Thales, bunu söylerken muhtemelen doğada gözlemlediği tüm şeylerde suyun kendiliğinden farklı şekillere dönüşebilmesi ve her şeye canlılık kazandırmış olduğu düşüncesinden yola çıkmıştır. Bu canlılık varlığın nasıl kendisinin devinimiyle farklılaştığını ve başlangıçtaki arche'nin nasıl evrim geçirdiğini açıklamaktadır. Bunlara ek olarak demiri devindirdiği gerekçesiyle mıknatısın içerisinde bir tin bulunduğunu da belirtmiştir.¹⁴³

Thales'in tüm ilkçağ ya da doğa felsefesinin ana polemiği olan her şeyin kendisinden türemiş olduğu, tekrar kendisine döndüğü, değişenin altında değişmeden kalan bir özün ve bu değişmeden kalanın varlığını devam ettiren şeyin ne olmuş olduğu, evreni oluşturan her şeyin özünün ne olabileceği sorusuna, evrende çok değişik şekillerde ve çeşitlilikte kendisini açığa vuran unsurlardan ya da elementlerden biriyle, yani su ile cevap verdiği açıklanmaktadır. Thales'i bu düşünceye götüren sebep tahmin edilecek olursa, doğada bulunan her şeyin sıvımsı bir varlıktan beslendiği ve sıcaklığın kendisinin de ondan çıkmış olup yine onunla yaşamış olduğuna ilişkin gözlemi olabilmektedir. Bu da sadece suyu işaret etmemekte suyun türevlerini, örneğin nemlilik ve ıslaklık gibi su elementinin çeşitli hallerini de akla getirmektedir. Bunun yanı sıra yine Aristoteles'e göre suyu temel toz olarak kabul ettiren diğer bir sebep her şeyin tohumunun nemli bir yapıya sahip olduğuna, suyun nemli olan şeylerin doğasının kaynağı olduğuna ilişkin diğer bir gözlemidir. Her varlık bir öz suya sahiptir bunu yitiren kuru ve ölüdür.¹⁴⁴ Su cevabı mitolojik bir unsur olarak görülebilir zira ilkel olarak adlandırılan ilk uygarlıklarda evreni oluşturan öz, soyut veya maddesel olup doğaüstü bir kişilik ile betimlenmişti. Thales'in suyu da soyut değil fakat varlığın değişimi ve dönüşümü sırasında doğaüstü bir gerçeğe bürünmüştür. Thales ile beraber evrenin özünü oluşturan ilk unsur böylece soyutlamadan arındırılıp maddi bir kişiliğe bürünmüştür.

Aristoteles'in söylediğine göre, Thales kendi kişisel gözlemlerinin yanı sıra eski kozmoloji mitlerinden etkilenmiştir. Tek farkı suya maddesel bir kişilik kazandırmıştır. Gerçekten de Thales'in her şeyin kökeninin su olduğu görüşüne götüren birçok işaret bulunmaktadır. İlk bölümde de bahsedildiği üzere Thales'ten

¹⁴³ Bertrand Russel, *Batı Felsefesi Tarihi 1*, (Çev: Muammer Sencer), (1. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2002, s.145-147.

¹⁴⁴ Arslan, *a.g.e.*, s.88-89.

çok daha önce Mezopotamya’da yazılmış olduğu düşünülen yaratılış şiirinin başında benzer bir düşünceye rastlanıldığı gibi Yunan dünyasının ünlü şairleri olan Heseidos ve Homeros’da dünyanın okyanusta yüzen bir parça olduğu, hiçbir şey yokken suyun var olduğunu ve tekrar suya dönüşeceğini (tufan mitleri) söylemişlerdir. Bununla beraber, Thales’in yaptığı gözlemler bu eski dünya görüşünü daha da kuvvetlendirmiştir. Bu gözlemler, Nil nehrinin taşmasıyla beraber Mısır’da hayatın yeniden canlandığını fark etmiş, suyun farklı hallere dönüşebildiğini görmüş ve Herodot’un *Mısır Nil’in bir hediyesidir* ifadesine benzer bir ifade ile *hayat, suyun bir hediyesidir* düşüncesine varmış olabileceği çok kuvvetli bir ihtimal gibi gözükmektedir.¹⁴⁵ En başta sorulmuş olunan sorunun cevabını böylece tek bir maddeye bağlamıştır. Doğada var olan tüm varlığın özü sudur. Ve bu ortak olan öz bütün varlığı birbiriyle dayanışmaya götürmektedir.

Varlığının özünü tek bir madde ile açıklayan Thales’in mitoloji ile beraber her şeyin temelini oluşturan özü ve bunun başını, kaynağını bulmaya yönelmiş ve arche olarak suyu göstermiş olduğu belirtilmişti. Böylece Thales’in doğadaki gözlemlerinin sonucunda evrende mevcut bulunan tüm varlığın dayanışmasını, çokluğun içinde biriciliği temsil eden ve şekil veren şeyin ana maddesini suyun oluşturması düşüncesi hakim olmuştur. Böylece Thales, görünüş ve gerçeklik, çokluk ve birlik ayrımı yapmış, varlığın önce var olup sonra yok olacağı, devamlı olarak şekil değiştiren şeylerin ya da fenomenlerin gerçek olamayacağını belirtmiştir. Başka bir deyişle başlangıçta sormuş olduğu soruyu yanıtlamanın yolunun birlik ile çokluk, görünüş ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi doyurucu bir biçimde açıklamaktan geçtiğini anlamıştır. Böylece görünen varlıkların ve bu varlıkların değişimlerinin oluşturmuş olduğu kaostan, çokluğun içinde akılla anlaşılabilir, kalıcı ve sürekli olan bir gerçekliğin varlığına inanmıştır. Bu gerçeklikte onun için su olmuştur.¹⁴⁶

Thales kendiliğinden herhangi bir ilk harekete geçiren olmadan canlılık kazanan madde olarak tasarladığı arche’yi doğada mevcut olan çokluğun ve çeşitliliğin bir kökü olarak ele alıp bu çokluğu ve çeşitliliği bir arada tutan ve bunların dayanışma içerisinde yaşamalarını sağlayan şey olarak arche’nin canlılığını

¹⁴⁵ Arslan, a.g.e., s.89-90.

¹⁴⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi-1, İlkçağ Felsefesi*, (10. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2016, s.34-35.

göstermiştir. Birbirinden ayrılmış olan şeylerin kökeni ortak olduğu için bunların biraradalığını sağlayacak şeyde yine kökenin kendisinde bulunan canlılıktır. Thales'in doğa anlayışındaki bu dayanışma ontolojik nitelikte olmayıp kozmolojik bir sorundur. Bu dayanışma doğanın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilen insan içinde geçerlidir. Thales ile başlayan bu doğaya yaklaşım daha önceki dönemlerde görülen mitolojik doğa söylemlerinden farklı nitelikler taşımaktadır. Düşünce tarihi bakımından ele alındığında Thales doğayı açıklamak için meydana gelmemiş, yok olmayacak, kendi kendisiyle özdeş bir töz, anamadde ya da arche kavramını kullanarak yeni bir düşünme biçimi geliştirmiştir. Doğaya yaşayan bir organizma gözüyle bakmış ve doğayı doğadan hareketle açıklama girişiminde bulunmuştur.¹⁴⁷

Suyun biraradalığı sağlayan canlılık özelliği doğrudan doğruya Thales'in hилоzoizmine götürmektedir. Buna göre, görünüşün arkasındaki nihai gerçek olan su üzerinde yoğunlaşırken Thales, varlığın özü olan bu ilk maddenin hareketini de dikkate almak durumunda kalmıştır. Hareket ettirici nedenler ortadan kaldırıldığı zaman, hareket ilkesini yine kendisinde ihtiva eden canlı bir madde olarak tasarlamıştır. Her şeyin tanrılarla dolu olduğunu söylemesinin sebebi de bu olmalıdır. Bu yaklaşım kendisini *ilkel animizme* yaklaştırmıştır.¹⁴⁸

Kendisinde hayret uyandıran doğaya gözlemleri aracılığı ile yönelen Thales saklı olduğunu düşündüğü doğanın, varlığın özünün peşinde olması dolayısıyla bu hayret kendisini canlıların yaşamında önemli yer kaplayan su cevabına ulaştırmış ve ilk filozof olma özelliğini kazandırmıştır. Zira daha öncede vurgulanmış olduğu üzere Thales'i yedi bilge arasında iyi bir filozof yapan özelliği de hayret etme yeteneği olmuştur. Aristoteles'in *Metafizik* adlı eserinde de vurguladığı üzere "...şimdi olduğu gibi, başlangıçta da insanları felsefe yapmaya iten şey hayret etme yetenekleri olmuştur."¹⁴⁹

¹⁴⁷ Aslan, *a.g.m.*, s.121-122.

¹⁴⁸ Cevizci, *a.g.e.*, s.35.

¹⁴⁹ Bravo, *a.g.m.*, s.46.

2.2.2. Sonsuzluğun Sınırsızlığı

"Var olan şeylerin ilkesi Apeiron'dur. Şeyler ondan meydana gelir ve yine zorunlu olarak onda ortadan kalkarlar; çünkü onlar zamanın sırasına uygun olarak birbirlerine karşı işlemiş oldukları haksızlıkların kefareti öderler."

ANAKSİMANDROS

Her ne kadar sonraki filozoflar Thales'in doğa tasvirlerinden sisten çıkarcasına kendi doğa tasvirlerini oluşturmuş olsalar da, Thales'in en büyük halefinin doğa tasviri daha bir bilimsel netlik sunmaktadır. Bu Miletoslu Anaksimandros'tan başkası değildir. İlk felsefi yazar, "aynı yabancılaştırıcı taleplerle özgürlüğü ve saflığı henüz elinden alınmamış tipik bir filozof nasıl yazacaksa öyle yazar: Çok stilize taş oyma yazısıyla, yeni bir ilhamın şahidi ve yüce düşüncelerde oyalanma ifadesiyle." Doğayı bir bütün olarak anlama ve anlamlandırma, özü kavrama yolunda ilerleyen Anaksimandros da yazısında bir defasında şöyle demişti: "Varlıklar, oluştukları yer nereyse, orada son bulmak zorundadırlar, çünkü diyet ödemeleri gerekir, devrin düzeni uyarınca."¹⁵⁰ Kendisi ve öğretisiyle çözülmez bir bilmece gibi olan Anaksimandros, tam bir çıkmaz olan bu söz ile evrenin özünü anlamaya çalışırken hangi yolu izlemiş olduğunun ipucunu vermiştir.

Monist doğa filozoflarının ikinci düşünürü, Thales'in öğrencisi aynı zamanda çağdaşı olan Anaksimandros İ.Ö. 610 yılında doğduğunu 547 yılında ölmüş olduğunu Diognes Laertius söylemektedir. Aynı zamanda Anaksimandros'un hayatı ve görüşleri ile ilgili bilgileri Aristoteles, Laertius ve çağdaşları aktarmıştır. Anaksimandros'un düşünceleri Thales ile karşılaştırıldığı zaman kimi filozof ve bilim adamlarınca daha ileri düzeyde olduğu belirtilmektedir. Anaksimandros, tıpkı Thales gibi farklı uğraş alanları ile de ilgilenmiştir. Kimi zaman bir bilim adamı, astronom, doğa bilimcisi kimi zaman kortograf olarak görülmüştür.¹⁵¹ Yunanlılar arasında ilk kez yeryüzünün ve gökyüzünün haritasını yapma girişiminde bulunan kişidir. Haritacılığın tarihi her ne kadar Eski Mısır ve Babil'e kadar uzansa da yapılan haritalar belli bir bölgeye aitti. Anaksimandros'un yaptığı bir dünya haritasıydı ve bu da onun bakış açısının ne kadar geniş ve aynı zamanda evrensel olduğunun bir kanıtıdır.¹⁵²

¹⁵⁰ Nietzsche, *a.g.e.*, s.58-59.

¹⁵¹ Arslan, *a.g.e.*, s.95.

¹⁵² Patrica Curd, *A Presocratics Reader Selected Fragments and Testimonia*, (Second Edition), Hackett Publishing Company, Indianapolis / Indiana 2011, s.16-17.

Bu dünya haritasıyla beraber Anaksimandros'un evren anlayışı Thales'in anlayışının çok ötesine geçmektedir. Daha önce belirtildiği üzere Thales dünyayı su üzerinde yüzen bir tepsi gibi düşünmekteydi. Buna karşılık Anaksimandros bu varsayımın oldukça çocuksu bir düşünce olduğunu fark ederek daha ileri ve akla yatkın olan bir adım atarak dünyanın suyun üzerinde yüzen bir tepsi değil de, genişliği yüksekliğinin üç katı olan bir silindir biçiminde olduğunu vurgulamıştır. Bunun dışında dünyanın evrenin tam merkezinde bulunduğunu ve onun evrenin küresinin her tarafına olan uzaklığının eşit mesafede olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda Yunan dünyasına güneş saatini getirmiştir. Güneş saati, düz bir tabanın üzerine yerleştirilen dik bir çubuğun günün farklı saatlerinde oluşturduğu gölgelerin yer ve uzunluklarına bakarak zamanı ölçmeye yarayan bir alettir.¹⁵³

Bilindiği üzere Thales'ten günümüze kalan bizzat kendisinin kaleme almış olduğu yazılı bir metin bulunmamaktadır. Bu nedenle rasyonel düşünme ve faaliyet alanında *Doğa Üzerine* adlı eseriyle Anaksimandros yazılı geleneği başlatmış olmaktadır. Konunun temel içeriğini oluşturan varlığın özü, arche teriminin ilk kullanıcısının da Anaksimandros olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁴

Önemli olan Anaksimandros'un asıl anlamdaki öğretisidir. Şöyle ki; doğanın özü, archesi Thales'in varsaydığı gibi su değildir. Çünkü suyun kendisi açıklanmak zorundadır. Aynı zamanda sınırlı ve belirli bir yapıya sahiptir. Oysaki ilk madde sınırsız ve belirsiz bir mahiyete sahip olmalıdır. Anaksimandros'un da evrenin özünü oluşturan maddeyi ararken verdiği cevaplar bu sebepten dolayı hep kozmolojik bir bütün oluşturmaktadır. Kendi eserinde de belirtmiş olduğu üzere archeyi sonsuz aynı zamanda soyut olan yani apeiron olarak belirlemiştir. Apeiron, kelime anlamı olarak nicelik açısından zaman ve mekanda gerek çok önceki dönemlere gerekse de daha sonraki dönemlere her açıdan sınırsızca uzanan bir şey ama aynı zamanda nitelik açısından özün hangi halde bulunduğu dair bir açıklama olmadığı için belirsiz anlamına gelmektedir. Doğada bulunan tüm şeylerin ondan yapıldığı ve tüm şeylerin ona geri döndüğü ilksiz, sonsuz ve yok olmaz bir tözdür.¹⁵⁵ Tüm doğa filozofları gibi Anaksimandros da doğa üzerinde yaptığı deney ve gözlemler ile bu sonuçları elde

¹⁵³ Arslan, *a.g.e.*, s.96-97.

¹⁵⁴ Jean Paul Dumont, *Antik Felsefe*, (Çev: İsmail Yerguz), (1. Baskı), Dost Kitabevi, Ankara 2007, s.18-19.

¹⁵⁵ Thilly, *a.g.e.*, s.34.

etmiştir. Bu sebeple doğa üzerinde insanın kendi yararına olacak ve hükmedebilecek bir yarar peşinde olmamıştır. Aradığı cevap tüm doğayı bir bütün olarak saran ve her şeyin kendisinden çıkmış olduğu tekrar kendisine yönelmiş olduğu her şeyi yöneten ve kuşatan bir cevaptı bir hükmetme arayışı değildi. Thales'te doğanın bir dayanışma ve birlik içerisinde tutan suyun canlılık özelliği iken Anaksimandros'ta bu yerini belirsizliğe bırakır. Gerçekten de bu sonsuz ve belirsiz olanın hayreti insanı ve doğayı birbirine yaklaştırmıştır.

Barnes'inde belirttiği üzere, Anaksimandros'ta belli ve sonsuz olan bir doğa, var olan bütün doğanın biraradalık ve dayanışmasıyla beraber ilk ilkesidir. Gökler ve dünyalar ondan gelmiştir. Sonu da yaşı da yoktur, tüm evreni kapsar. Doğanın oluşumundan ve varlığın kendisini doğayla bir bütün olarak hissettiği zamandan itibaren döngüsel olan bir yıkım söz konusudur. Ancak sonsuzluk bunların ötesinde yer almakta ve şeylerin özünü oluşturmaktadır. Ve bu öz, arche adını almaktadır. Bu ilk özde gökler, yerler dahil tüm doğa canlı veya cansız sonsuz bir devinim içerisinde olmuştur. Anaksimandros aynı zamanda bu apeiron'un evrensel oluşumun ve yıkımın nedeni olduğunu söylemekte ve buradan ayrılmış olan göklerin ve bütün doğanın sayıca sonsuz olduğunu söylemektedir. Yıkımın ve çok daha öncesinde de oluşumun, bilinemeyecek kadar eski zamanlarda olageldiğini, tüm aynı şeylerin yenilendiğini ileri sürmüştür.¹⁵⁶

Anaksimandros'un eserinde varlığın özünü açıklarken kullanmış olduğu cümlelerden anlaşıldığı kadarıyla bütünüyle doğa apeiron'dan çıkmış ve tekrar onda yok olmuştur. Bunun sebebi ise, onların karşılıklı olarak birbirlerine yapmış oldukları haksızlıkların cezasını çekmelerinin gerekli olması dolayısıyladır. O halde doğa karşıtlıklardan meydana gelmektedir ve onlarda sırasıyla evrene hükmederek yok olmaktadır. Burada yine Thales'e karşıt bir görüş bulunmaktadır. Thales söylene geldiği üzere archeyi maddi yani belirli olan su ile açıklamıştır. Ancak Anaksimandros için bu bir yanılgıdır. Çünkü belli olan herşey bir karşıtı ile sınırlandırılmıştır. Sıcak-soğuk, sıvı-katı, aydınlık-karanlık. Böylece doğada belirli bir maddi gerçekliğe dayanan şey tekrar tekrar karşıtına dönüşmektedir. Bu durumda birbirinin karşıtı olan şeylerden biri, diğerinin karşısında daha ön planda yer almakta, bu süreçte içinden çıkmış oldukları apeiron'un kendisinde tekrar arınıp saf hale

¹⁵⁶ Barnes, *a.g.e.*, s.75-76.

gelmelerine kadar sürmektedir.¹⁵⁷ Bu durumda apeiron bütün bu karşıtlıkların dışında ayrımlaşmamış olanı içinde barındırır.

Varlığın özünün karşıtlıklardan ve soyut olandan oluşmuş olabileceği Anaksimandros'un sonsuz sayıdaki doğanın var olduğu görüşünde bir soru işareti bırakmaktadır. Çünkü her bir doğa karşıtıyla sınırlandırılmış olup diyet ödemeleri gerekmektedir. Bu diyet ise insanın doğaya karşı olan tutumunda biraradalığın sağlayan olmuştur. Ancak sonsuz sayıda mevcut olan bu doğalar eş zamanlı olarak mı yoksa zaman içerisinde birbirlerini takip ederek mi geldikleri ise belirsiz kalmaktadır.¹⁵⁸ Girdaplar ya da hava kabarcıklarına benzer biçimde sayısız olan doğanın içerisinde gerçek olan doğada bulunmaktadır. Gerçek doğadan kastedilen ise bütün olarak insanın, hayvanların ve bitkilerin birarada yaşadığı ve kültür ögesi oluşturduğu yaşam alanıdır. Ve bu doğa sonsuz ve sınırsız olanı içinde barındırmakta bunu da ölümsüz ve yok olmaz olan tanrı ile özdeşleştirmektedir. Kimi yazarlara göre Anaksimandros'un farklı doğaları farklı tanrılardır. Bu da onun sınırsız ve sonsuza bengi olduğu için tanrı dediğini, oysaki belli bir doğanın hem büyüklük açısından hem de yaşam süresi açısından sonlu olduğunu belirterek kendi öğretisiyle bir çelişki içerisinde olmuştur. Anaksimandros'u neyin böyle bir çelişkiye götürmüş olabileceği ancak tahmin edilebilir.¹⁵⁹

Tüm bu düşünceler aslında Anaksimandros'un özgün bir doğa anlayışı geliştirmiş olduğu sonucuna götürür. Thales, arche'nin su olduğunu ve onun her şeyin kökeni olduğunu söylemiş fakat sudan doğada bulunan diğer varlıkların nasıl oluştuğuna dair herhangi bir açıklama getirmemiştir. Buna karşılık Anaksimandros bu konuda oldukça ayrıntılı bir açıklama getirmiştir. Apeiron oluşmadan önce doğada ilk kez sıcak ve soğuk oluşmuştur. Sıcak ve soğukta her ne kadar soyut olarak algılansa da doğadaki bütünlüğün her daim geçerli olduğu kuralı gereği bunlarda birer varlık olarak kabul edilmiştir. Sıcak başlangıçta soğuk ve karanlık olanı tıpkı ağacı saran kabuk gibi bir alev topu ile sarmasıyla beraber soğuk olandan katı ve sıvı meydana gelmiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, (18. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 2008, s.20-22.

¹⁵⁸ Arslan, *a.g.e.*, s.99.

¹⁵⁹ Collingwood, *a.g.e.*, s.44-46.

¹⁶⁰ Gökberk, *a.g.e.*, s.21-22.

Bu mitolojik dönemde geçen hiçbir şey yokken, doğa bir kaos görünümündeydi ifadesinden biraz daha farklıdır. Kaos kozmik bir kavram olup tüm evrenin bununla beraber kurulduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda kaos boşluk anlamında kullanılmıştır. Anaksimandros'un apeironu dolu ve dinamik bir anlama sahiptir. Böylece evren bir kaos ise apeiron da bu kaos'tan kurtuluşu temsil etmiştir. Kendisinin değil de doğada sonu olan varlıkların özünü oluşturan ama aynı zamanda doğada bulunan bu varlıkların özünü sonlandırıcı gücü içinde barındıran bir neden mahiyetine bürünmüştür. Anaksimandros'un mitolojik kabullerden etkilenerek bu savı öne sürmesi çok uzak bir ihtimal gibi gözükmemektedir.¹⁶¹ Sıvı olandan da yeri çevrelemiş olan alev topunun sıcaklığı dolayısıyla, buğuların yükselmesiyle beraber alev topunun patlaması güneş, ay ve yıldızlar gibi halkalara ayırmıştır. Böylece her şeyi ile bir bütün olan doğa oluşmuştur. Doğada, birbiri ardına karşılaşılan olaylara tek ve yalın bir açıklama getirmesi dolayısıyla önemlidir. Yani görünürde var olan çokluğu birliğe bağlama düşüncesi hakim olmuştur.¹⁶²

Thales'te karşılaşılan doğada bulunan tüm varlığın ruh taşıdığına, tüm varlık sudan oluştuğu için suda doğayı oluşturan tanrısal bir güç bulunduğu düşüncesi dolayısıyla doğanın tanrılarla dolu bulunduğu benzer bir düşünce hakim gibi gözükmeyle beraber Anaksimandros, varlığın özünü açıklarken ilk neden anlayışında Thales'ten farklı olarak tanrıyı, ayrılaşmamış ilk madde içinde bir ayrılaşma süreci başlatması ile evreni yapan tanrısal bir büyücü olarak görmenin yerine bu ayrılaşmanın, doğanın kendi içerisinde bir süreç ile oluşmaya başladığını belirtmiştir. O zaman evren, sınırsızlık içerisinde bir girdaplık durumu ortaya çıktığında kendi kendini oluşturan bir şeydir. Bu doğa anlayışına sonraki dönemlerde daha belirgin bir açıklama getirilmiştir.¹⁶³

Anaksimandros'un evrenin özüne ilişkin aktarmış olduğu kozmolojik bilgiler dışında ilk evrim teorisinin kurucusu olduğu bilinmektedir. Anaksimandros'un bir zamanlar toprağın üstünün sular ile kaplı olduğunu sonra suların toprak tarafından emildiği ve çekilmiş olduğu görüşü, yaşamış olduğu dönemde artık kara parçalarının bulunduğu yerlerde, hatta daha yüksek olan yerlerde, denizde yaşamış olan birtakım

¹⁶¹ Esenyel, *a.g.m.*, s.6.

¹⁶² Gökberk, *a.g.e.*, s.21-22.

¹⁶³ Collingwood, *a.g.e.*, s.44-46.

hayvanların, örneğin midyelerin fosilleriyle karşılaşmış olması onun hayatın denizlerde veya suda başlamış olduğuna ve insanda dâhil olmak üzere doğada bulunan bütün varlıkların denizlerde yaşayıp sonra karaya çıkmış oldukları görüşüne götürmektedir. Anaksimandros'un belirsiz bir tarzda evrim teorisini önceden haber vermesine yardımcı olan sebep, birçok sineğin kurtçuklarının gelişimleri sırasında uğradıkları değişimleri gözlemlemiş olması etkili olmuş olabilir. Bu düşüncesiyle beraber insan türünün kökeni hakkında da birtakım argümanlar öne sürmüştür.¹⁶⁴

İnsan türünün ataları önce balıkların vücudunda doğmuş daha sonra yaşayabilecek olgunluğa erişmeleriyle beraber karaya çıkmış olduklarını ileri sürmüştür. Bu durumu insan yavrusunun ancak uzun bir bakım devresi sonrasında kendi başına yaşayabilir olması olgusuyla açıklamış olan Anaksimandros'a göre, bu bakım evresini balıkların karınlarında geçirmemiş olsalardı her halükarda yok olmuş olacaktı. Bu balık insan düşüncesinin kaynağı yine ilk uygarlıkların mitolojik kabullerine dayanmaktadır. Babillerin başlangıçta balık insanların olmuş olabileceğini düşünmüş olmaları başlıca kaynak olabilir. Ancak salt bu görüşe götüren sebep mitolojiye bağlanamaz yukarıda bahsedilen deney ve gözlemlerde etkili olmuştur. Böylece bilimsel bir zemin oluşturulmuştur.¹⁶⁵ Sonuç olarak söylenilebilir ki canlı veya cansız Thales'te tüm doğayı dayanışma içerisinde kuşatan ve bütünü sağlayan, varlığın özündeki canlılık iken bu Anaksimandros'ta sonsuz, belirsiz ve en önemlisi de yok olamayan bir soyutlanmaya dönüşmekte, onların biraradalıklarını sağlamış olmaktadır.

2.2.3. Soluksuzluğun Soluğu Hava

*"Nasıl hava olan ruhumuz bizi birarada tutmaktaysa,
Soluk ve hava da bütün doğayı çevrelemektedir."*
ANAKSİMENES

Anaksimenes, doğaya yönelmiş olan ve doğadaki özü tek bir arche ile açıklayan filozofların sonuncusu aynı zamanda somut olana geri dönüşün temsilcisiydi. Bu durum onu öğrencisi olduğu Anaksimandros'tan daha ileriye veya geriye götürmez ancak doğanın özünü açıklarken bir takım yeni kavramlarla bir adım daha önde

¹⁶⁴ Arslan, a.g.e., s.104-105.

¹⁶⁵ Cevizci, a.g.e., s.36-37.

olarak sonraki doğa filozoflarının üzerinde büyük bir esin kaynağı olmuştur. Anaksimenes'in yaşadığı tarih aralığı belli değilse de İ.Ö. 494'ten önce yaşamış olduğu söylenmektedir. Çünkü o yıl Miletos persler tarafından İyonya isyanının bastırılması sırasında yıkıldığı yıldır. Anaksimandros gibi kendisinin de doğa üzerine isimli bir eseri bulunmakta ancak bu eserin yalnızca birkaç cümlesi günümüze kadar ulaşabilmiştir. Anaksimenes'in görüşlerinin ana kaynağını da diğer filozoflarda olduğu gibi ikincil kaynaklar teşkil etmektedir.¹⁶⁶

Anaksimenes de tıpkı Thales ve Anaksimandros gibi doğanın arche'sini oluşturan maddeyi kendi deney ve gözlemlerine dayanarak açıklamış ve bu maddeye de hava demiş olduğu bilinmektedir. Bu cevap Thales ile karşılaştırıldığında bir ilerlemeyi göstermesine karşın bir anlamda geriye dönüşü de simgeler. Bu sadece arche'sinde değil aynı zamanda kozmolojik bilgilendirmesinde de görülmektedir. Zira Anaksimenes, Anaksimandros'un boşlukta duran ve Yunan mimarlığında görülen silindir şeklindeki evren anlayışı yerine, havada tıpkı yaprak gibi süzülen ve ortamın yoğunluğu sayesinde havada kaldığını düşündüğü bir evren anlayışı getirmiştir. Yine Anaksimandros'un doğada mevcut olan çokluğu açıklamak için kullandığı ve doğası itibarıyla belirsiz ve sonsuz olması gerektiğini düşündüğü arche Anaksimenes'te tıpkı Thales gibi tüm doğayı birarada tutan tek ve bilinmiş olan maddeye dayandırmıştır. Başka bir ifadeyle; o, Anaksimandros'un evrenin özünü oluşturan maddenin algılanabilir olan tüm versiyonlardan yoksun olmaması gerektiği düşüncesine ve aynı zamanda bunun belirsiz bir şeye indirgeme düşüncesine karşı çıkmış *meteryalist monizmin* başka bir şeklini sunmuştur. Bu tamamıyla yalın bir geri dönüş anlamına gelmemekte ve Thales'e yapılmış olan eleştirilerde tamamen saf dışı bırakılmamakta sadece varlığın özünü oluşturan maddenin tek olduğu fikri benimsenmiştir.¹⁶⁷

Anaksimenes ana çizgide hocasının izinden gitmiş ancak onunla karşı karşıya kaldığı nokta, varlıklara yüklenmiş olan özün belirsiz ya da soyut kalmasıdır. Eğer Anaksimenes'ten yaklaşık olarak iki yüzyıl sonra yaşayan Aristoteles'in kavramlarıyla bir karşılaştırma yapılacak olursa, apeiron, somut bir varlık olmayan sadece bir özün karşılığı ise Anaksimenes'in havası da varlık için dayanak noktası

¹⁶⁶ Russel, *a.g.e.*, s.149.

¹⁶⁷ Cevizci, *a.g.e.*, s.38-39.

olan somut özün karşılığıdır. Anaksimenes sanıldığıının aksine havaya daha geniş anlamlar yüklemekte monist doğa filozoflarının doğanın özünde aradıkları hillozoist anlayışla uyum içerisinde kalarak havayı her yere yayılan, sonsuz bir canlılık özelliğini barındıran, aynı zamanda bu özelliği varlıklara taşıyan, onların biraradalığını sağlayan, görülmemesine karşın sesi, serinliği ve akışı hissedilen; somut ama aynı zamanda belirli bir şekle sahip olmayan ilke olarak görmüştür. Apeiron ile karşılaştırıldığında doğaya havadan başka uygun olan ilke yokmuş gibi görünmektedir.¹⁶⁸

Anaksimenes'i görünüşün gerisinde yatan öze, çokluğun arkasındaki akıl yolu ile kavranılabilir birliğe ve doğada var olan her şeyin kendisinden türediği töze hava demesine götüren sebepler ikiye ayrılabilir. İlki, sadece çokluğun veya görünüşün gerisindeki birlik ya da gerçeklik ile değil aynı zamanda birlikten çokluğa geçiş sürecini ve bu çokluğun birbirlerine saygı göstererek bir dayanışma sağlaması bununla birlikte bu çokluğu birarada tutan özün değişiminin nasıl gerçekleştiği üzerinde durmuştur. Zaten Anaksimenes'i diğer doğa filozoflarından ayırt edende birlikten çokluğa geçiş üzerinde durması ve bu doğanın bütünlüğünü sağlayan özün nasıl şekil değiştirip diğer varlıkları meydana getirmiş olabileceği üzerinde düşünmüş olmasıdır. Bu da kendisini havanın seyrekleşme ve sıkışma gibi hallerine götürmüştür. İkincisi, hava veya nefes, soluk veya canlılık olgusu arasındaki ilişki olmuştur. Zorunlu olan hillozoist açıklamaya ilave olarak, doğanın da bir parçası olarak görülen insanın nefes alması yol gösterici rol oynamıştır.¹⁶⁹

Anaksimenes'in havayı, hem varlığın temel özünü oluşturan hem de varlığın o özden oluşmasını sağlayan bir arche olarak sunması, doğa felsefesine yapılmış olan önemli ve özgün katkılardan biridir. Bu düşünce 5. yüzyılın ikinci yarısında ortaya atılmış olunan niceliksel kuramlara ön ayak olmuştur. İsa'dan sonra 3. yüzyılda yaşayan Roma piskoposu olan Hippolitos'un söylediğine göre Anaksimenes'in hava'sı, "eşit biçimde dağıldığında gözle görülmez, ancak sıcak, soğuk ya da devinimle algılanır. O sürekli bir devinim içindedir. Böyle olmasaydı nesnelerin değişimi olanaksızlaşırdı. Hava sıkıştığında veya seyrekleştğinde farklı farklı görünüme sahip olmuş olurdu." Hava seyrekleştği zaman ateş oluşur, öte yandan

¹⁶⁸ Arda Dankel, *İlkçağ'da Doğa Felsefeleri*, (2. Baskı), Doruk yayıncılık, İstanbul 2011, s.24-26.

¹⁶⁹ Cevizci, *a.g.e.*, s.39-40.

sıkıştığı zaman hava buluta, suya dönüşür, daha da sıkıştırıldığında toprak oluşur, olanaklar dâhilinde en sıkışmış hali ise taştır. Havanın sıkışması ve seyrekleşmesi gözlenebilen canlı ve cansız evrenin bütünüün temel özü olarak açıklanır. Bu ayrıca varlıklar arasındaki ayrımı da ortadan kaldırmış olur. Anaksimenes'e göre, varlık sıkışmış veya seyrekleşmiş havadan başka bir şey değildir. Böylece doğadaki öğeler arasındaki mevcut değişim yoğunlaşmanın neticesinde gerçekleştiği onaylandığında, görünürdeki farklılık temel bir farklılıktan çıkarılır. Bu düşünceyle beraber Anaksimandros'un Thales'e yöneltmiş olduğu eleştiriler kolayca karşılanmaktadır. Eğer arche hava ise o başka hiçbir varlığın olmasına izin vermezdi. Nitekim vermemiştir de diyecektir Anaksimenes. Çünkü başka arche yoktur.¹⁷⁰

Dolayısıyla Anaksimenes her şeyin kökeninde yer alan maddenin hava ya da soluk olduğunu söylemiş ve her şeyin kökeninde hava ya da soluğun bulunmasının nedenini ise hayatın devamlılığı için taşıdığı öneme bağlamıştır. Gerek Thales gerekse de Anaksimenes arche'yi belirlerken hayat için vazgeçilmez olan unsurları göz önüne almışlardır. Zaten hava yaşamın nefesi, yaşamın kendisi, ruh veya tin gibi anlamlara da gelmektedir. Ruh nasıl insanın bedenini sarıyorsa havada dünyayı öyle sarmaktadır. Bu pek çok yorumcuyla Anaksimenes'in mikrokozmos ve makrokozmos arasında paralellik kuran ilk kişi olduğu sonucuna götürmüştür.¹⁷¹ Anaksimenes'in her şeyin özü olarak havayı göstermesi ve havanın seyrelmesi ve yoğunlaşması sürecini bu ilk maddeye bağlayarak doğada mevcut bulunan çeşitliliğin birbirleri ile dayanışma içerisinde bulunmasını değişim ve dönüşüm ile açıklamıştır. Bu süreçte her şeyin bu değişimin ve dönüşümün sağladığı biraradalığa uyması zorunlu olarak görülmüştür.¹⁷²

Anaksimenes evrenin arche'sine hava demesiyle beraber felsefe tarihine ruh kavramını eklemiş ve doğada canlı ve cansız varlık ayrımını ilk kez kullanmıştır. Anaksimenes'e göre, doğadaki canlı varlıklar soludukları hava ile beraber bir ruha sahip olmakta ve canlılık özelliğini kazanmaktadırlar. Havayı soluyamayan canlılar ruhlarını dışarı atıp canlılık özelliğini de yitirirler. Dolayısıyla Anaksimenes nefes ile ruhu aynı şey olarak kabul etmiştir. Canlıları ayakta tutanın ruh olduğu gerçeğinden

¹⁷⁰ Dankel, *a.g.e.*, s.24-26.

¹⁷¹ Esenyel, *a.g.m.*, s.7-8.

¹⁷² Elmalı, Özden, *a.g.e.*, s.38.

hareketle bütün evreni ayakta tutanında hava olduğunu belirtmiştir.¹⁷³ Bu düşüncesiyle Anaksimenes monist doğa filozofları içinde doğadaki birliği ve dayanışmayı aynı zamanda doğa ve insan arasındaki ilişkiyi en iyi anlayan filozof gibi gözükmektedir. Belki de doğadaki varlıkları içlerinde taşıdıkları ruha bağlı olarak canlı ve cansız şeklinde ikiye ayırması insanın doğadaki konumunu yükseltmiş gibi algılanmasına sebep olmuş olabilir ancak insanın egemenliği bu kavrayış ile beraber bir tahakküme dönüşmemiştir. Sonuçta doğayı oluşturan maddi öz bütün doğada mevcut ancak bu öz her ne kadar değişim geçirerek farklı kılıklara bürünmüş olsa da değişmeden kalan o ruh hala mevcuttur.

2.3. Değişim Üzerine Yoğunlaşan Doğa Filozofları

Monist doğa filozofları varlığın özünde, çokluğun gerisinde yatan ilk maddeyi bulmaya çalışırken değişim ve oluşum sorununu ikinci plana bırakmışlardır. Ancak Herakleitos ile beraber ilk maddenin yanı sıra değişme sorunu da gündemde yer edinmiştir. Böylece birlikten çokluğa geçiş sürecindeki temel eksen açıklığa kavuşmuştur. Gerçekliğin tek bir arche ile açıklanamayacağı muhakkak ki bir değişimin veya Parmenides'in dediği gibi değişmemenin mümkün olup olmadığı açıklanmıştır. Böylece Herakleitos ve Parmenides doğaya yönelmiş olan filozofların cevapsız bıraktıkları soruları değişme sorunu ekseninde ele alarak cevaplandırmaya çalışmışlardır. Herakleitos'un nehir metaforu, Parmenides'in yokluk veya boşluk kavramları değişim sorununun vurucu niteliklerini barındırmaktadır. Belki de bu filozofların doğa felsefesi içindeki önemleri; aklın özelliklerini keşfetme, değişimi zorunluluk olarak görme, bu değişim ile beraber akıl bilgisi ile duyu bilgisi arasındaki farkı algılamaya yardımcı olma ve doğanın yasalarının akıl yasalarıyla keşfedilebileceğini kavramanın önünü açmış olmasındadır.

2.3.1. Her Şey Akar Değişim Kaçınılmaz

*"Aynı nehirlerle iki defa inemezsin...
Çünkü aynı nehirlerle inenlerin üzerine her zaman yeni sular gelir."*
HERAKLEİTOS

¹⁷³ Elmalı, Özden, *a.g.e.*, s.39.

Herakleitos, Küçük Asya'daki Efesus'tan gelen soylu bir ailedendir. İ.Ö. 500 yıllarında dünyaya gelmiştir. Düşüncelerinin ve yazılarının güç algılanması dolayısıyla kendisine *Karanlık* ve *Bilmece Adam* adı verilmiştir. Gerçek olup olmadığı bilinmeyen bir anektoda göre, Herakleitos'un kitabının bir kopyası Sokrates'e verilir ve bu kitap için ne düşünmüş olduğu sorulur, vermiş olduğu cevap oldukça şaşırtıcıdır: "Anladıklarım çok güzel şeyler; ama sanırım anlamadıklarım da bir o kadar güzel bence dibine varmak için bir dalgıç gerekli." Sokrates'in hayranlığını belirttiği bu ifadeler daha sonra Herakleitos'un öğrencileri tarafından da paylaşılmıştır.¹⁷⁴ Herakleitos'un düşünceleri, değerlendirmeleri, birikimi ve ele aldığı konulara bakıldığında Miletos geleneğinde bir devamlılığı sağladığı görülmektedir. Varlıkbilim alanında Anaksimandros'un karşılaştığı sorunları daha bir üstünde durarak benimsemiş, Anaksimenes'in yaptığı çözümlemeleri değiştirerek kullanmıştır.¹⁷⁵

Herakleitos'un doğa üzerine düşüncelerine bakıldığında diğer doğa filozoflarına yönelik bir eleştiri vardır ve bu eleştirilerinin hedefi, onların dışsal doğaya yönelik araştırmalarında olguların peşine düşmeleri olduğunu belirtmiştir. *Ansiklopedik bilgi akıllı olmayı öğretmez. Şayet öyle olsaydı, Hesiodos'a, Phytagoras'a, Xenophanes'e ve Herakleitos'a da öğretmiş olurdu.* Bu türden bir bilgiye ancak duyular aracılığıyla ulaşılır, eğer "gözler ve kulaklar ve ruh anlayıştan yoksunsa, birer kötü tanık olup çıkarlar. Duyular her bir insana farklı bir doğa gösterir."¹⁷⁶ Herakleitos doğa üzerine yazılarında ve çevreye olan bakışının ilk başlarında da şöyle demektedir ve düşündüğümüz ya da yaptığımız her şeyin tanrısal değerlendirmedeki katılıma bağlı olduğunu açıkça yerleştirmektedir.

İnsanlar her zaman kavrayışsızlıklarını kanıtlarlar, hem duymadan önce hem ilk kez duydukları zaman. Gerçi herşey bu tanıma uygun olarak ortaya çıkmış olsa da, onlar acemi gibi sözcükleri ele alırlar; oysa ben açıkladığım şeyde her şeyi kendi doğasına göre böldüm ve nasıl olduğunu söyledim. Diğer insanlar, uyanık oldukları zaman yaptıklarını belirtmekte yetersiz oluyorlar, tıpkı uykuda oldukları zaman yaptıklarını unuttukları gibi.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Barnes, *a.g.e.*, s.106.

¹⁷⁵ Dankel, *a.g.e.*, s.50.

¹⁷⁶ W. K. C. Guthrie, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, (Çev. Ahmet Cevizci), (2. Baskı), Gündoğan Yayınları, Ankara 1999, s.49-50.

¹⁷⁷ Barnes, *a.g.e.*, s.107-108.

Doğanın, Herakleitos'un bulgulamış olduğunu öne sürdüğü gizli yasası, her şeyin bir çatışma içerisinde bulunduğu ve bu çatışmanın yaşam için bir öz olması dolayısıyla iyi olduğunu ortaya koymuş olmasıdır. *Savaş her şeyin babasıdır ve çekişme adalettir* demiştir. Bu, büyük bir ihtimalle karşıt olanların birbirlerine devamlı olarak tecavüz etmelerini, onların daha sonra yaptıkları dolayısıyla cezalarını çekeceklerini, bir adaletsizlik olarak niteleyen Anaksimandros'a yöneltilmişti. Şuana kadar filozoflar karşıtların içerisinde yer edinmiş olan doğada süreklilik ve durağanlık aramışlardır. Oysaki doğada süreklilik ve durağanlık bulunmadığı gibi bunu istememekte gerekmektedir. Her ne yaşanmaktaysa bir başka şeyin ölümü veya yıkımı sayesinde yaşamaktadır. "Ateş havanın ölümünü, hava ise ateşin ölümünü yaşar; öte yandan, su toprağın ölümünü toprakta suyun ölümünü yaşar." Karşıtların uyumundan söz edilmiş fakat karşıtlar zorla biraraya getirilmeleri dışında onların birarada uyum içerisinde yaşamalarını sağlayan varlığın özünün bir olmasıdır. Görünürdeki uyum veya dengenin arkasında, yaşamın kaynağının olması dolayısıyla, tek başına iyi olan bir şey varsa bu da savaş ya da mücadeledir.¹⁷⁸ Doğa ve doğada yaşayan insanda birbirinin karşıtı sayılmamaktadır. Çünkü birlik arayışı içerisinde bulunan ve doğanın gücünün farkında olan insan, saygısını ve vicdanını koruyarak karşıtlıkların verdiği korkuyu bastırmayı başarmıştır. Aralarında bir savaş olmadığı bir birlik söz konusu olduğu halde birbirlerinin karşıtı olanlar birbirlerinin haklarına tecavüz etmeden yaşayabiliyorlar. Çünkü yaptıkları bir dönüştürme değil yalnızca doğanın kendi düzenini bozmadan faydalanmadır.

İnsanın ve doğanın karşıtlıklar içindeki ilişkisi, Herakleitos'un evren anlayışında gizlidir. Evren diyordu Herakleitos, "belirli ölçüler içinde yanan, belirli ölçüler içinde sönen, ancak hep var olan ateştir." Buradan da anlaşıldığı üzere Herakleitos'un archesi ateştir. Karşıtların birliği ateşten oluşmuştur. Evrenin şuandaki şekli nasılsa geçmişte de gelecekte de aynı olduğuna inanmış, evrenin özünü oluşturan ateşinde onun doğası itibarıyla bir tür simge işlevini gördüğünü söylemiştir. Görülmektedir ki Herakleitos, Anaksimandros'tan farklı olarak bir evrim inancına sahip değildir. Çünkü ateş, her şeyden önce yakarak ve yıkarak yaşar, bir mum ışığı gibi bir süre için değişmez ve sürekli görünebilmesine rağmen

¹⁷⁸ Guthrie, *a.g.e.*, s.50.

malzemesini sabit bir biçimde değiştirmektedir. Eğer bütün evren bu şekilde hayat sürmekteyse, evreni de bir tür ateş olarak betimlemek uygun düşmektedir.¹⁷⁹

Herakleitos evrenin arche'sinin ateş olduğunu belirtirken bu archeyi kimi zaman *logos* olarak ifade etmiştir. Logos teriminin anlamını çevirmek arche'den daha zor görünmektedir. Logos; söz, düşünce, anlam ve en önemlisi akıl anlamına gelebilmektedir. Herakleitos'un insanlara söyleyeceği fakat onların hiçbir zaman anlayamayacakları bu yeni, hiç işitilmemiş aynı zamanda her şeye hükmeden bir tek tanrısallığın kanunu yani logostur. İnsanlar hep aynı şekilde düşünmese ve aynı aklı taşımasa da Herakleitos'a göre doğada olup biten şeylere yön veren bir *dünya aklı* ya da *doğa yasası* bulunmalı ve tüm insanların buna uygun hareket etmesi gerekmektedir. Oysaki tüm insanlar kendi kişisel aklına göre yaşamaktadırlar. Herakleitos böylece doğanın düzeninde insana küçümseyici bakışlar yöneltmiş ve hayatının sonuna kadarda aynı tavrı sürdürmüştür.¹⁸⁰

Herakleitos, bu evren kanununu sezgi yoluyla evreninin derinliklerine dalarak keşfetmiş ve sonsuz olan logosun dili olarak kutupluluğu ortaya koymuştur. Bu kutupluluk logosun içeriğinin kutuplu olan karşıtlıklar şeklinde asla sonlanmayan hareketle beraber gelişmesidir ve bu kutuplu olan karşıtlığın arkasında ise bir olan daima bulunmakta olup tanrı adıyla anılmakta evrene veya doğaya tüm doğa filozoflarında karşılaşılan tanrısallık ruh bahsetmektedir.¹⁸¹ Yukarıya ve aşağıya uzanan yolda, bir bütünün iki yarısı olarak görülen gündüz ve gecede, sonsuz kez değiştiği halde adı ve biçimi değişmeyen ırmakta, ırmağa esrarlı bir şekilde benzeyerek yok olmayı ve var olmayı kendisinde birleştiren insan hayatında bu ruh varlığını devam ettirmiştir. Birbirine karşı olan birlikte giden; birbirinden ayrılmış olanların en güzel uyumu olan harmonia ile sağlanmıştır. Görünmez uyum daima görünenden daha kuvvetli olmuştur. Karşıtların birliğini anlatan Schiller'e göre, "herşey sonsuz olarak karşıtı içinde dönüp değişse de durgun bir ruh yerindedir bu değişmede."¹⁸²

Değişen varlık, evrenin daimi bir şekilde değişen düzeni Herakleitos'un çıkış noktası, felsefesini üzerine kurduğu temel taşıdır. Herakleitos için varlığın değişim

¹⁷⁹ Guthrie, *a.g.e.*, s.50-51.

¹⁸⁰ Gaarder, *a.g.e.*, s.44-45.

¹⁸¹ Walther Kranz, *Antik Felsefe*, (Çev: Suad Y. Baydur), (3. Baskı), Cinius Sosyal Yayınları, İstanbul 2014, s.65-68.

¹⁸² Kranz, *a.g.e.*, s.66.

içinde bulunması artık monist doğa filozoflarında olduğu gibi yalnızca bir gözlem konusu değil, onun düşüncesinde değişim, doğanın ve doğa içindeki canlı ve cansız tüm varlıkların zorunlu olarak uyduğu en temel bir yasadır.¹⁸³ Herakleitos doğayı, belli bir düzen çerçevesinde değişen bir birlik ve bir birlik halinde yok olan yani değişim geçiren bir varlık olarak açıklamıştır. Herakleitos doğada bulunan değişim olgusundan fazlasıyla etkilenmiş, değişimi evrenin temel yaşamsal ögesi kabul etmiştir. Hiçbir şeyin sürekli olmadığını sadece bir yanılsamadan ibaret olduğunu ve daima bir akış içerisinde olduklarını vurgulamıştır. Bu akışı sürekli karşılayan ögeyi, evrenin sürekli devinim halinde bulunma sürecini de ateş ile açıklamıştır. Güneşin bir ateş topu olduğu ve her yeni bir günde yeni bir oluşum olarak çıktığını söylemiştir. Bu nedenle Herakleitos, *her şey akar değişim kaçınılmazdır* diyerek *aynı ırmağa iki kez girilmez* metaforunu öne sunmuştur. Çünkü ikinci kez ırmağa girildiğinde ne ırmak aynıdır ne de kişinin kendisi aynıdır.”¹⁸⁴

Herakleitos'ta varlığın bir evrensel yasa uyarınca nasıl değişmiş olduğunun açıklanışı, açık olarak Anaksimenesçi havanın yerine sürekli değişimi daha canlı olarak simgeleyen ateşi varlığın temel özü olarak saptamıştır. Yine bir hillozoist anlayış ile karşılaşılmaktadır. Doğadaki bütün varlıkların, ateşin dönüşümünden ibaret olduğunu her şeyin ateşten gelip yine ateşe dönüştüğü canlı evren anlayışını ileri sürmüştür. Diogenes Laertios'un açıkladığına bakılırsa Herakleitos, Anaksimenes'in yoğunlaşma kuramını da benimsemiştir. “Ateş yoğunlaşınca nem olur, daha da yoğunlaştığında su olur; yoğunlaşan su ise toprağa dönüşür... Öte yandan toprakta sıvılaşır ve ondan su oluşur; sudan öbürleri doğar.”¹⁸⁵

Herakleitos kendi ruhunun derinliklerine de dalarak insanın kendisini keşfetmesinin önünü açmıştır. Kendi kendisini araştırmış, günümüzde kavramaya başladığımız şeyleri o zamanlardan açıklamaya çalışarak Anaksimandros'un bütün doğa için dediğini tekrarlamış ve ruha sonsuz demiştir. Varlığın özü anlamında tanrısal logos ateşi, hem ruhsal hem maddesel olarak düşünülen insan ruhunda da bir parça bulunmuştur. Bu parça çoğalıp azalabilir, yaş veya kuru olabilir, uyanık iken kendisini farklı bir şekilde, uyurken farklı bir şekilde gösterebilir olmasına karşın

¹⁸³ Dankel, *a.g.e.*, s.30.

¹⁸⁴ Gaarder, *a.g.e.*, s.44.

¹⁸⁵ Dankel, *a.g.e.*, s.31.

değişmeyen öz olduğu gibi kalmıştır. Buradan anlaşıldığı kadarıyla henüz insanın ruhsal güçleri birbirinden tam olarak ayrılmamış fakat daha önce fark edilemeyen önemli bir keşfi başlatmıştır. Kendisini keşfetmeye başlayan insan bir ortaklığa girişmiştir. Çünkü bütün insanlarda düşünme ortaktır. Herakleitos, beni ve karakterin önemini ortaya çıkarmış, ruhu geniş açıyla ele almıştır. İnsanın ortak olan ruhu da eğer bu ortaklığı bozmayıp harmoniye uyum gösterirse logostan pay alabilir, tam tersi olursa da logos'suz kalmaktadır. Dolayısıyla insanın yapması gereken şey tüm evrende ortak olan bu logos ile yarışmak ve onu dönüştürmek değil ona uyum göstermektir. Tıpkı kanun ile kentin uyumu gibi. Kanunsuz kent düşünülemez. İnsanların bütün kanunları da tanrısal logosa bağlanmıştır. Ortak olan bu kanun ile uyum sağlayarak egemenliklerini genişletebilme isteği taşımış olabilirler. Eğer bu ortak olan ile anlaşıyorlarsa her gün karşılaştıkları şeyler kendilerine yabancılaşmış olacaktır.¹⁸⁶ Herakleitos'un doğa felsefesindeki kavramlarına bakıldığında insan kendisini tanrısal olan logos ile beraber keşfetmekte, fakat henüz bir ayrımlaşma söz konusu değildir. Tanrısal logos ile beraber ortak olanda kendi keşfini başlatmış gibi gözükmektedir. Kendinin farkında olan insan, uyum sağlamadığında ister kendine isterse de doğaya karşı bir yabancılaşma başlatmış olsun, varlığın temelinde bulunan o öz dayanışmayı ve biraradılığı sağlayan unsur olarak varlığını korumaya devam edecektir.

2.3.2. Yoktan Varolamayan Herşey

*"Çünkü düşünülmesi mümkün olan,
Varolması mümkün olanla aynı şeydir."*
PARMANİDES

Doğa filozoflarının en önemli isimlerinden biri olan, hatta bu dönem için bir dönüm noktası oluşturan Parmenides, günümüze kadar ulaşan bilgilere göre İ.Ö. 6. yüzyılın sonu ile 5. yüzyılın ortalarında yaşamış olduğu söylenmektedir. Onun felsefi kariyerine önce Pythagorasçı matematik ve felsefenin bir öğrencisi olarak başlamış olduğu, bir süre sonra kendi felsefesini geliştirerek Pythagorasçı felsefeyi bıraktığı söylenmektedir. Kendisinden sonraki düşünce üzerinde büyük bir etki yapan, kendisine karşı çıkmış olan düşünürlerin bile, görüşlerini dikkate almak durumunda

¹⁸⁶ Kranz, a.g.e., s.73-79.

kaldıkları Parmenides, doğa filozofları içerisinde düşünceleri günümüze ilk kaynaktan kalmış olan düşünürdür. Tıpkı Homeros'un yazdığı gibi yüz elli satırdan oluşan *doğa üzerine* adlı şiirinin orijinal şekli günümüze ulaşmıştır.¹⁸⁷ Herakleitos'un daha önce gördüğümüz doğa filozoflarındakinden farklı olarak evrenin özü ve yapısı ile ilgili empirik veya astronomik bilgiler yerine, görünen evrenin altta yatan özü ile ilgili olarak rasyonel açıklamalarda bulunarak logosa dayanan bir metafizik anlayış geliştirdiği böylece asıl ilgisinin ontolojiye doğru kaydığı bir nevi evren ile uyum içerisinde olunan ve evrenin özünü oluşturanın insanında özünü oluşturduğunu varsayan yaklaşım yerini evrendeki insanın hangi konumda olduğu, bu şeklini nasıl kazandığı olgusuna bırakmıştır. Ancak doğaya ontolojik yönelim, bütünüyle varlığın varlık olarak esas incelenmesi Parmenides ile beraber olmuştur.¹⁸⁸ Her ne kadar doğa ile ilgilenmemiş gibi algılansa da doğa sorunlarını felsefik açıdan inceleyen filozoflar içerisinde anılır. Bunu Aristoteles şu ifadelerle dile getirir. “Doğa felsefesinin ilgası anlamına gelen realitenin bir, bölünmez ve değişmez yani hareketsiz olmasını isteyen bir kanaat vardır. Parmenides'in doktrini de prensipte doğanın varlığını inkâr demektir.”¹⁸⁹

Yine Aristoteles'in ifadesinde yer aldığına göre doğanın özünü açıklarken birbirinden farklı öğeler öne süren ve bu öğeler arasındaki birliği açıklayan ve bir nedene ulaşamayan filozofların dışında Parmenides, doğadan sanki tek bir şeymiş gibi söz eder. Ancak bu öğretisi ne geçmişte ortaya konulanla aynı mükemmelliktedir ne de doğanın ruhu ile uyum içerisinde. Çünkü Parmenides, evrendeki çokluğu birliğe bağlamaya çalışan ve bu birlik ile uyumlu olan tüm doğayı aynı maddeye bağlayan doğa filozofları ile bağdaşmamaktadır. Parmenides, görüneni de görünmeyeni de tek bir varlığa indirgemiş ve bu varlığın değişiminin imkansızlığını açıklayarak varlığın anlaşılmasının tek yolunun düşünme olduğunu vurgulamıştır. Böylece çokluğun gerisinde yatan öze, birliğe ulaşma çabası son bulmuştur.¹⁹⁰

Herakleitos her şeyin değiştiğini, ateşin su, suyun toprak, toprağın ateş olduğunu, doğanın önce bir bütün olarak var olup sonra yok olduğunu öğretmişti. Parmenides, bu değişimin nasıl gerçekleşmiş olduğunu sorgulamış ve varlığın

¹⁸⁷ Cevizci, *a.g.e.*, s.56-57.

¹⁸⁸ Esenyel, *a.g.m.*, s.13.

¹⁸⁹ David Ross, “Aristo'da Tabiat Felsefesi”, (Çev: S. Hayri Bolay), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:19, Sayı:1, (1971), s.156-157.

¹⁹⁰ Aristoteles, *Metafizik*, (Çev: Ahmet Arslan), (2. Baskı), Sosyal Yayınları, İstanbul 1996, s.102-105.

özünün nasıl hem var olduğunu hem de olmadığını anlamaya çalışmıştır. Böyle bir çelişkinin mümkün olmadığını, bir şeyin sahip olduğu özelliklerinin değiştirilmesinin, başka bir özelliğe dönüşebilmesinin mümkün olamayacağını söyleyerek, varlığın özünün değişmez olduğunu belirtmiştir.¹⁹¹

Herakleitos'a yöneltilmiş olan bu sorularla hareket edildiğinde genel olarak felsefe tarihinde Parmenides hep Herakleitos ile karşılaştırılarak ele alınmıştır. Bu iki büyük filozofun varlık konusundaki düşüncelerinde iki karşıt kutupta yer aldıkları ve iki düşünce arasındaki uyumsuzluğun felsefedeki ilk çatışma olduğu kabul edilmiştir. Herakleitos, felsefesinde varlığı bir oluş ve değişim içerisinde açıklamıştır ve tüm doğa bu oluşum ve değişim ile dayanışma içerisinde. Buna karşılık Parmenides ise oluş düşüncesini kabul etmez, gerçekliği ebedi, değişmez ve daima var olan bir kavramı ile açıklamıştır. Parmenides'in algıyı ve duyuları eleştirmesi, bir kuruntudan ibaret sayması yeni bir bakış açısı oluşturmuştur.¹⁹² Bunu Capelle şu ifadelerle anlatmıştır:

...düşünme'nin, yani idrak edişin sadece bir var olana dayanabileceğini söyleyen düşünme yasaları ile görünüş arasında bir çelişki vardır; bu nedenle, düşünülemeyeceği için her çeşit duyusal algının içeriği Parmenides tarafından kuruntu ve görünüş diye yadsınmıştır. Herakleitos'tan sonra ilk defa Parmenides, ama tamamen yeni bir gerekçeyle, duyusal algıyı düşünme'den ayırmış ve duyusal algının düşünme yasalarına koşulsuz boyun eğmesi gerektiğini öne sürmüştür.¹⁹³

Anlaşılabileceği üzere Miletoslu filozofların evrenin hangi ilk özden oluştuğunu anlamaya yönelik çalışmaları Parmenides'te yerini varlığın doğasını anlamaya yönelik çabalara bırakmıştır. Parmenides'in varlıkla ilgili yaptığı çalışmaların amacı varlığın nedeni, özü veya ortaya çıkış koşullarını incelemek olmamıştır. Daha çok tek ve bütün halinde olan evrenin veya varlığın doğasını anlamaya yönelmiştir. Bunu yaparken deney veya duyu aracılığıyla elde edinilen bilgiye değil akıl ilkelerine yönelmiştir. Duyu veya deneysel bilginin sanı bilgisinin ötesine geçemeyeceğini söylemiştir. Evrene yalnız var olan varlıklar ile yönelmemiş var olmayan kavramını da ele almıştır. Bunu ele almasının nedeni varlığın doğasını açıklarken var olmayanın

¹⁹¹ Thilly, *a.g.e.*, s.43-44.

¹⁹² Banu Alan Sümer, "Parmenides'in "Düşünme ve Varlık Aynı Şeydir" yargısına Heidegger'in Yorumu Açısından Bir Bakış", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:11, (2011 Bahar), s.142.

¹⁹³ Wilhelm Capelle, *Sokrates'ten Önce Felsefe*, (Çev: Oğuz Özügöl), (4. Baskı), Pencere Yayınevi, İstanbul 2016, s.120-121.

neden var olmadığı düşüncesinin kanıtı olarak ileri sürmüştür.¹⁹⁴ Bundan dolayı Parmenides'in felsefesine bakıldığında salt düşünce göze çarpmakta, doğaya yönelik açıklamalar havada kalmaktadır. Bu da ruh ve beden ayırımına giden yolun tetikleyicisi olmuştur. Hele ki hareketliliği reddeden Parmenides'e bakıldığında olası gibi gözükmetedir. Sonuçta doğadaki birliği sağlayan özün canlılığı ve hareketli oluşuydu. Harekette ruhu içinde barındırmaktaydı. Doğasında bir ruha sahip olması kendisinden meydana geldiği özün hareketli oluşuna bağlıydı

Parmenides, var olan her şeyin ezelden beri var olduğuna inanmış, hiçbir şeyin yoktan var olamayacağını ve olan hiçbir şeyin de yok olamayacağını savunmuştur. Doğada var olan değişimleri ise akla güvenerek açıklamaya çalışmıştır. Parmenides aklın kurallarına çok sıkı bağlıydı gözüyle görse dahi inanmıyordu. Duyuların evreni, insana yanlış tanıttığı, aklın insana söylediğinden farklı bir evren tasavvur ettiği düşüncesindeydi.¹⁹⁵ Böylece Parmenides, Platona benzer biçimde evreni gerçekte olan ve görünüşte olan şeklinde ikiye ayırmıştır. Ona göre akıl, evrendeki çokluğu, hareketi veya oluşu reddetmekte, duyularımız ise bunları kabul etmektedir. Duyuların algıladığı evren sahte olarak nitelendirmekte, akıl ile edinilen evren anlayışı ise gerçek olarak nitelendirmekte ve gerçek evren, tek ve asla değişmenin yaşanmadığı evren olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla varlığın özü; birliğini, bölünemez, değişmez ve hareketsiz oluşunu kanıtlamıştır. Bu ise bir olan tanrı ile aynıdır.¹⁹⁶ İlkçağ düşüncesinde evrende olan her şeyin dayanışma içerisinde olduğu, baskın gelen bir anlayışın bulunmayışı insanında doğanın bir parçası olarak kabul edilmesi Parmenides'te var olmayanlar aracılığıyla açıklanmıştır. Eğer doğadaki şeyler arasındaki birlik ve bütünlük var olmayanlar aracılığıyla açıklanırsa bu birliğin, bütünlüğün dağılacağı kesin gibi gözükmetedir.¹⁹⁷

Parmenides'in varlık anlayışı, düşünme ile özdeşleştirilmiş olduğu söylenmişti. *Düşünce ve varlık aynı şeydir* önermesi çağdaş dönemde karşılaşılan özne ve nesne ayırımına götürmektedir. Felsefe tarihinin ilk düalist sistemini öne süren Parmenides'in varlık öğretisi böylece özne ve nesne arasında bir yarık

¹⁹⁴ F. M. Cornford, *Platon and Parmenides*, Liberal Arts press, New York 1957, s. 2-27.

¹⁹⁵ Gaarder, *a.g.e.*, s.43-44.

¹⁹⁶ Elmalı, Özden, *a.g.e.*, s.56-58.

¹⁹⁷ Aslan *a.g.m.*, s.124.

meydana getirmiş olmaktadır.¹⁹⁸ İnsan kendini bilmeye, aklının yüceliği ile kendini ve çevresini dönüştürmeyi öğrenmeye başlamıştır. Burada düşünme öznel ve nesneyi belirleyen bir edim konumundadır. Düşünmeyi öznenin bir edimi olarak gören bu yaklaşım, düşünmenin diğer varlıklarla olan ilişkisini açıklayamamış ve nesnenin belirlenimi düşünceye indirgenmiştir. Dolayısıyla nesne öznenin tasarımına bırakılmıştır. Doğal olan yapay olan ayrımı da başlatılmış, üstü örtülü bir şekilde insan varlığın temel özü olarak ön plana çıkmış doğa bir hizmetkâr konumuna indirgenmiştir. Sonraki yüzyıllarda, özellikle 16 ve 17. yüzyıllarda bu örtü Descartes'in mekanik dünya görüşü ve Bacon'ın bilmek egemen olmaktır görüşü ile birlikte kaldırılmıştır.¹⁹⁹

2.4. Plüralist Doğa Filozofları

Plüralist Filozoflar Empodokles, Anaksagoras ve Demokritos'tur. Bunlara atomcu filozoflarda denilmektedir. Kendilerine plüralist denmelerinin sebebi, kendilerinden önce yaşamış filozofların monizminden farklı olarak, yani varlığın özünü tek bir arche ile açıklamaya çalışan yaklaşımlardan farklı olarak, ikiden fazla arche'ye yönelmiş olmalarıdır. Birden çok arche, Empodokles için temel olan dört kök madde iken, Anaksagoras için sonsuz sayıda tohum ya da spermeta idi, Demokritos için ise sonsuz sayıda atomlar olmuştur. Bu filozofların diğer doğa filozoflarından arche konusunda ayrıldıkları temel nokta, görünüşteki çokluğun gerisinde yatan birliği, kendisinden çıkan yine aynı ilkeye bağlamayıp ayrı bir hareket ettirici, bir dış güç tasarlamlarıdır. Arche'nin dışında başka bir ilkede meydana gelen oluş ve değişimi Empodokles, sevgi ve nefretle, Anaksagoras spermetaların dağılıp birleşmesiyle, Demokritos ise uzay ve rastlantıyla açıklamıştır.²⁰⁰ Bu önceki doğa filozoflarının hילוizmine bir karşı çıkıştı. Kendi hareketinin kendisinin içinde gerçekleştiği anlayış terk edilerek sonsuz olan ama aynı zamanda cansız maddeyi harekete geçirebilecek bir dış güç tasarlanmıştır. Görüldüğü üzere Empodokles ve

¹⁹⁸ Martin Heidegger, *Introduction To Metaphysics*, (Çev: Gregory Fried, Richard Polt), Yale University, New Haven&London 2000, s.17. (Aktm: Zeynep Zafer Esenyel, a.g.m., s.16.)

¹⁹⁹ Ömer F. Anlı, "Parmenides Düşüncesi Bağlamında Heidegger'in 'Nocin' Kavramı Yorumunun İncelenmesi" *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı:9, (2009), s.89.

²⁰⁰ Bravo, a.g.m., s.51.

Anaksagoras için bu güç içkin olmayıp aşkın özelliklere sahip olmakta, maddi olmayıp tinsel bir güç taşımaktadır. Demokritos için ise maddeci özellikler daha baskın gibi gözükmemektedir.

Plüralist filozofların diğer bir yeniliği de kendilerinden önceki filozofların üzerinde durdukları ve tam bir çıkmaza düşen felsefeyi uzlaştırma çabaları olmuştur. Bu filozoflar, soyut olan felsefe veya metafizik bakış açısı ile sağduyu arasında, Parmenides'in değişimi inkar eden felsefi bakış açısıyla, Herakleitos'un değişmeyi dış dünyanın en temel olgusu olarak değerlendiren bakış açısı arasında bir uzlaşmaya gitmek zorunda kalmışlardır. Bunlara göre Parmenides'in varlık hakkında söyledikleri doğrudur. Varlık basit olup sonsuz ve sınırsızdır, yani yaratılmamıştır, yok edilemezdir. Bu anlamıyla varlık hiçbir şekilde değişmezdir. Plüralistlerde bir yandan varlığın bu özelliğini doğrularken diğer yandan değişme olgusunu açıklamaya çalışmışlardır. Bunu da plüralist bir ifadeyle doğrulamaya çalışmışlardır. Ve her filozof bu sonsuz ve sınırsız olan aynı zamanda değişen maddeye farklı farklı cevaplar vermiştir.²⁰¹ Plüralist olan üç filozofun yanı sıra Pythagoras da evrenin özünün sayılardan oluştuğunu belirterek evrenin özünü birden çok unsura bağlamış olmaktadır. Dolayısıyla Pythagoras'ın sayı cevabı arche'nin çoğul olan özelliğini yansıtmamasından dolayı kendisi de plüralist olarak kabul görmüştür. Ancak Pythagorasçılar, plüralistlerden ayrı olarak evrenin özünün sayılardan oluştuğunu belirtmelerine karşın görünüşün gerisindeki çokluğu bir ile açıklamışlardır.

2.4.1. Doğanın Arche'sini Oluşturan Dört Temel Madde

*"Önce bütün şeylerin sayısı dört olan kökenini dinle:
Parıldayan Zeus,
Hayat veren Hera ve Hades
Ve de ölümlü kaynakları gözyaşlarıyla besleyen Nestis"*
EMPODOKLES

Empodokles, Phytagorasçı çizgiler nezdinde dinsel bir gizemci (mistik) ve büyücü karışımı olan ilginç bir kişiliğe sahiptir. Phytagorasçılığın ana yurdu olan Batı Yunan dünyası, bu türden karışımların olabileceği bir kültürel özelliğe sahipti. Empodokles'in anayurdu olan Scilya, Akragos'ta bulunmaktaydı. Hiçbir çağ veya

²⁰¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi İlahiyat Lisans Tamamlama Felsefe Tarihi, İlkçağ Felsefesi/Doğa Üzerine Felsefe, Sokrates Öncesi Dönem, Erişim Tarihi: 05 Temmuz 2017, <http://docplayer.biz.tr/34656362-Ilkcag-felsefesi-doga-uzerine-felsefe-sokrates-onesi-donem-ilk-cag-felsefesi-unite-2-ilahiyat-lisans-tamamlama-felsefe-tarihi.html>

şehir böyle bir görünüm ortaya koymamış gibidir. Empodokles bilgisinin doğal güçleri denetlemek için öncü bir rol üstlendiği, bilgi sayesinde insanların rüzgârları durdurabileceğini, yağmur yağdırabileceğini hatta ölüleri dahi Hades'in ülkesinden geri getirebileceğini söylemiştir. Bu söylentisi sonraki yüzyılların bilim anlayışı ve tabi olarak doğa felsefesini de etkilemiştir. Aslına bakılırsa bilimin veya mekanik evren anlayışının temellerinin atıldığı bu dönemler salt düşüncenin ve kendi imkânları dâhilinde yapılan deney ve gözlemin bir nevi bilimin etkisi yadırganamaz. Ancak bu tamamen bir tahakküm şeklinde algılanmamalıdır. Çünkü Empodokles'in savunmuş olduğu ruh göçü tüm doğaya saygı duyma zorunluluğunu içinde barındırmakta ve onu doğa filozofu yapan niteliğini yitirmemektedir.²⁰²

Empodokles bütün bu görüşlerini önceki doğa filozoflarını eleştirerek veya onların görüşlerini derinleştirerek kendisinin özgünlüğünü ortaya koymaya çalışırken özellikle felsefe tarihinde Parmenides ile Herakleitos arasında oluşan o derin uçurumu aşmaya çalışırken oluşturmuştur. Her iki filozofunda bir noktada haklı olduğunu, diğer önermelerinde ise yanıldıklarını belirtmiştir. Empodokles'e göre, bu uçurumun oluşmasında filozofların doğanın özüne tek bir maddeyi yerleştirmeleri neden olmuştur. Suyun bir kelebeğe dönüşmesi pek mümkün değildir. Su hiçbir zaman değişmez yani Parmenides'in hiçbir şeyin değişmediği önermesinde haklılık payı vardır. Bununla birlikte duyularımızın getirdiği bilgilere güvenmememiz gerektiğini söyleyen Herakleitos'a da hak vermektedir. Bunun sonucunda Empodokles şu sonucu çıkarmıştır. Doğada sadece tek bir maddeden bahsedilemez, ne hava ne de su tek başına başka bir maddeye dönüşemez. Empodokles'e göre, doğada dört temel madde ya da kendi kullandığı deyiimiyle dört *kök* bulunmakta, bunlar; toprak, hava, ateş ve sudur. Doğada bulunan değişimler bu dört maddenin birbirine karışması ve ayrışmasıdır. Yani her şey değişmekte ifadesi yerine bu dört madde birbirine karışıp tekrar ayrılma sonra tekrar karışma işlemini gerçekleştirmektedir.²⁰³ Empodokles evrenin özünü açıklarken kullandığı bu dört ögeye tanrı isimlerini vermiş olması hala o mistik havanın değişmediğinin bir kanıtıdır. Sonuçta doğaya yönelerek açıklamalarını yapmış olan filozofların yaşamış olduğu kültür, ilk uygarlıkların kültürünün hala bir taşıyıcısı konumunda ve bir

²⁰² Guthrie, *a.g.e.*, s.56.

²⁰³ Gaarder, *a.g.e.*, s.46-48.

yabancılaşma geçirmemiştir. Empodokles'in deyişiyle, "dört kökünü dinle sen önce bütün şeylerin; parlayan Zeus, hayat veren Hera, Hades, Nestis²⁰⁴, gözyaşlarıyla besleyen dünya kaynaklarını."²⁰⁵

Empodokles bu dört ögenin birleşmesinden veya ayrışmasından tüm doğanın meydana gelişini çok önem verdiği oranlar ile açıklamaya çalışmış ve bu ögelerin her birinin de doğayı oluşturan canlı ve cansız tüm varlıklarda bulunduğunu söylemiş, "bizler (insanlar) ve yeryüzündeki tüm diğer cisimler, Hippokrates'in benimsediği gibi, aynı ögelerden meydana gelmişiz; bu ögeler birbiriyle öyle gelişigüzel karışmamışlar, küçük parçacıklar halinde yan yana duruyor ve birbirlerine değiyorlar." "Aynı ilkedir, saç, yaprak, kuşlarda tüy ve güçlü organlarda pul haline gelenler."²⁰⁶ Hatta bazı durumlarda bu dört arche'nin doğadaki varlıklarda hangi oranlarda birleştiklerini dahi söylemiş ancak bunu hangi temele dayanarak söylediği gene mitik bir anlayışta kalmaktadır. "Ama toprak sevginin yetkin limanına demir attığında, buluştu onlarla ateş, su ve aydınlık havayla biraz azda olsa hemen hemen aynı oranda. Kan ile etin öteki türleri buradan geldi meydana. Ne ki güzelim toprak Nestis'in parlaklığından sekiz parçanın ikisini ve ateş tanrısından da dört parçayı birbirine kattı devasa potalarda: Ve uyumun eşsiz şekilde birbirine eklediği beyaz kemikler oluştu burada."²⁰⁷ Bu ögeler doğadaki canlı veya cansız tüm varlıklarda bulunmaktadır. Doğadaki uyumu sağlayan da bu ögelerin oranıdır.

Empodokles doğada yaşanan değişimlere dört maddenin birbirleri ile ayrışması ve karışması cevabını verdikten sonra bunların nasıl bir araya gelip yeni bir madde oluşturdıkları ve nasıl dağıldıkları sorusuna yönelmiştir. Bu sorulara yine iki mitsel görüş ile açıklama getirmiştir. Bunlar sevgi ve nefrettir. Maddeyi birleştiren sevgidir. Nefret ise bunları ayırıştırandır. Bu birleşme ve ayrışma sayesinde doğanın oluşu ve yok oluşu meydana gelmekte ancak kök ögeler her zaman aynı yapısını korumaktadırlar.²⁰⁸ Empodokles, ögelerin ayrışması ve

²⁰⁴ Zeus: Herakleitos'ta da karşılaştığımız tanrı olan ve ateş arche'sini temsil etmektedir, Hera hava archesi, Hades aslında karanlığı veya boşluğu ya da daha çok yer altı tanrısını temsil ettiği için toprak archesi ile ve Nestis ise bir su perisi olduğu için su archesi ile özdeşleştirilmiştir. Bkz: Capelle, a.g.e., s.143.

²⁰⁵ Capelle, a.g.e., s.143.

²⁰⁶ Capelle, a.g.e., s.142-143.

²⁰⁷ Capelle, a.g.e., s.145-150.

²⁰⁸ Bertrand Russel, *Batı Felsefesi Tarihi İlkçağ*, (Çev: Muammer Sencer), (7. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2000, s.167.

karışmasını sağlayan gücün sevgi ve nefret olduğunu belirterek Miletoslu filozofların canlı ana madde anlayışından uzaklaşmakta dışsal bir ilk hareket nedeni varsayarak Rönesans döneminde Bacon ile beraber gelişen mekanik doğa anlayışının yolunu açmış bulunmaktaydılar. Böylece doğadaki birliği, dört maddeyi belli koşullarda yöneten bir dış güce bağlamıştır. Her ne kadar bu tanrı ile özdeş kılınmaya çalışılsa da tıpkı sonraki yüzyıllarda olduğu gibi bir kavramsallaştırmadan öteye geçmemiş gibidir.²⁰⁹ Aslında bir kavramsallaştırmadan daha çok bir kanıt niteliği taşımaktadır. Çünkü Herakleitos ile beraber yönelmiş olunan akıl ilkeleri kanıt peşindedir. Belki de bu nedenden ötürü insan, ilkel çağda doğaya karşı bir korku ve hayret duymuş, bunu doğaüstü güçlere dayandırmıştır. Öyle görünüyor ki artık insan doğayı ve kendi konumunu keşfederken aklını ve bunun getirebileceği gücüde keşfetmeye başlamıştır. Empodokles, tüm evreni aralarında herhangi bir tahakküm ilişkisi olmadan nasıl birarada yaşadığını anlatan sevgi ve nefret mitinin devaranını da şu ifadelerle anlatmıştır:

Bir çift sözüm var sana; Kimi zaman bir tek varlık kaynaşır çoktan, kimi zaman da Bir'den oluşur çoklar yeniden. Ölümlü şeyler iki kez doğar ve de iki kez yok olurlar. Çünkü şeylerin birliği yaratır ve yokeder birini; ama diğeri uçar gider daha gelişmeden, onlar (öğeler) tekrar ayrılınca birbirinden. Ve bu sürekli değişimin sonu gelmez hiçbir zaman: Bazen sevgiden dolayı herşey Bir olur, bazen çatışmadan doğan kin yüzünden herşey tekrar ayrılır birbirinden... Dinle beni şimdi, Çünkü akla güç katar öğrenmek. Bazen çoklar kaynaşarak oluşur Bir, bazen bölünür tekrar Bir ve çoklar, ateş, su, toprak ve hava çıkar ondan; her yönde gücü eşit uğursuz çatışma ile eni boyu aynı olan sevgi ayrılır aralarından. Bak buna sen aklınla...Hepsinin gücü eşit, aynıdır kökeni. Ayrıdır ama her birinin görevi ve kendine özgüdür karakteri, hükmederler zamanın devaranı içinde sıra ile...²¹⁰

Empodokles, *Doğa Üzerine ve Arınmalar* adlı iki şiirinde bu görüşlerini daha derinlemesine aktarmıştır ancak ikisinin birlikte ele alınıp alınmayacağı veya birbirini tamamlayıcı unsurlar taşıyıp taşımadığı tartışmalıdır. *Doğa Üzerine* adlı esrindeki şiirlerin çoğu kozmolojik bir doğa tasviri sunmuştur. Önceki filozofların özellikle Parmenides'in ontolojiye doğru kaydıkları bir gerçektir. Ancak Empodokles ile beraber kozmoloji tekrar gündeme gelmiştir. Kozmolojik niteliklerle açıklanan doğa Empodokles'in kendi düşüncelerinin ve uzun yıllar süren gözlemlerinin bir toplamıdır. Burada o kendisi oluşmuş, doğa içerisinde karşıtlıkları barındırmasına rağmen, içten kavramış olan sevgi kendini açığa vurmaktadır. Doğanın varlığı sevgi

²⁰⁹ Aslan, *a.g.m.*, s.126.

²¹⁰ Capelle, *a.g.e.*, s.145.

ve nefret gibi iki zıt kutup tarafından harekete geçirilen itme ve çekme kuvvetleri ile birleşen veya ayrılan tanrısal vücut olmaktadır. Bu birleşme ve ayrışma dönemleri farklılık göstermekte bitkiler, insanlar ve hayvanlarda farklı dönemlerde oluşmaktadır. Bunlarda bütün nesneler gibi birer tanrısal öge aynı zamanda vücut ve ruhturlar.²¹¹

Empodokles, doğaya yönelik kozmolojik açıklamalarına ilaveten doğadaki uyumu ve birliği en önemlisi de tüm varlığın var olmasından ve yok olmasından kaynaklanan ve içinde tanrısal olan evrenin özünü barındıran ruhu taşımasından dolayı saygıyı ve arınmanın²¹² yolunu göstermiştir. Daha önceki doğa filozoflarında görülen ilkel animizm, yani her şeyin tanrı ile dolu olduğu düşüncesi böylece Empodokles ile zirveye ulaşmıştır. *Doğa üzerine ve Arınmalar* adlı eserlerinde de buna dair görüşlere rastlanmaktadır. Bunun nasıl başarılacağını ise *Arınmalar* adlı eserinde *ruh göçü* kavramı ile anlatmıştır. Bu ruh göçü görüşü eski mit kültüründe de görülmekle beraber sonraki düşünürler üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. Empodokles, bu kavramı bir kurtuluş, ahlaksal içerik veya insanın günahlarından arınmasının bir yolu olarak görmesine rağmen insan ve doğa ilişkisi açısından nasıl bir önem taşıdığı da oldukça önemli görülmektedir.²¹³

Arınma adlı şiirin öyküsü aslında bir düşüşün öyküsünü temsil etmektedir. Doğanın oluşumunun ilk zamanlarında ruhlar mutlu bir yaşam sürüyorlardı; sonra günah işlediler.²¹⁴ Bunların cezası ise hep yeniden diriliştir. Sadece insanların değil hayvanların ve bitkilerin de ruhları düşmüş ruhlar arasındadır.²¹⁵ Ancak Empodokles'in ruh göçü, ahlaksal içerikler ve aynı zamanda doğanın ruhuna saygıyı barındırmaktadır. Tıpkı insanlar gibi hayvanlar, bitkiler ve diğerleri bizim

²¹¹ Kranz, *a.g.e.*, s.105-106.

²¹² Arınma temelde, Hristiyan teolojisinde karşımıza çıkmaktadır. İsa'nın tüm insanlık günahlarını üstlenerek çarmıha gerilmesiyle, insanların günahlarının cezalarından aklanmasıdır. Bkz: Rifkin-Howard, *a.g.e.*, s.19.

²¹³ Barnes, *a.g.e.*, s.44-45.

²¹⁴ Bu günah kan dökmekle ilişkilendirilmiştir. Bu kan dökme insan ile diğer varlıklar arasında mı? Diğer canlıların kendi aralarında ki kan dökme mi olduğu belli değildi.

²¹⁵ Empodokles'in kendisi de daha önce bir çalı, bir kuş ve bir balık olduğunu söylüyor. Fakat şimdi dirilişin en yüksek mertebesine ulaşmıştır. Artık yalnızca bir insan değil, bir kâhin, bir tanrıdır. Bu düşünce insanın arınmış bir ruha sahip olup en son aşamaya gelişi doğadaki en üstün varlık olduğunu öne sürme sebebi arasında olabilir.

akrabalarımızdır onların haklarına tecavüz etmek yamyamlıktır. Öyleyse bundan özenle kaçınmak gerekmektedir.²¹⁶

Çünkü doğa bir bütündür bu bütünlük içerisinde doğada bir ruha sahiptir. Dolayısıyla bir hak ve haksızlık söz konusu olabilmektedir. Hatta doğada birbirinden uzak, varlığından habersiz olanların dahi; Empodokles'in de dediği gibi hiçbir varlık gerek hayvan gerek bitki öldürülmemelidir. Bu birisi için hak veya haksızlık olamaz. Tüm doğa için aynı hak ilişkisi söz konusudur. Bunun ihlali söz konusu olduğunda bitmeyecek cezaların beklenildiğini söylemiştir. "Ama herkesi yükümlü kılan yasa, havanın geniş mekânı ve güneş ışınlarının sınırsız alanı dolayısıyla yayılmıştır her yana."²¹⁷ Aslında Empodokles'in savunmuş olduğu hak terimi çağdaş dünyadaki hak teriminden oldukça farklıdır. Burada insanın ilkel durumdaki haline benzer bir tutum sergilenmiştir. Çünkü doğanın tümü bir ruha sahip olmakta ve bu ruha saygı duyulmaktadır. Bu, Bachofen'in eserinde bahsetmiş olduğu *doğal adalet* kavramıyla açıklanabilir. "Doğal adalet, doğanın bütün canlı yaratıklara öğrettiği adalettir; çünkü bu adalet yalnız insan soyuna özgü değildir. Tersine kuşlarda içinde olmak üzere karada ve denizde doğmuş bütün canlı yaratıklar arasında geçerlidir."²¹⁸

Bu eski mitolojik kültürde karşılaşılan ve mistik bir inanç sistemi olan Orpheusçuluk²¹⁹ geleneğini hatırlatmaktadır. Her ne kadar insanın ruhunun arınması ve tanrısal aşamaya ulaşma amaç olsa da doğanın ruhuna saygı duyulması önem taşımaktadır. Doğa her canlının hayatında azımsanmayacak kadar önemli bir yer edinmektedir. Bundan dolayı her canlı kendi yaşam alanı çerçevesinde diğer her şeyin varlığına saygı duymakla mükelleftir çünkü doğanın ruhu bunu emretmektedir.

²¹⁶ Barnes, *a.g.e.*, s.44-45.

²¹⁷ Capelle, *a.g.e.*, s.180-181.

²¹⁸ Bachofen, *a.g.e.*, s.224.

²¹⁹ Orpheusçuluk: Ruhun varlığını ve ölümsüzlüğünü kabul eden bir öğretiler. Bu da zaman içinde ruhun farklı bedenlerde de varolabilmesi fikrini getirmiştir. Ruhun ölmezliği ve erginlenmeye dayalı bir öğreti olarak ilkçağ ezoterizminde önemli bir rol oynamıştır. Ruhun ölmezliği aslında orpheusçuluğa mahsus bir karamsarlıktır, çünkü ruhun temizlenmesi uzun bir süre almaktadır. orpheusçuluğa göre insan tanrı tarafından yaratılmamıştır, ölümsüzlükten varolmuştur. Orpheus geleneğini savunanların ruhlarını arındırmaları için belli yaşam tarzını uygulamak zorundadırlar. 1.) bu yolu seçenler hiçbir canlının hayatına kıymamalıdır. 2.) Kesinlikle intihar etmemelidir. İntihar, her ne kadar ruh ölümsüz olsa da taşınan tanrısal ruh sebebiyle yasaktır. 3.) Bazı bakliyat türlerinin yenmesi de yasaktır. İlk yetişen baklalarla hayatın kökeni hakkında sembolik bir benzerlik kuran orpheusçular bakla tanelerini de testiküllere benzettikleri için soyun sürmesi ile ilgili bağlar kurmuşlardır. Bkz: Burçak Aydoğan, *Sanat Duvarı*, 2016, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2017, "Mistik Bir İnanç Sistemi Olarak Orpheusçuluk", <http://www.sanatduvari.com/mistik-bir-inanc-sistemi-olarak-orpheusculuk/>

Eğer bu ruh gözardı edilirse yok olma da kaçınılmaz olacaktır. “Öyle ki haksız bir öldürme, öldürenin vicdanında onu ölüme götürecektir kadar acı verici olacaktır.”²²⁰ Doğanın ruhunun gözardı edildiği takdirde hangi sonuçları doğuracağı çeşitli örneklerle izah edilebilir. Denildiği üzere her ne kadar Empodokles ruh göçüne ahlaksal bir anlam, mitsel bir ifade yüklese de ilkel yaşamda karşılaşılan doğayla bütünlük ve doğanın herhangi bir tahakkümle karşı karşıya kalmaması gerçekten bu ruha saygı duymanın önemini biraz daha anlatmaktadır.

National Geographic’te yayınlanmış olan bir belgeselde Legedama adındaki bir kaplan tarafından öldürülen bir maymunun yavrusuna acıması ve onu diğer hayvanların saldırısına karşı koruması doğanın ruhunun bozulmadığının göstergesidir. Empodokles’in de söylediği üzere hayvan ruhları da düşmüş ruhlardır ve bunların doğanın ruhuna aykırı davranışları durumunda cezalarını çecekleri kesindir. Legedama’nın da cezası vicdanı olmuştur. Aynı şekilde vicdani rahatsızlık çektiği görülen diğer bir örnekte Akira Kurosawa’nın *Dersu Uzala* adlı filminde görülmektedir. Doğadaki canlı ve cansız tüm varlığın bir bütün olduğunun anlatıldığı bu filmde ana karakter olan Dersu’nun haksız yere ormandaki aslanı öldürmesi sonucu çektiği vicdan azabı ve doğanın ruhu tarafından lanetlenmiş olduğu düşüncesi kendisini ölüme sürüklemiştir.²²¹ Empodokles bu durumu şu sözleriyle ifade etmiştir: “İşlediğiniz ağır suçlar bocalatacak sizi, kurtaramayacak hiçbir şey daralmaktan yüreğinizi.”²²²

Başka bir örnekte Hans Kelsen, Avcı uygarlıkların öldürdükleri hayvanlardan özür dilemesini ve tıpkı savaş alanında öldürülen insanların ardından yapılan arınma ve suç bağışlatma törenlerini andıran birçok resmini şu ifadelerle anlatmaktadır:

İlkel İnsan, bir hayvanın öldürülmesi olayını genellikle, insanın öldürülmesi olayıyla bir tutmaktadır. Yaşamın kaçınılmaz gereksinimleri insanı, hayvanları öldürmek zorunda bıraktığından, karşı tarafın öç almasını engellemek için elinden geleni yapmaktadır. Tylor, Frazer ve Lvy-Bruhl’un yapıtlarında, hayvanlardan kendilerini bağışlamasını dileyen, ya da onun öfkesini yatıştırmak için her yola başvuran avcıları anlatan birçok örneğe rastlanır. Avcılar, bir av seferinin ardından, tıpkı bir başka tribüye karşı verilen savaştan sonra yaptıkları gibi arınma ve suç bağışlatma törenleri düzenlemektedirler. Avlanmış olan hayvanların yenmeyen kısımları, tıpkı bir insan

²²⁰ Kef, a.g.t., s.31.

²²¹ Kef, a.g.t., s.31.

²²² Capelle, a.g.e., s.184.

bedeni gibi toprağa gömülmekte, sonra da ölmüş bir akrabanın ardından yapılan ağlama töreni yerine getirilmektedir.²²³

2.4.2. Evrenin Arche'sini Oluşturan Sayılar

*“Doğa ve tüm gerçek
Bir matematiksel yapıya sahiptir.”
PYTHAGORAS*

Antik Yunan felsefesinde iki okul oldukça önemlidir. Bunlardan birincisi Platon'nun Akademiası ikincisi ise Aristoteles'in Lycee'si. Ancak bunlardan daha eski olan bir okul daha vardır ki böyle bir okul önceki doğa filozoflarında görülmeyen okuldur. Aslında doğa filozoflarının düşüncelerinin, deneylerinin ve gözlemlerinin düzenli bir şekilde biraraya gelişinin ve öğretilmesinin ilk öncülüdür. Bu sebeple oldukça önemlidir. Bu Pythagoras'ın okuludur ve diğer iki okulu pek çok yönden etkilemiştir. Bu okulda sözlü gelenek kültürü hâkim olduğu için Pythagoras'ın yaşamı ile ilgili bilgilerin çoğu ikincil kaynaktan, Thomas Cooper'dan öğrenilmektedir. Pythagoras mükemmel bir kişi ve Samos'ta doğmuş, Babil ve Mısır'a ziyaretler yapmış, buralarda mistik bilimleri öğrenip İtalya'ya dönmüştür.²²⁴ Anlaşılacağı üzere Babil'in, Mısır'ın mitsel kültürü tüm doğa filozoflarında mutlaka bir iz bırakmıştır. Yani tamamen mitsel anlatıların son bulduğu söylenemez. Çünkü kendi mitsel kültürünü kaybetmiş bir uygarlık aslında inancını kaybetmiş sayılacaktır. Doğa filozoflarının mitsel inanışlara tamamen sırt dönmediği de böylece açıklanmış olmaktadır.

Filozof kelimesini kullanan ilk kişi de Pythagoras'tır. Kendisine zeki adam (wise man) diye seslenenlere kendisini bilgeliğe aşık anlamına gelen filozof kelimesi ile çağırımlarını söylemiştir. Aritmetik, geometri, müzik ve yaşam ile ilgili bilgileri, tavsiyeleri insanlara öğretmiş, felsefesinin ilahi yönü ile evreni anlama çabası içine girmiştir. Kurmuş olduğu felsefe okulunun gizlilik ve sözlü anlatım geleneğine rağmen kendisinin üç kitabından bahsedilmektedir. Bunlar eğitim üzerine, devlet adamlığı üzerine ve doğa üzerinedir. Bütün bunların yanı sıra evreni anlamaya dönük

²²³ Evelyn Reed, *Kadının Evrimi II Anaerkil Klandan Ataerkil Aileye*, (Çev: Şemsa Yeğin), (2. Baskı), Payel Yayınevi, İstanbul 1995, s.11-12.

²²⁴ Nazım Özdemir, “Pythagoras (Pisagor)”, *Feniks Felsefi, Kültürel, Hümanist Dergi*, p.1-6. Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2017, <http://www.feniksdergi.org/pythagoras-pisagor/>

olan kelimelerden birinin, kozmos kelimesinin ilk kullananıdır. Kozmos, evrende güzellik ve düzen anlamına gelmekte, insanın bu kozmosta en üst bilgeliğe, güzelliğe ve düzene erişmesinin yolunun kendisini tanımasıyla gerçekleşeceğini bildirmektedir. İnsanın kendini tanıması güçlü veya güçsüz yönlerinin farkında olması, doğaya ve kendine nasıl yaklaşması gerektiğini öğretmiş olacaktır. Pythagoras insan yaşamı ile doğa arasında kimi benzerlikler kurmuştur. Örneğin; insanın çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi dört evresi vardır ve bu döngü şeklinde devam eder. Doğada da dört ayrı döngü vardır. İlkbahar, yaz, sonbahar ve kışdır. Bu nedenle insan ve doğa yaşadıkları ritimlerle birbirlerine benzer iki varlıktır.”²²⁵ Aslında Pythagoras ile beraber eskiden doğaya olan hayranlık insanla aynı konuma indirgenmiş gibidir. Yani doğaya olan hayranlık gittikçe yönünü insana çevirmiş ve insanın doğasını anlamlandırma çabaları önem taşımıştır. Bu süreç sonraki yüzyıllarda daha hızlı gelişme göstermiştir. Doğa ve insan eşit konumda birinin diğerine üstün olması söz konusu değildir. Öncesinde doğa kendi ruhuyla tüm evreni insanda dâhil sarmış konumdaydı. Yine aynı şey geçerli olmakta fakat bu defa insan kendi varlığını yavaş yavaş hissettirmeye başlamıştır.

Pythagoras evrenin özünün sayılardan oluştuğunu söylerken aslında doğadaki müziğin ritmine de kulak vermiş gibidir. Müziğin ritmi tüm karşıtları belli oranlardaki sayılarla biraraya getirmektedir. Çağdaş dünyada da karşılaşma ihtimalinin çok yüksek olduğu, müziğin sesini duyunca kendisini kaptıran köpekler, kediler, maymunlar ve aslanlar’a benzer örnekler vardır. Aynı şekilde hastalıkların tedavisinde de kullanılan müziğin ritmi de örnek oluşturmaktadır. Pythagoras’ın kendisi de harp (lyre) adı verilen bir müzik aleti çalmıştır. Müzik ve matematik belki kulağa nahoş gelebilir fakat bu ikisini buluşturan Pythagoras olmuştur. Müzikte var olan armoni ile tam sayılar arasında bir ilişki kurmuştur. Müzik ve sayılar arasındaki bu uyumu doğaya da uygulamıştır. O’na göre güneş, ay ve yıldızlar dünyamıza olan uzaklıklarına göre farklı sesler çıkarıyorlardı. Bunlar duyulmayan seslerdi. Kuşlar böcekler, toprak, kısacası tüm doğa aynı sesin uyumu içerisindeydi. Doğa tamamıyla

²²⁵ Özdemir, a.g.y., p.3-8.

müzikli bir doğaydı.²²⁶ İşte Pythagoras'ı birbirleriyle uyumlu olan sesler sayısal orana götürmüş ve evrenin özünün değişmez ögesi olarak sayıları işaret etmiştir.

Pythagoras, kendisinden önceki doğa filozoflarından farklı olarak müzik ile matematiği buluşturmuş olması ve aynı zamanda bir matematikçi olması dolayısıyla evrenin ana maddesinin sayılardan oluştuğunu belirtmesi doğa ve matematik arasında bir bağlantı kurması dolayısıyladır. Pythagoras'tan önce filozoflar evrenin arche'si üzerinde yoğunlaşırlarken daha çok kendi gözlemlerinden yola çıkarak bir sonuca varmışlardır. Örneğin Thales suyun yaşam için çok önemli olduğunu gözlemleyip evrenin arche'sinin su olduğunu söylemiş buna karşılık Pythagoras uyumlu olan sesler ile sayısal oranlar arasındaki ilişkiden yola çıkarak, her şeyin özünde sayısal verilerin bulunduğunu ve evrendeki tüm oranların sayılar aracılığıyla oluşturulduğunu söylemiştir. Bütün varlıkların özünün bir sayısı olduğunu belirtmiş bu bir olan varlığın ise tanrı olduğunu ileri sürmüştür. Bu bir sayısından çıkan diğer sayılar evrenin özünü ve varlığın nedenini oluşturmaktadır.²²⁷ John Zerzan'ın *Gelecekteki İlkel* adlı eserinin dördüncü bölümünde geçen sayının kökeni ve evrimi Pythagoras'ın sayı özünü açıklar niteliktedir.

Sayı, tıpkı dil gibi, hep söyleyemeyeceği şeyi söylüyor. Belirli bir mantık veya yöntem türünün kaynağı olarak matematik bilimsel bilginin yalnızca basit bir aygıtı değil aynı zamanda bu bilginin amacıdır: mükemmel bir şekilde kesin olmak, kendi içinde mükemmel bir tutarlılığa sahip olmak ve mükemmel bir şekilde genel olmak. Kesinlik içermeyen dünyanın içiçe geçmişliği ve özgünlüğü kimin umurunda; hiç kimsenin hiçbir zaman, birbirine tıpatıp benzemeyen iki yaprak, iki ağaç, iki bulut, iki hayvan görmemiş olması ve iki anın birbiriyle hiçbir şekilde özdeş olmaması kimin umurunda. Matematik ve onun çocuğu olan bilimdeki özdeşlik ilkesinin üstünlüğünü ifade eden Dingel'e şöyle demişti; "Maddi dünya üzerine yapılan bilimsel tahlillerden elde edilebilecek tek sonuç bir dizi sayıdan ibaret olacaktır."²²⁸

Aleksandros *Filozoflar Zinciri* adlı eserinde Pythagoras'ın anılarında evrenin özünü oluşturan sayılar hakkında söyledikleri de oldukça ilginçtir. Şöyle ki: Her şeyin başı birliktir; birlikten sonsuz ikilik çıkar. Nedeni olan birliğin altında madde olarak bulunur. Birlikten ve sonsuz ikilikten sayılar çıkar; sayılardan noktalar, bunlardan çizgiler, bunlardan da düzlem şekiller çıkar. Düzlem şekillerden üç

²²⁶ Fikri Akdeniz, "Pisagor", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, s.10-13, Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2017, https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/fikri_akdeniz_pisagor_pisagorculuk_felsefesi.pdf

²²⁷ Elmalı, Özden, *a.g.e.*, s.42-43.

²²⁸ John Zerzan, *Gelecekteki İlkel*, (Çev: Cemal Atilla), (5. Baskı), Kaos Yayınları, İstanbul 2013, s.83-84.

boyutlu şekiller, bunlardan da duyumlanır cisimler çıkar; Bunların ateş, hava, su ve toprak olmak üzere dört ögesi vardır.²²⁹ Bu ögeler tamamiyle aralarında değişirler ve birbirlerine dönüşürler, bunlardan canlı, akıllı ve küre biçimli evren meydana gelir. Bunun dışında önceki doğa filozoflarından olan Anaksimandros'un doğanın karşıtlıklardan oluşmuş olduğu ve her defasında hangisi üstün gelirse onun egemen olacağı görüşü Pythagoras'ta da yerini zıtlıkların eşit oranına bırakır. “Birde Antipodlar vardır: Bizim altımızda olan onların üstünde bulunur. Evrende ışık ve karanlık, sıcak ve soğuk, kuru ve yaş eşit ağırlıktadır.²³⁰ Evreni oluşturan sayılar, sayılardan oluşan geometrik şekiller, şekillerden oluşan zıtlıklar tüm doğayı içinde barındırmaktadır.

Geometrik olan şekiller uzaysal biçimler olması sebebiyle maddi bir nitelik taşımazlar. Örneğin bir üçgen, bir dikdörtgen maddi bir şekilde gösterilemez. Bunun yanı sıra bu şekiller biçimsel özellikler gösterdiklerinden dolayı niteliksel farklılıklara sahiptirler. Pythagoras doğanın geometrik şekiller yardımı ile biçimlenme gücüne sahip bulunduğunu dolayısıyla doğadaki niteliksel farklılıklarında bu geometrik şekillerdeki niteliksel farklılıklardan kaynaklandığını belirtmiştir. Bu biçimsel özellikler ise doğanın uyum içerisinde olduğunu göstermektedir. Doğada bir uyum, bir birlik gözetilen Pythagoras yeri evrenin merkezi olarak gören görüşü reddedip yeri merkezde bulunan ateş çemberinin etrafında dönen bir küre olarak tasvir etmiştir.²³¹

Pythagorasçılara göre bu evrenin ana maddesini oluşturan sayılar soyuttur, diğer filozoflarda evrenin ana maddesini oluşturan ana varlıklar somut ve maddi nitelik taşımaktadır.²³² Bu Pythagoras'ı materyalist bir anlayıştan uzaklaştırır mı bilinmez ancak doğanın ve tüm gerçeğin sayı olduğu, bir sayısını tanrı ile özdeşleştirmiş olması ve aynı zamanda Empodokles'te karşılaşılan ruh göçü gibi düşüncelerin yanıltılma ihtimali yüksek gibi gözükmemektedir. Aslında Pythagoras'ın ruh göçü görüşü de ahlaksal bir özellik taşımakta ancak doğanın ruhunun her şeye egemen olması üzerinden yaklaşılsa bu ruha tüm insanlığın saygı

²²⁹ Herakleitos ile tamamen zıtlık içerisinde değil bir kaynaşma ve daha akli çözümler getirme amaçlanmış gibidir.

²³⁰ Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, (Çev: Candan Şentuna), (2. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, Ankara 2004, s.382-398.

²³¹ Aslan, *a.g.m.*, s.125.

²³² Gökberk, *a.g.e.*, s.3.

göstermesi, tanrısal katmana ulaşmanın tek yolu olarak görülmesi insanı doğa karşısında bir sorumluluk sahibi yapmaktadır.

Ruh göçü düşüncesi insanı tanrısal katmana ulaştırmanın bir aracıdır. Bu katmana ulaşan insanın kendisini üstün görüp her şeyin tek hâkimi olabileceği düşüncesine sürükleyebilmektedir. Fakat insan bu sürece ulaşınca kadar bir dizi ahlaki eğitimden geçmekte ve bir tahakküm ilişkisinin önüne geçilmektedir. Bu sonraki yüzyıllarda ve çağdaş dünyada karşılaşılan tahakküm ilişkisinden oldukça farklıdır. Çünkü o zamanlarda insanın ruhunun ölmezliği söz konusuydu ve tüm doğada hareket halindeydi daha önce denildiği üzere bu insanda bir saygı ve sorumluluk duygusu geliştirmiş, aslında insan ruhunun ölmezliğini doğanın ruhuyla eşitlemiştir. Empodokles'te anlatılan örnekler benzer bir örnekte Pythagoras'ta görülmektedir. Pythagoras Croton'da yürürken birisinin köpeği dövdüğünü görmüş ve köpeğin acı çektiğini görünce, Dur, o'na vurma! O bir arkadaşımın ruhunu taşıyor, çünkü sesinden tanıdım."²³³ Diyerek doğanın kendi içindeki düzenin sürdürülmesinin esas olduğunu vurgulamıştır. Örnekten de anlaşılacağı üzere Orpheusçu gelenek Pythagoras'ta da devam etmektedir. Orpheus mitinden farklı olarak Pythagoras'ın ruh göçü düşüncesini öne sürmesine neden olan bir mitsel düşüncede var ki aslında büyüleyici bir etkisi vardır şöyle ki:

Pontuslu Herakleides'in anlattığına göre Pythagoras kendisi hakkında, eskiden Aithalides olduğunu ve Hermes²³⁴'in oğlu sayılabileceğini söylüyormuş, Hermes bir gün kendisine ölümsüzlük dışında ne isterse seçmesini söylemiş. O da yaşarken de ölümlükten de yaşamış olan her şeyin anısına sahip olmayı istemiş böylece yaşarken her şeyi anımsıyormuş, öldükten sonrada aynı anılarını korumayı başarıyormuş. Sonra zamanı geldiğinde Euphorbos'un bedenine girmiş ve Menelaos tarafından yaralanmıştır. Euphorbos'ta eskiden Aithalides olduğunu ve bu armağanı Hermes'ten aldığını söylemiştir. Ruhunun nasıl göç ettiğini, kaç bitki ve hayvanın içine girdiğini,

²³³ Fikri Akdeniz, *a.g.y.*, s.5-9.

²³⁴ Hermes: Tanrıların habercisidir. Babası Zeus, Annesi ise yağmur perilerinden biri olan Maia'dır. Ve kendisi Rüzgâr Tanrısıdır. Pythagoras'ın müziğe olan tutkusunu aslında Hermes ile ilişkilendirebiliriz, çünkü Hermes'in kaplumbağanın içini boşaltıp kabuğunu yumuşak bir deri ile kapladıktan sonra kamları kesip onları bağadan geçirdiği ve bağladığı söylenmekte sonra bunlara yedi tane tel ekledi, böylece Lir adı verilen ve ahenkli sesler çıkaran musiki aletini yapmış oldu. Bkz. Can, *a.g.e.*, s.94-95.

ruhunun Hades'te çok fazla acı çekmiş olduğunu ve öteki ruhların da birçok zorluğa katlandığını anlatmıştır.²³⁵

2.4.3. Sayısız Spermetalar

*“Doğada nitelik bakımından ne kadar çeşit bulunmaktaysa
O kadar da tohum vardır.”*
ANAKSAGORAS

Anaksagoras, İ.Ö. 5. yüzyılın başlarında İzmir'in batısında bulunan Urla'nın yakınlarında Klazomenia adı verilen bir kentte doğmuştur. 480'li yıllarda Atina'ya gelmiştir. Burada ünlü bir politikacı olan Perikles çevresinde toplanan entellektüellerin arasında yer almıştır. Yaklaşık olarak otuz yıl bu kentte yaşamını sürdürmüştür. Kentte yaşadığı sürenin sonlarına doğru siyasal çatışmalar dolayısıyla tanrılara saygısızlık yaptığı gerekçesiyle mahkemeye verilmiştir. Perikles'in yardımlarıyla aklanmış, ancak Atina'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. 428 yıllarında ise yaşamı son bulmuştur. Geriye sadece sonraki yüzyıllarda birçok filozofa etki edeceği düşünceleri kalmıştır.²³⁶

Anaksagoras, Miletoslu olan doğa filozoflarının çıkmazda kaldıkları konuları Parmenides'in karşı çıkışlarını çok iyi kavramış ve Empodokles'in yapmış olduğu çıkarımları eleştirmiştir. “Nasıl olur da saç olmayandan saç ya da et olmayandan et oluşabilir?” diye sorgulamıştır. Bu nedenle Anaksagoras'ın ilgilendiği temel sorun, duyular aracılığıyla algılanan bilindik nesnelerin varoluşunu, Empodokles gibi doğa değişse de özünde aynı kaldığı şeklindeki çelişkili görüşüne başvurmadan açıklayabilmektir. Ona göre “hiçbir şey varlığa gelmediği veya yok olmadığı için duyu aracılığıyla algılanan nesneler var olan şeylerin ayrışması veya karışması sonucu çıkmış olmaları gerekiyor.” Bu nedenle Anaksagoras'ın temel amacını, doğadaki mevcut çeşitliliğin ilk karışımında zaten var olduğu ve her şeyde başka her şeyden bir parça olduğu kabulü düşüncesini geliştirmek oluşturmuştur.²³⁷

Anaksagoras da varlığın temel özünde arche'nin bulunduğunu ancak bunu ne tek bir madde ile ne de Empodokles'in yaptığı gibi birden fazla madde ile ne de sonsuz sayılarla açıklanabilir. Bu arche sınırsız olan maddelerden oluşmuş ve doğada

²³⁵ Laertius, *a.g.e.*, s.382-398.

²³⁶ Dankel, *a.g.e.*, s.61-62.

²³⁷ Cevizci, *a.g.e.*, s.86.

da buna uygun olarak gerçek bir var oluş ve yok oluş söz konusu olmamaktadır. Anaxagoras'a göre, ne kadar madde var ise o kadar unsur bulunmakta ve bunlara Spermata veya tohum adını vermektedir. Yani evrenin özü sonsuz sayıdaki Spermata'lardır. Spermatalar; morionlardan ve Demokritos'ta karşılaşılan atomlardan farklı özelliklere sahiptirler. Onlardan farkı cansız, soğuk, sıcak, kuru, yaş veya renkli oluşlarıdır. Benzer yanları ise sonsuz sayıda olmalarıdır.²³⁸ Aynı özellikleri taşıyan sayısız unsurların bir araya gelmesiyle bir varlık meydana gelmiştir. İlk başta bu unsurlar karışık halde bulundukları için evrende bir kaos söz konusuydu. Daha sonra doğanın özünü oluşturan arche'nin bir araya gelmesiyle bu kaos ortamından kurtulup kozmosa ulaşılmıştır. Bu düzenlilik kendiliğinden oluşmamış olup bir güce ihtiyaç duyulmuştur. Bu güç ise insan zekası veya Anaxagoras'ın deyişiyle nousdur. Bu nous maddi niteliktedir. Bu anlayış çerçevesinde oluşan varlıklar bir taraftan teleolojik bir çizgide ilerlerken bir yandan Nous'un belli olan amaçları verdikten sonra müdahale etmemesi mekanik bir anlayışı yansıtır ve düalist yapıya ulaştırmıştır.²³⁹ Anaxagoras'ın mekanik anlayışı Rönesans döneminde evrenin bir makine olduğu anlayışından pek uzak olmaması ile beraber daha sonraki dönemlerde bu Nous'un geliştirilmesi insan aklının ön plana çıkması ve bu akla güven duyulması evreni ve insanı tanrısal bir makinenin yaratıcısı konumuna indirgemıştır. Mitolojide görülen insani özellikler yüklenen tanrılar ve tanrıçalar bulunmamış daha gerçekçi ve somut olan kanıtlar peşine düşülmüştür. İnsan, aklın ulaşamayacağı düşünülen yerleri keşfetmiştir. Bu keşif insani duygularını, doğadaki konumunu kaybetmesini beraberinde getirmiş kendisini bir makineye dönüştürmüştür. Tıpkı çok iyi bir işlemci takılmış olan robot bilgisayar gibidir.

Doğadaki oluşumu sonsuz nitelikteki özlerin birleşimi ve dağılma hareketi olarak ele alan Anaxagoras, bu özlerin kendiliğinden hareket etme gücü bulunmaması dolayısıyla, onları harekete geçirecek bir güce ihtiyaç duymuştur. Anaxagoras sonsuz sayıdaki bu tohumları harekete geçiren, doğanın belli bir düzen çerçevesinde görünümünü sağlayan şeyin nous olduğunu söylemiştir. Doğanın biraradalığını sağlayan bu nous, aslında bir akıl olarak soyut bir kavramı ifade etmiş

²³⁸ Durmuş Hocaoglu, "Grek Felsefesi I Sokrates Öncesi Grek Felsefesi Ders Notu", 2007, s. 30-31, Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2017, http://www.durmushocaoglu.com/data/yazipdf/DHocaoglu_685_DERS_NOTU_FELSEFE_Sokrates_Oncesi_Grek_Felsefesi_Edisyon_2.pdf, İstanbul 2007

²³⁹ Elmalı, Özden, *a.g.e.*, s.72-75.

olsa da önceki düşünürlerde de karşılaşıldığına benzer şekilde maddi anlamlar yüklenilmiştir. Madde niteliğindeki nous, doğayı oluşturan bütün şeylerin en incesi, en seçkini, en arınmış, en katışıksız ve en yalındır. Kendi kendini de harekete geçirebilen tek maddedir. Nous, evrenin oluşumunun başlarında kaos ortamında bulunan sayısız spermataları dönme hareketiyle biraraya getirerek yeryüzünü, taşları, kayaları, yıldızları kısacası tüm doğayı oluşturmuştur. Anaksagoras doğanın oluşumunu nousun doğanın biraradalığını sağlayan bir düzenleyici olarak görmesi görüşünü Demokritos daha da etkili kılacaktır. Doğayı oluşturan arche'nin kendi kendisiyle özdeş olması düşüncesi böylece Demokritos'a kadar daha da güçlenmiştir. Bunun farkında olan Anaksagoras, spermataları harekete geçirebilmek, doğadaki değişimi ve aynı zamanda çokluğu açıklayabilmek için kendiliğinden canlı ve aynı zamanda akıllı olan bir maddeye başvurmak zorunda kalmıştır. Bu kendisini nous'a götürmüştür.²⁴⁰

Anaksagoras, maddenin dışında, maddeden bağımsız olarak tinsel bir öz olarak nousun ilk hareket ettirici olduğunu söyleyerek daha sonra Sokrates'in eleştirilerine maruz kalmıştır. Sokrates'in şikayet ettiği husus nousun bir *ex machina* olarak kullanılmasıdır. Başka bir ifadeyle nousun faaliyeti, hareket kaynağı olarak sınırlandırılmış diğer durumlarda mekanik nedenler devreye girmiştir. Platonda aynı eleştiriyi yöneltmiştir. "Nous'a ereksel neden olma işlevi yükleyememiş, ona dünyadaki düzeni ve nesnelerin sergilediği güzelliği açıklayacak bir ereksellik izafe edememiştir."²⁴¹

Tüm bu eleştirilere karşın O, ilk kez akıl anlamında kullanılan kavramlardan biri olan logos teriminden sonra nous terimini ön plana çıkararak insan aklının yüceliğini tamamen kanıtlayacak öngörüler öne sürmüş olmaktadır. İlgilenilen başlıca konu doğanın ve insanın tanınması, gücünün keşfedilmesi ile başlanan bu durumun nasıl anlamlandırmaya çalışıldığıdır ki bunu Anaksagoras'ın nous ile beraber ruh ve akıl ayrımını tamamen gerçekleştirmiş olması ve birbirlerinden farklı kavramlar olduğunu söylemesiyle daha iyi anlaşılmaktadır. Anaksagoras nous'u temel ilke kabul etmiş, her şeyin üstünde görmüştür. Duyu bilgisi yerine akıl bilgisi önem kazanmıştır. Anlaşılabileceği üzere doğaya olan bakışlarda akıl ilkeleri ile sınırlı

²⁴⁰ Hocaoglu, *a.g.y.*, s.30-32.

²⁴¹ Cevizci, *a.g.e.*, s.88.

kalmıştır. Dolayısıyla doğada her şeyin bir ruhu olduğu inancından hareketle bütün bu ruhların da tek yöneticisi konumuna indirgenmiştir. Ruh tüm doğada bulunmasına karşın nous tüm canlılarda bulunmamakta sadece insana özgü bir özellik atfetmektedir.²⁴²

Bu insani özelliği aslında bir tahakküm aracına dönüştürmeye, mekanik doğa anlayışını geliştirmeye başladığını Anaksagoras'ın ve daha sonra kimi eklemelerle Aristoteles'in şu sözlerinden anlaşılmaktadır. Aristoteles'in aktardığına göre, Anaksagoras, "elleri olduğu için insan en akıllı, canlı varlıktır." demiştir. Ancak Aristoteles, bu ifadeye karşılık olarak, "ama olasılıkla o varlıkların en akıllısı olduğu için ellere sahip oldu... Ama insanlar bütün bu ilişkilerde hayvanlardan daha kötü durumda, ne var ki insanlar deneyimlerini, belleklerini ve ferasetlerini kullanıyor ve böylece bal topluyor, onların sütünü sağıyor, ürettiklerine el koyuyor."²⁴³ İfadesini kullanmıştır. Bu sonraki dönemlerde bir lütuf gibi görülmüş doğanın kendi özündeki ruhuna bir saldırı olmuş ve bu bir saygısızlık veya haksızlık olarak görülmemiştir. Yani eskiden var olan vicdani rahatsızlık yok olmuş gibi sadece doğanın kendisine verilen bir armağan ve istenildiği gibi kullanılabileceği düşüncesi aşılanmıştır. Locke'nin bu sözü de aslında bunu doğrulamaktadır. "Tanrı bütün şeyleri bize zevk almamız için verdi."²⁴⁴ İlkçağ doğa felsefesinde Anaksagoras'ın düşünceleri büyük yankı uyandırmıştır. Bu onun öne sürdüğü kozmolojik sorulara tutarlı yanıtlar vermesinin yanı sıra atomcu felsefeyi hazırlaması bakımından önemlidir.

2.4.4. Gözle Görülemeyecek Kadar Küçük Yapı Taşları

*"Talih cömert fakat dönektir.
Doğa ise kendine yeter.
Bundan dolayı o daha küçük,
Fakat güvenilir gücüyle
Ümidin daha büyük vaadini yener."
DEMOKRİTOS*

Empodokles, Anaksagoras ve diğer filozoflar atomcu bakış açısının gelişmesinin önemli basamaklarını oluştururlar ancak Leukippos ve Demokritos eliyle sonuna

²⁴² Çiğdem Dürüşken, "Antikçağda 'Psyche' Kavramına Genel Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, Sayı: 29, (1994), s.78-80.

²⁴³ Capelle, *a.g.e.*, s.208.

²⁴⁴ Kef, *a.g.t.*, s.18.

kadar gidilecek olan materyalist atomculuk yapısı kurulmuş olup bu yapı doğadaki birliğe ve düzenliliğe getirmiş olduğu açıklamalar bakımından eşsiz kabul edilmektedir. Parmenides'in aramış olduğu yaratılmamış, yok olmayan, değişmeyen varlık, özünü boşlukta baskı ve itme sonucu öncesizden sonrasıza hareket etmekte olan maddi atomda bulmuştur. Daha önce bahsedilen ruh da atomdan başka bir şey değildir. Bu cürretkar görüş ilk defa doğayı bütün ayrıntılarıyla bir nedensellik zincirine bağlamıştır. Ve doğada yer alan her şeyin bir sebebinin olduğu düşünülmüştür. Ruhsal olanın esasta maddeden daha farklı bir şey olduğunu savunan Anaksagoras'ın görüşünün bir önemi kalmamış gibidir. Demokritos'un bu atomcu bakış açısı ile beraber insanında evrenin bir kopyası olduğu düşüncesi geliştirilmiştir. Bir nevi küçük evren anlamı yüklenmiş bir üstünlük bahsedilmiştir.²⁴⁵

Demokritos her şeyin göz ile görülemeyecek kadar küçük yapı taşlarından oluştuğunu varsaymış ve bu yapıtaşlarına ise atom adını vermiştir. Doğa filozoflarının sonuncusu olan Demokritos önceki doğa filozofları ile evrenin, doğanın değişimi konusunda hemfikirdir. Nesneler daima bir devinim halindedir. Bu devinim atomların birbirinden ayrılması ve sonsuz sayıdaki oluşumların ifadesidir. Bu oluşumların her biri ise bölünemez niteliktedir. Eğer bu atomlar daima bölünüyorsa olsaydı, doğada durmaksızın su katılan bir çorba misali git gide sıvılaşır. Demokritos'a göre, bu atomlar sonsuz nitelik taşıdıkları gibi sonsuz ölçüde çeşitlilik göstermektedirler. Bu çeşitli atomların birbirlerine çarpmaları bir devinimi başlatmış bu devinim ise benzer nitelikteki atomları bir araya getirmiş böylece doğayı, evreni oluşturan maddeler belirgin hale gelmeye başlamıştır.²⁴⁶ Aristoteles atomculuğun temelini şu sözleriyle açıklamıştır:

Kimi filozoflar, var olanın zorunlu olarak bir ve kımıldatılamaz olması gerektiğini, çünkü boşluğun var olmayan olduğunu ve özdek yanı sıra bir de boşluk olmadan devinim olamayacağını, böylece nesneleri birbirlerinden ayıracak bir şey olmadan çokluğun da söz konusu olamayacağını öne sürmüşlerdi. Fakat Demokritos ve diğer atomcular, duyu algısıyla tutarlı olup varlığa geliş ile yok oluşu, devinimi ve nesnelerin çokluğunu olanaksız kılmayan bir kuram olduğuna inandı. Görünüşlere bu ölçüde ödün verişine karşılık, Bir'i savunanlara birlikte boşluk olmadan devinimin olanaksız olduğunu, boşluğun var olamayan olduğunu ve varlığın hiçbir parçasının var olmayan olmadığını onayladı. Buna göre, tam anlamdaki varlık, saltık bir doluluktur. Böyle bir doluluksa, bir değildir: bunlar boyutlarının küçüklüğü nedeniyle göze görünmezler ve

²⁴⁵ Kranz, *a.g.e.*, s.169.

²⁴⁶ Gaarder, *a.g.e.*, s.54-56.

sonsuz sayıdadırlar. Boşlukta devinirler çünkü boşluk vardır ve biraraya gelmeleriyle varlığa geliş neden olurken dağılarak da yok oluşa neden olurlar.²⁴⁷

Doğa filozoflarının sonuncusu olan Demokritos'un doğa hakkındaki bu mekanik anlayışı modern dönemde daha belirginleşmiştir. Bu atomcu bakış açısıyla beraber doğaya yaklaşımlarda değişiklik gözlenmiştir. Demokritos bu mekanik yaklaşımı yalnızca doğayı açıklamak için kullanmamıştır, aynı zamanda insan doğasını açıklamak içinde kullanmıştır. İnsanı düşünmeye, duygularıyla hareket etmeye veya tutkularına bağlı olmaya bu atomlar yol açmıştır. İnsan doğanın küçültülmüş bir örneğidir. Doğada olan bütün olaylar insanı etkisi altına aldığı gibi insanın kendisinde yaşanan değişimlerde, kendini bilme gibi, doğayı etkisi altına almayı başarmıştır. Demokritos'u atomcu evren anlayışına götüren süreç biraz ilkel fakat modern dönemden de anlaşıldığı üzere doğru bir yol olarak görülmektedir. Sonuçta bilimde ilimde zamanla aktarılan ve değişiklik gösteren bir süreçtir.

İlkçağ doğa filozoflarının doğanın özünü, arche'sini ararken odaklandıkları asıl noktalar doğanın niteliği, yapısı, kaynağı ve bunun insan ile arasındaki ilişki olmuştur. Yani ilk filozoflar tamamen doğaya yönelmiş olup sorularının cevaplarını doğada aramışlardır. İlk olarak arche sorunu ile başlamışlardır. Doğa filozofları evrenin arche'sini ister maddi olan somut bir öge ile özdeşleştirsinler ister maddi olmayan soyut bir öge ile özdeşleştirsinler varlıktan, değişime, oluşumdan, yok oluşa ve insanın yapısı, niteliğine kadar her şeyi bir bütünlük ve dayanışma içerisinde açıklama yoluna gitmişler ve yardımcı kaynak olarak archeyi kullanmışlardır.²⁴⁸ Dolayısıyla insan ve doğa arasındaki ilişki ilkçağlardan itibaren süregelen bir ilişki olup ilkçağ filozoflarının doğaya yönelmelerinde amaç doğaya egemen olma değil, onu anlama ve dayanışma içerisinde biraradalık ile açıklama çabasıdır. Doğa ile insan arasında bir mesafe olmayıp bütünlük hâkimdir. Taki filozoflar evrende bir düalizmin hakim olduğunu görene dek bu süreç devam etmiştir.

Bu nedenle ilkçağ filozoflarının sadece evrenin ana maddesine odaklandıklarını, doğanın sırlarını çözmeye çalıştıklarını söylemek hatadır. İlkçağ filozofları için evren, yani bütün her şeyiyle insan ve doğa ile beraber bütün olarak evren, düzensizlikten ve karmaşık olan bir yapıdan çıkılıp uyumlu olan bir düzene

²⁴⁷ Dankel, *a.g.e.*, s.75-76.

²⁴⁸ Aslan, *a.g.m.*, s.128.

kavuşmuş olan doğadır. Dolayısıyla ilkçağ filozoflarını yönlendiren de bu uyumun altında yatan nedene ulaşma çabasıdır. Bu uyumu kimi filozof görünen maddi olan bir öze yani su, hava ve ateşe bağlarken kimi filozofta görünmeyen bir öze yani atom, tohum ve sınırsızlığa bağlamıştır. Evrenin ilk ilkesi, özü olarak kabul ettikleri bu maddi ve maddi olmayan nitelikleri evreni, insanı ve doğayı birarada tutan ve dayanışmayı sürdüren bir öz olarak kabul etmişlerdir. Bu dayanışmayı sağlayan tanrısal güç ise Thales'in savunduğu gibi canlılık olabileceği gibi Empodokles'in sevgi ve nefreti veya Anaxagoras'ın nous'u olabilmektedir.²⁴⁹

Bu doğa anlayışı, Atina okulunun kurulmasıyla, doğa felsefesinin insan doğasını anlama çabasına girişmesiyle beraber Sokrates, Aristoteles ve Platon ile beraber temele insan yerleştirilmiştir. Doğa ise insan ile olan ilişkisi ile beraber ele alınmıştır. İtalya'da Hümanizm akımının başlamasıyla beraber doğa tekrardan felsefenin ana konuları arasında yer almıştır. İnsan ve doğa arasındaki ilişki ise daha somut temeller üzerine kurulmuştur.²⁵⁰ Helenistik dönemde filozoflar insan ve doğa ilişkisini ahlaki temelde açıklayıp insanın evren karşısındaki tutumunun, ödevlerinin mahiyetinin ne olacağı konusunda düşünce yapısının oluşabilmesi için evrenin yapısı ve mahiyeti hakkında bazı düşüncelere sahip olmaları gerektiğinin farkında olmuşlardır. Bu evrenin bilgisine ulaşabilmek için ise daha önceden ilkçağ veya doğa filozoflarının yapmış olduğu evren, doğa tanımlamasını önemli bir kaynak olarak kullanmışlardır. Böylece doğa filozoflarının doğaya bakış açıları ile beraber insanın mahiyeti, niteliği, ödevleri ve sınırları belirlenebilecektir.²⁵¹

Tüm bu süreçler Rönesans dönemindeki bilimsel görüşün yaygınlık kazanmasını hızlandırmış, insan ve doğa arasındaki ilişkinin varlıksal olarak ele almanın yolunu açmıştır. Özellikle fizik, matematik, astronomi ve biyoloji bilimlerinin gelişmesiyle beraber doğaya yönelen bakışlar farklılaşıp doğa felsefesi daha da genişlemiştir. Daha önce evrende var olan dayanışma ve biraradalık yerini insan ve doğanın ayrışmasına bırakmıştır. İnsan, doğanın kendine özgü olan kurallarını hiçe sayarak sadece kendi tüketimini gerçekleştirmesi için doğayı sınırsızca kullanma eğilimine girmiştir. Bunu Goethe, “insanın dünyayı yalnızca

²⁴⁹ Aslan, *a.g.m.* ,s.128.

²⁵⁰ Doğa Felsefesi Nedir, Tanımı, Filozofları, Erişim Tarihi: 08 Mayıs 2016, <http://filozof.net/Turkce/felsefe-akimlari/5356-doga-felsefesi-nedir-tanimi-filozoflari.html>

²⁵¹ Elmalı, Özden, *a.g.e.*, s.174.

kendisi için, haddini bilmeden, kendisi sayesinde ve kendi hatırı için kurulduğuna inandığını”²⁵² söyleyerek açıklamıştır. Bu yeni doğa algısı özellikle Bacon’ın bilmek egemen olmaktır ve Descartes’in mekanik dünya görüşü ile beraber daha da ilerlemiş insanın merkeze alındığı o dayanışmanın ve biraradalığın yok edildiği, her şeyin ölçütünün insan olduğu bir egemenlik anlayışı hâkim olmuştur. Bu anlayış ile beraber insanın hem kendisini hem de yaşadığı çevreyi algılama biçimi değişmiş, mekanik bir doğa tasarımı oluşturulmuştur. Böylece aydınlanmanın sadece insanın akli ile olabileceği görüşü önem kazanmıştır. Ancak bu doğa anlayışı Çağdaş dünyada bir değişim geçirmiş ve ekolojik görüş bu doğa anlayışına dur demenin yollarını aramaya başlamıştır. Böylece aydınlanmanın salt insanın aklına bağlanması başarısızlığının ilk nüvelerini göstermiştir. Şöyle ki, “ne ki tamamen aydınlatılmış şu yeryüzü bugün muzaffer felaket alametleriyle parlıyor. Zaten aydınlanmanın tasarısı da dünyanın büyüsunü bozmaktı. İstenen söylenceleri dağıtmak, kuruntuları bilgi yoluyla yıkmaktı. Dünyanın büyüsunün de bozulması ilkel animizmin ortadan kalkması demektir.”²⁵³ İnsanı doğanın hâkimi olarak gören ve istenildiği şekilde kendi amaçlarına göre yontmayı hedefleyen bu görüş tamamen ekolojik dengeden uzak olarak bir ruh geliştirdiği için çağdaş dünyada birçok felaketinde tetikleyicisi olmuştur. İlkel animizm düşüncesinde yer alan saygı yok edilmiştir. Her ne kadar bazı konferanslar aracılığıyla bu felaketlerin önüne geçilmek istense de çağdaş dünyanın akli, hala ekolojik dengenin, doğanın ruhunun öneminin farkında değil gibidir.

Sürecin bu şekilde gelişim göstermesine sebep olan Demokritos’un atomcu evren anlayışı ya da bu yeni evren anlayışının mimarlarından olan ilkçağ doğa filozoflarından olan Demokritos’un atomcu bakış açısının bir yansıması veya tetikleyicisi konumunda olduğu görülecektir. Bu atomcu bakış açısında söylendiği üzere evren ister canlı ister cansız olsun bu atomların hareket etmesinden ve bir araya gelmesinden oluşmuştur. Bu atomlar arasındaki ilişki dışsaldır yani birbirlerinin doğasına etki edip birbirilerini değiştiremezler. Bu evren anlayışının başka bir özelliği mekanik olmasıdır. Demokritos’un bu öğretisi 17. yüzyılda geliştirilerek evreni bir makineye benzer biçimde bitmiş ve tamamlanmış olarak ve aynı zamanda

²⁵² Yakup Kahraman, “Hiyerarşik Varlık Algısından Ontolojik Varlık Algısına Geçişin İmkânı”, *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı:21, (Güz 2013), s.8.

²⁵³ Horkheimer, Adorno, *a.g.e.*, s.19.

kendi içine kapalı bir sistem olarak algılamışlardır. Bu doğa görüşünün insanı doğadan kopardığı, doğayı bir makineye, saat sistemine çevirdiği ileri sürülmüş aynı zamanda insanı daha önce var olan dayanışma sisteminden ayırıp tüm canlı ve cansız varlığın en üstüne çıkarmıştır. İnsan doğa karşısında yüceltilmiştir.²⁵⁴

Mekanist veya materyalist düşüncede insan ya madde ve ruh ayrımına bağlı olarak doğadan bağımsız ve doğaya yabancı bir unsur olarak görülmekteydi ya da mekanist doğa anlayışına özümsemekteydi. Birinci düşüncede doğa makineleştirilip insan anlamsız olan bir doğada yabancı bir varlık olarak yalnız kalıyordu. Hem kendisine hem de doğaya yabancılaşmış oluyordu. İkinci düşüncede ise insan ya da insanın ruhu ortadan kayboluyor veya ruh doğanın dışında kalarak yabancılaşıyordu. Böylece doğa ve insan arasındaki o biraradalıkta yok olmuş oluyordu. Sonraki dönemde ekolojik bir dönüşüm ile beraber insan doğanın karşısında yer almaktan çıkmış doğanın içinde ve doğanın bir parçası olarak görülmeye başlanmıştır. Böylece insan, ilkçağ doğa felsefesinde var olan doğanın ayrılmaz bütünleyici parçası konumuna geri dönme hazırlığı sürecini başlatmıştır. Günümüzdeki ekolojik veya çevre merkezli doğa anlayışının çalışmaları hep ilkçağlarda yer alan doğa anlayışına geri dönme isteğini taşımaktadır.²⁵⁵

Böyle bir dönüş içerisinde olan insanı iyi anlamlandırmak gerekir. Birinci bölümde bahsedilen mitolojik kültür yerini aydınlanmaya, doğada sadece nesnel bir maddeye dönüşmüştür. İnsanlar, doğa karşısında bu kadar güçlenmelerinin bedelini ancak bu gücü uyguladıkları doğaya ve aynı zamanda kendine yabancılaşmakla öderler. Aydınlanmanın şeylere karşı tutumu diktatörün insanlara karşı tutumu gibidir. Diktatör, insanı güdümleyebildiği ölçüde tanınmaktadır, aynı şekilde bilim adamı da şeyleri, onları kullanabildiği ölçüde tanır. Bu dönüşüm sırasında şeylerin özü mahiyetini kaybetmemekte egemenliğin dayanak noktasını oluşturmaktadır. Doğanın birliği de bu özdeşlikle gerçekleşmiş olacaktır.²⁵⁶ İnsanın kendisine ve doğaya yabancılaşması, insan ve doğa ilişkisinde doğaya egemen olma gibi basit bir düşünceye indirgenmekten ziyade, yani insanın bu süreçte sadece doğaya yabancılaşması söz konusu olmamakta ve doğayı egemenliği altına almamakta aynı

²⁵⁴ Hasan Ünder, *Çevre Felsefesi Etik ve Metafizik Görüşler*, (1. Baskı), Doruk Yayıncılık, Ankara 1996, s.51-53.

²⁵⁵ Ünder, *a.g.e.*, s.118-119.

²⁵⁶ Adorno, Horkheimer, *a.g.e.*, s.26.

zamanda bu yabancılaşmayla beraber insanın insan üzerindeki egemenliğini de körüklemiş olmaktadır. Bu da belki de tahakküm sürecini hızlandırmaktadır.²⁵⁷

İnsanın kendisine, doğaya ve çevresine yabancılaşma sürecini karşılayan en iyi kelime belki de Erich Scheurmann'nin *Göğü Delen Adam* romanında kullandığı *papalagi* kelimesidir. Papalagi denince genelde beyazlar veya yabancılar anlaşılır. Ama sözcüğü sözcüğüne çevrildiğinde ise göğü delen anlamına gelmektedir. “Samoa’ya ilk misyoner bir yelkenliyle gelmişti. Yerliler, bu beyaz yelkenliyi ufukta bir delik olarak gördüler, beyaz adamın içinden çıkıp kendilerine geldiği bir delik. O göğü delip geçmişti.”²⁵⁸ Papalagi ışığı bulduğunu sanmıştı, oysaki büyük bir karanlığa saplanıp kalmıştı ve bu karanlığını yaymak için aşılabilir denizleri aşmış, geçilemez dağları geçmiş ve sonunda başardığına inanmıştı ama hala ışığın terkedilmediği alanlar bulunmaktadır. Belki papalagi buraya ulaşamamış veya ulaşmak üzeredir. Eğer ulaşamamışsa sadece düşüncede hükmetmekte ve hala doğanın buyruğu altındadır. Düşüncesini uygulamaya geçirmek için kendisini doğanın ellerine bırakmıştır. Ve o ellerden sıyrılıp bağımsızlığını ilan etmeye çok az kalmıştır. İnsanın istediği buydu, doğaya ve insanlara tümüyle egemen olmak üzere doğayı kullanabilmektir.²⁵⁹ Bu düşünceyle beraber doğa filozoflarında karşılaşılan ve hala etkisini devam ettiren mitolojik kültüre de sert bir darbe indirilmiştir. Artık geriye ne gizem ne korku ne de gizemin ve korkunun açıklığa kavuşmasına duyulan arzu kalmıştır.

İnsanın kendisine ve doğaya yabancılaşması üzerine birçok düşünceye sahip olan Marx ve Hegel’in yorumlarına da bakmak daha kapsamlı bir açıklama olacak ve konun mahiyetinin sonraki yüzyıllarda da varoluş çizgisinde devam ettiği görülecektir. Özellikle Heidegger’in aktardıkları önemlidir. Marx, insanın doğaya ve kendine yabancılaşmasını, bireysel ve toplumsal emek sürecindeki karşılıklı olan etkileşimin ekonomik eleştirisiyle bağdaştırır. Aslında bu görüşünü Hegelci yabancılaşma ve nesneleştirme eleştirisiyle geliştirir. Daha önceden insanın kendisine ve doğaya yabancılaşması sorunu Hegel’de özbilincin ayrımlaşp

²⁵⁷ Murray Boochin, *Özgürlüğün Ekolojisi*, (Çev: Alev Türker), (1. Baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1994, s.79.

²⁵⁸ Erich Scheurmann, *Göğü Delen Adam*, (Çev: Levent Tayla), (19. Baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2016, s.66.

²⁵⁹ Adorno, Horkheimer, *a.g.e.*, s.20

nesneleşmesi ile ilişkilendirilmiştir.²⁶⁰ Buna göre, yabancılaşma tinin dış doğayı olumsuzlamasıyla kendine dönüş aşaması olmaktadır. Yabancılaşma bir tür öteki nesnedir. “İnsan ya da evrensel us kendini gerçekleştirirken, tarih denilen şey doğrultusunda bireyi ve aynı zamanda doğayı bir alet, bir araç gibi kullanırken nesnellik içinde yabancılaştırmaktadır.”²⁶¹

Böyle bir yabancılaşma, doğayı karşısına alan, onun üzerinde egemenlik kuran, yaratıcı edimi sayesinde doğanın özünden farklı bir öz oluşturan ve böylece Antik Yunan felsefesinde karşılaşılan insan anlayışından yoksun olan bireysellik ve tarihsellik konularını içeren bir insan tasarımı oluşturulmuştur. Bu da aslında Musevi-Hıristiyan geleneğinde yer alan insan anlayışının bir devamı niteliğindedir. (Bu gelenek birinci bölümün tekvin kısmında anlatılan tanrı-doğa-insan kısmında anlatılmıştır.) Aslında bu gelenek Descartes ve Bacon’dan alınan mirasın bir devamı niteliğindedir. Bunu Kojeve şu sözleriyle anlatır. “Descartes, Bacon, Kant ve diğer filozofların içerisinde yer aldıkları Musevi-Hıristiyan antropolojik geleneğin laikleştirilmesidir.”²⁶² Böyle bir yabancılaşmayı anlamak için Descartes ve Bacon’nın felsefelerinde yatan özün doğaya ve insana hangi anlamlar yüklediğine bakmak gerekmektedir. Bu sebeple sonraki bölümde anlatılanlar aslında baştan itibaren söylenilegelen serüvenin sacayaklarından birinin tamamlamış olmasıdır. İnsanın ve doğanın serüveni ve başlangıçta var olan doğanın, insanın egemenliğine sunulmuş olan bir hizmetkâr konumuyla sonuçlanan ve aynı zamanda ilkçağ doğa anlayışının tam tersine insanı, doğayı ve diğer objeleri kontrol etme imkanını elde etmiş olan bir zaferdir.

²⁶⁰ Seyit Coşkun, “İnsansal Varoluş ve Özün Belirlenimi Olarak Yabancılaşma ve Özgürleşme”, *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı:20, (2013), s.120.121.

²⁶¹ Coşkun, *a.g.m.*, s.121.

²⁶² Alexandre Kojeve, *Hegel Felsefesine Giriş*, (Çev: Selahattin Hilav), (5. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, Ankara 2015, s.110-117.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. Doğa Felsefesi Anlayışından Mekanik Doğa Algısına

Her dünya görüşünün mutlaka bir mimarı vardır. Yani öncekilerin bıraktıkları eksiklikleri görüp tamamlayabileceği bir taslağı hazırlayan kişiler her dönem bulunmaktadır. Mekanik evren anlayışı için hazırlanmış olan planların üzerinde tam bir anlaşma sağlanmadan önce birçok hazırlık süreci bulunmaktaydı. Daha önce açıklandığı üzere bu süreç oldukça meşakkatli bir süreç olmuştur. Süreç 17. yüzyılın ortalarına doğru tamamlanmış bir plana dönüşmüştür. Artık dünya, makine çağına girmek üzere anahtarının çevrilmesine hazır bir durumdaydı. Mekanik evren anlayışının mimarları da Descartes, Bacon ve Newton'dur. Aradan yüzyıllar geçmiş olmasına rağmen hala bu düşünürlerin söylediklerinin altında yaşamakta ve tartışılmaktadır.²⁶³

Francis Bacon Antik Yunan dünyasının evren hakkındaki düşüncelerine sert bir darbe yaparak makine çağı için bir zemin hazırlamıştır. 1620 yılında yayımlanan *Novum Organum* adlı kitabı bir propaganda başeseri gibidir. Bacon; Platon, Aristo ve Homeros'un yaptığı çalışmaları küçümseyerek onların eserlerini sadece tartışmalı bilgi olarak yorumlamıştır. Antik Yunan dünyası için şu ifadeleri kullanmıştır. "Yunanlılar erkek çocuk özelliklerine sahipti; konuşmalarda bol bol akıl veriyorlar, fakat üretmiyorlardı; zira bilgelikleri kelimelerde bol fakat iş açısından çoraktı." Bacon evrene daha farklı bakış açılarıyla yönelmiştir. Doğayı sadece anlayıp onun bilgisini keşfetmek kendisini tatmin etmemekteydi, aynı zamanda keşfedilen doğa bilgisinin kontrolü de şarttı. Bunun için yeni bir yöntem arayışında olmuştur. Yunanlılar için bilgi niçindi, ama artık Bacon niçinine değil bilimin nasılına odaklanmıştır. "Artık bilimlerin doğru ve meşru hedefi, insan yaşamının yeni buluşlar ve güçlerle geliştirilmesinden başka bir şey olamaz."²⁶⁴

Bacon'nın *Novum Organum* adlı eserinin yanı sıra bir ütöpik eser olan *Yeni Atlantis*'te ideal bir devleti anlatan, doğanın dilinin çözülmesi üzerine düşünen ve bilimi araç konumuna indirgeyen bakış açısının etkisi vardır. Modern olan bilim

²⁶³ Rifkin, Howard, *a.g.e.*, s.22-23.

²⁶⁴ Rifkin, Howard, *a.g.e.*, s.23-24.

ruhunun nasıl olması gerektiğini anlatan kişisel, ideal ve düşsel bir eserdir. İnsanın doğa üzerinde mevcut olan egemenliğini son haddeye ulaştıracak bilgiyle donatılmış düşsel bir eser niteliğindedir. Bacon bilgiyi yalnızca bilmek için aramamış, insanlara büyük çıkarlar sağlayacağı için bilmek gerektiğini düşünmüştür. Bilmek egemen olmaktır. Bacon *Yeni Atlantis* eseriyle bu düşüncelerini pekiştirmiştir. Mekanik evren anlayışı, baskıcı bir uygarlık düzeni, ideal uygarlık ve doğa yansıtılmıştır. Böylece bilim, sadece sözcük yumağı değil, ilkçağlardan beri süre gelen doğanın özüne ulaşma çabası olmuştur. Bu öz doğanın tüm sırlarını içinde barındırmakta ve bunu çözen bilim, doğayı hizmetkar konumuna indirebilecektir.²⁶⁵ *Yeni Atlantis*’te bilim evi olarak aktardığı Solomon Evi’nin kuruluş amacını da şöyle açıklamaktadır: “Kuruluşumuzun amacı, doğadaki şeylerin nedenleri, gizli devinimleri ve derin anlamları hakkında bilgi sahibi olmak ve insanın hakimiyet alanının sınırlarını genişleterek mümkün olan her şeyin sırrına erişmektir.”²⁶⁶ Bacon’dan sonra bu evren anlayışını bir matematikçi olarak ün salan Rene Descartes farklı bir evren anlayışı ile ön plana çıkarmış, önceki dönemden kalan tüm eksiklikler tamamlanmıştır. Ve tüm bu süreci Newton devralmıştır.

Descartes çokta mütevazı olmayan biriydi, güzel bir düşünce ile karşılaşır karşılaşmaz onu kabul etmiştir. Bilindiği kadarıyla Descartes, soğuk hava şartları dolayısıyla evine kapandığı bir günde aklında yeni düşünceler belirginleşmeye başlamıştı. Evreni anlamak, gizli şifrelerini kodlayabilmek aynı zamanda bu kodları insanın amaçlarına uygun olacak şekilde kontrol etmeyi sağlayacak anahtar bir kelime ile karşılaşmıştı, bu matematikten başka bir şey değildir. Bu bilim sayesinde Descartes, tüm doğanın hareket halindeki basit bir maddeye dönüşmesini sağlamıştır. Tüm niteliği niceliğe indirgemiş ve sonra sadece uzay ve konumun önemli olduğunu belirtmiştir. Descartes’in evren anlayışı kaostan, düzensizlikten ve canlı olan her şeyden yoksundur. Zira matematik evrenin düzenini temsil ediyordu. Descartes’in evreninde her şey yerli yerinde ve tüm ilişkiler uyum içinde olmuştur. Kısacası Descartes, insanlığa dünyanın bütün gerçekliğini yağma edip onu köleleştirebileceği inancını vermiş sonra sahneyi İsaac Newton’a devretmiştir.²⁶⁷ Bunun daha iyi

²⁶⁵ Francis Bacon, *Yeni Atlantis*, (Çev: Çiğdem Dürüşken), (1.Baskı), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008, s.10-50.

²⁶⁶ Kef, *a.g.t.*, s.144.

²⁶⁷ Rifkin, Howard, *a.g.e.*, s.23-25.

anlaşılabilmesi için öncelikle mekanik evren anlayışının mimarlarının yaşadıkları çağın özelliklerini de bilmek önemlidir.

3.1. Rönesans dönemi

15. ve 16. yüzyılda Ortaçağ dönemi kilise baskısına bir tepki olarak ortaya çıkan bir hareket olup *yeniden doğuş* anlamına gelmektedir. Bu dönemde felsefi boyutta insanı merkeze alan bir yaklaşım hakim olmuştur, doğa bilimlerinde ise daha çok evren anlayışı üzerinde durulmuştur. Ortaçağ döneminin en büyük sorunlarından biri olan kilise baskısından sıyrılıp büyük bir insan ve evrenbilim temelleri atılmıştır. Bu dönemin başlamasında Martin Luther ve John Kalvin'in kiliseye karşı tutumları büyük rol oynamıştır. Dini ve dogmatik bilgiden çok akıl ve mantık ön plana çıkmıştır. Böylece felsefe ve fizik başta olmak üzere diğer bilimlerde de bir özgür düşünme ortamı oluşturulmuştur.²⁶⁸

Rönesans döneminde eski felsefeden, düşüncelerden tam bir kopuş yaşanmamıştır. Düşünceler, söylemler 12. yüzyıla kadar geri götürülebilmektedir. Çağın felsefesi, kendisinden daha önce yaşamış olduğu dönemin felsefecilerini okuyup kendi düşüncelerini geliştirmektir. Bu kimi zaman benzer kimi zaman karşıt düşünceler doğurmuştur. Rönesans ve hümanist hareket de daha çok Antik Yunan, ilkçağ uygarlığının düşüncesini yeniden canlandırmıştır. Bu dönemde yaşanan reform hareketleri, Roma kilisesi tarafından İncil'in yanlış yorumlandığı, imandan sapmış olduğundan hareketle bir başkaldırı niteliğinde olmuştur.²⁶⁹

Rönesans herhangi bir yeni problem ortaya atmamıştır. Daha çok Ortaçağ öncesine gidilip antikçağ problemlerini yenileyerek eski bilgileri tekrar gündeme taşıyıp gelişim göstermiştir. İlk yoğunlaştığı problemler arasında insan unsuru bulunmaktadır. Daha sonra bu doğrultuda yapılan çalışmalara *hümanizma* adı verilmiştir. Bu dönemde insan, evrensel olarak kabul edilen kilesinin bir üyesi olmaktan çıkıp kendi benliğini oluşturan, özgür bir birey anlayışı çerçevesinde rol almıştır. Ortaçağ döneminde yasaklanan bu düşünceler Rönesans'ı tamamen

²⁶⁸ Gamze Aslan, "Ortaçağdan Günümüze Modernite: Doğuşu ve Doğası", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 7 (Aralık, 2011), s.13-15.

²⁶⁹ Norman Hampson, *Aydınlanma Çağı*, (Çev: Jale Parla), (1. Baskı), Hürriyet Vakfı Yayınları, 1991, s.16.

kuşatmıştır. Niccolo Machiavelli ve Rönesans'ın sonlarına denk gelen Michel De Montaigne de hümanizma anlayışına katkıda bulunmuşlardır.²⁷⁰

Ortaçağın büyük düşünce sistemlerinin merkezinde Tanrı vardır. Rönesans ile birlikte tanrıya açık bir atıf olmaksızın, insan ve doğanın incelenmesine yönelinmiştir. Rönesans'ın hümanist hareketine sıkça yer vermesinin nedenleri arasında bu anlayış yatmaktadır.²⁷¹ Hümanizma hareketi sadece felsefede değil birçok edebi eserde de etkisini hissettirmiştir. Modern düşünceye geçişte hümanizma tek başına yeterli değildir, buna bilimsel hareketler ve doğa felsefesi de dahildir.²⁷²

Daha önce bahsedildiği gibi Ortaçağ döneminde daha çok tanrıbilimin yerleşmesi modern düşünce filozoflarının inkar ettiği anlamına gelmez. Örneğin Descartes ve Aquinas arasında farklılıklar bulunmasına karşılık Descartes bir filozof Aquinas ise bir tanrıbilimcidir. Ortaçağın önde gelen filozofları tanrıbilimciyken 17. ve 18. yüzyılın filozofları değillerdi. Sadece bazıları inanmış bir Hristiyan'dı ve sistemleri üzerinde bu inanç ile beraber belli bir iz bırakmışlardır.²⁷³ Doğa felsefesi problemi üzerinde yoğunlaşırken ise, Ortaçağ döneminde kabul edilen düşünceleri eleştirerek, sahip olduğu tüm fikirlerden arınmış bir şekilde kendi düşüncelerini geliştirmişlerdir. Ortaçağ dönemi doğa anlayışı, Aristoteles'in fiziği, Ptolemaios'un astronomisi ve kilisenin tasarılarından meydana gelmiştir. Bu düşünce ilkçağ doğa felsefesine de bir tepki taşımaktadır. Aristoteles'in düşünceleri bu yapının oluşmasında büyük rol oynamıştır.²⁷⁴

Aristoteles, doğa sözcüğünü ilkçağdaki anlayıştan farklı olarak bir arche anlamında değil, birçok anlamada kullanmasına rağmen daha çok kendi kendine devinen şeyler dünyası olarak tanımlamıştır. Evrenbilim anlayışında doğanın tanrısal bir doğa yapısının taklitleri sonucunda ortaya çıktığını belirtmiştir. "Aristoteles'e göre, doğa dünyasında kendini gösteren değişme ve yapı türleri öncesiz sonsuz bir dağarcık oluşturur ve bu dağarcıktaki her parça birbiriyle zamanca değil, mantıkça ilişkilidir." Herakleitos ve Parmenides'in varlığın değişim olgusunu açıklarken

²⁷⁰ Gökberk, *a.g.e.*, s.167.

²⁷¹ İsmail Kılıoğlu, "Aydınlanma'nın Felsefi Temellerinin Tartışılması 2", *Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Uygarlık Bilimleri Dergisi*, Sayı:5 (Bahar, 2015), s.352.

²⁷² Kılıoğlu, *a.g.m.*, s.352.

²⁷³ Kılıoğlu, *a.g.m.*, s.351.

²⁷⁴ Gökberk, *a.g.e.*, s.167.

kullandıkları düşüncelere bir eleştiri özellikle duyu bilgisi ve akıl bilgisi konularında vardır.²⁷⁵

Aristoteles gökyüzündeki maddeler ve yeryüzünde bulunan maddeler arasında kendi yapılarından kaynaklanan bir farklılık olduğunu belirtmiştir. Gökyüzü kalıcı ve devamlı olan bir dünyadır; buradaki hareketler sonsuz ve düzenlidirler. Yeryüzü ise geçici olup hareketler birbirini takip ederek ortaya çıkıp kaybolurlar. Bu tasarım daha çok duyularımızın yansıttığı evren anlayışını içermektedir. Aristoteles'in evren tasarımı hareketsiz halde bulunan yer, evrenin merkezinde bulunur, güneş ve yıldızlar bunun etrafında dönerler. Bu tasarım Ortaçağın dini fikirleriyle aynıdır, çünkü evren, dünya ve onun üzerinde yer alan olaylar için yaratılmıştır. İşte Ortaçağ, Aristoteles'in bu evren görüşünü olduğu gibi almıştır. Ancak Antik Yunanlılar, gerçekten hoşnut olan, kendisini hakikate yakın bulan bir anlayışla doğaya yönelmişlerdir. Oysa Ortaçağda doğa araştırılıp keşfedilecek bir erekten çok araç olarak kullanılmış ve bilim adamları doğa olaylarının temelinde yatan nedenleri araştırırken o dönem için en üstün değer olan tanrı, ruh, ahlak ve madde öğretileri ile ele almışlardır. Rönesans anlayışında ise doğa bir tür görsellikten sıyrılıp gizemli, sırlarla dolu, bilinmeyen ve kozmik bir yapıya bürünmüştür. Doğa sonsuzdur ve bu sonsuzluk tanrı ile özdeşleşmiştir. İlkçağdaki her şey birdir ilkesine benzer bir tutum sergilenmiştir.²⁷⁶

Rönesans anlayışında doğaya bir tanrısallık kazandırılmış olup kendi kendini yaratan bir özellik atfedilmiştir. Bu anlayış biçimi Aristoteles'ten çok Platon'un düşüncelerine daha yakındır. Çünkü Platonun Pythagorasçı evren anlayışında, doğada yaşanan olaylar matematiksel ifadelerle açıklanmıştır. Rönesans döneminin filozoflarından modern bilimin kurucusu olarak nitelenen Galileo'ya göre *doğa kitabı* Tanrının matematik diliyle yazdığı bir kitaptır düşüncesi Platon'un doğa hakkındaki Pythagorasçı bakış açısını kabul etmekle beraber Aristoteles'in fikirlerinin karşısında yer almıştır. Pythagorasçı anlayış doğadaki niceliksel, değişik yapıların geometri ve matematikten kaynaklandığını ifade eder; böylelikle töz, ilk madde tartışmasına girmemişlerdir.²⁷⁷ İkinci bölümde de görüldüğü üzere ilkçağ doğa filozofları, doğa

²⁷⁵ Collingwood, *a.g.e.*, s. 97.

²⁷⁶ Gökberk, *a.g.e.*, s.191-193.

²⁷⁷ Collingwood, *a.g.e.*, s.113.

nedir, doğanın yapısını ne oluşturmaktadır, doğa neyden kaynaklanmaktadır, gibi soruların yanıtını bulmaya çalışarak doğa felsefesinin temelinde yatan özü bulmaya çalışmışlardır.²⁷⁸

3.2. 16. ve 17. Yüzyıllarda Yaşanan Bilimsel Devrim

Ortaçağ düşüncesine bir tepki olarak gelişim gösteren Rönesans dönemi 16. ve 17. yüzyıllarda köklü bir değişim geçirmiştir. 17.yüzyıl felsefesi Rönesans'ın parçalı olan canlı, madde ve ruh kavramlarının birbiriyle bağlantılı iç içe geçmiş olduğu düşüncesini yıkarak farklı bir çizgide gelişim göstermiştir. Özellikle Hristiyan geleneğinde incilin tahrif olmasıyla beraber doğa kavramı *cennetten kovulmuş* ve *günah* terimleriyle yorumlanmıştır. Hristiyanlığın tahrif edilmiş olan bu şekli insanların sorunlarına yanıt bulamamış, batılı düşünürleri dinden uzaklaşmaya ve akıl ile yola çıkarak sorunlarını çözmeye çalışmışlardır. Ortaçağın düşünce sistemlerinin merkezine yerleştirilen tanrı idesinin yerini akıl ve mantık ilkeleri sonucunda ulaşılan düşünceler almıştır. Ve böylelikle 16. yüzyılda modern bilimin temelleri atılmıştır.²⁷⁹ Doğa, evren, insan, tanrı, ruh ve madde aydınlanmayla beraber akıl ilkeleri çerçevesinde yorumlanmaya başlanmış, ilkçağın deney ve gözlemlerine dayanan ve doğada bir dayanışma, birliktelik gören anlayışından uzaklaşmaya başlanılmıştır.

Her ne kadar Ortaçağın sonlarında yani 16. yüzyılın başlarında akıl ve mantık ilkeleri çerçevesinde olaylar açıklanmaya çalışılmışsa da Avrupa'da batıl inançlar tekrar doğmuştur. 16. ve 17. yüzyılın başları cadı mahkemeleri ile dolmuştur. Engizisyon mahkemeleri bu dönemde görevlerini hiç aksatmadan yerine getirmişlerdir.²⁸⁰ 16. ve 17. yüzyıllardaki cadı anlayışı “şeytanla işbirliği yapan, ruhunu şeytana satan ve karşılığında doğaüstü güçler elde eden kadınlar üzerinde yankı bulmuştur.” Bu dönemde birçok kadın yakılarak öldürülmüştür. Cadılıkla

²⁷⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt:4, (1. Baskı), Ebabil Yayıncılık, Ankara 2006, s.617.

²⁷⁹ Nurettin Öztürk, “Seküler Bir Çevreye Bakıştan Holistik Bakışa”, *Köprü Dergisi*, (laiklik ve sekülerizm), Sayı No:51, Yaz 1995.

²⁸⁰ Hampson, a.g.e., s.20.

suçlanan, Engizisyon mahkemelerinde yargılanıp öldürülen ilk kadın cinayeti ise 1180'de Fransa'nın Toulouse kentinde yaşanmıştır.²⁸¹

17. yüzyıl felsefesi akıl ilkeleri doğrultusunda gelişim gösterirken kendilerine matematik başta olmak üzere birde fizik bilimi öğretilerini hakikat bilgisi olarak seçmişlerdir. Rönesans'ın sonlarına doğru ortaya çıkan metafizik, doğanın matematiksel kavramlarla anlaşılabilceğini ortaya koymuştur. Bu dönemde yetişen birçok filozofta doğayı matematik ilkeleri çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır. Descartes, Leibniz, Galileo ve Newton'da doğada matematik yasalarının bulunduğunu ve bunların keşfedilmesi gerektiğini açıklamışlardır.²⁸²

Aydınlanmayla beraber insanın insan ile olan ilişkisinin yanı sıra insanın doğa ile kurduğu bağda dikkat çekmektedir. 16. yüzyıldan önce diğer tüm medeniyetlerde olduğu gibi Avrupa'da da organik dünya görüşü hakim olmuştur. İnsan ve doğa ilişkisinde de birtakım değişiklikler yaşanmış, bireyden çok uygarlık ön planda yer almış olup maddi, manevi tüm hadiseler karşılıklı dayanışma ile çözüme kavuşturulmuştur. Doğaya manevi bir anlam yükleyip tecrübe etmeye çalışılmıştır. Doğayı kontrol edip egemenlik altına almaktan daha çok onu anlama çabası içerisinde olunmuştur. Daha çok ilkçağda görülen bu tablo 16. ve 17. yüzyılda farklı bir nitelik kazanmıştır. Organik veya çevre merkezli evren anlayışı matematik, fizik biliminin gelişmesiyle yerini mekanistik veya insan merkezli bir evren anlayışına bırakmıştır. Bu süreç daha önce anlatıldığı üzere atomcu filozoflar ve öncesinde keşfedilen akıl yasaları ile beraber zirveye ulaşmıştır.²⁸³ Doğada bir birlik söz konusuysa insan, doğada bulunan en değerli varlık olarak kabul edilmeye başlanmış ve diğer varlıklar insan için bir araç konumuna indirgenmiştir.

17. yüzyılın ilk yarısındaki evren anlayışı, mekâna ve zamana göre oldukça sınırlı kalmıştır. Dünya, bu evren anlayışında merkez kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, evrenin hareket noktası canlıların yaşamını sürdürdüğü tek gezegendeki tek rasyonel varlığa sahip bulunan insan olarak kabul edilmiştir. Zaten Avrupa'daki

²⁸¹ Kef, a.g.t., s.126.

²⁸² Gökberk, a.g.e., s.222.

²⁸³ Fritjot Capra, *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, (Çev: Mustafa Armağan), (Gözden Geçirilmiş Baskı), İnsan Yayınları, İstanbul 2009, s.61-62.

düşünce yapılarını biçimlendiren bilgi birikimi 17. yüzyılın sonlarına doğru olmuştur.²⁸⁴

Daha öncesinde teoride var olan mekanistik doğa anlayışının oluşmasına 17. yüzyılda yaşanan bilimsel hareketler yön vermiştir. Bacon'nın bilmek egemen olmaktır, Descartes'in matematiksel ilkeleri ve Newton gibi bilim adamlarının dile getirdiği doğanın insanın emrine sunulmuş her zaman tüketilebilecek bir ürünmüş gibi ele alınmasını içeren bu düşünce insanın merkeze alındığı bir anlayışı hızlandırmıştır. İnsanı doğanın efendisi olarak görüp doğayı tamamen insanın yönetimi ve denetimine bırakmıştır. İnsan merkezli görüşü ortaya koyan filozofların başında Aristoteles'in geldiği söylenilmektedir. Aristoteles insanları ussalık derecelerine göre oluşturduğu canlılar pramidinin en üst basamağına koymakta ve tüm şeylerin insanlar için yaratıldığını belirtmektedir. Thomas Aquinas ve Kant da Aristoteles ile aynı düşünceye sahip olmuşlardır.²⁸⁵

Thomas Aquinas'a göre insan olmayan varlıklar "doğal düzende takdiri ilahi tarafından insanların kullanımı için yaratılmışlardır. Bu nedenle, insanın onlardan gerek öldürerek gerekse herhangi başka bir biçimde yararlanması hiçte yanlış değildir." Spinoza içinde yalnız insanlar akla sahip bulundukları için kendisi dışında akıl sahibi olmayan varlıkları ihtiyaçları doğrultusunda istediği şekillerde kullanabilirler. Belki de bu söz ile beraber Spinoza'nın ne demek istediği daha iyi anlaşılacaktır. Asıl gerçek olan ilk ve tek erdem kendi varlığını koruma çabasıdır. Bunun dışında olan herşey mübahtır. Kant da yine aynı şekilde insanların, diğer akli yeteneğe sahip olmayan varlıklar karşısında herhangi bir sorumluluğunun olmadığını belirtmiştir.²⁸⁶ Bu düşünceler ilkçağda görülen ruh göçü kavramını inkar etmekte ve doğaya olan saygıyı, sorumluluğu bir tarafa bırakmaktadır. Bu inkar insanın kendisini ve aynı zamanda vicdani rahatsızlığını da inkar anlamına gelmekte ve yaptığı her şeye bir haklılık payı kazandırmış olmaktadır.

Modern doğa biliminin gelişmesinde öncü bir rol oynayan Copernicus, Galileo, Newton, Kepler, Bruno, Descartes, Bacon, Leibniz ve Spinoza'nın

²⁸⁴ Hampson, *a.g.e.*, s.18.

²⁸⁵ Fikri Gül, "İnsan-Doğa Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe", *Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:14 (2013), s.18-19, (Ertürk,2011'den alıntılanmıştır.).

²⁸⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt:3, (1. Baskı), Ebabil Yayıncılık, Ankara 2005, s.602-603.

çalışmaları ile zirveye ulaşmıştır. Bilimsel devrim, İncil'in kabul ettiği yer merkezli evren anlayışını reddeden Copernicus ile başlamıştır. Bu yalnızca evrene olan bakışın değişmesi değil aynı zamanda tanrının elinde olduğu düşünülen evrenin yönetimini ele geçirmiş gibi yansımıştır. Kiliseye karşı kendisini korumak için ise güneş merkezli sistemin bir hipotezden başka bir şey olmadığını söylemiştir; kitabı ise ölümünden sonra yayımlanmıştır.²⁸⁷ Copernicus'un güneş merkezli sistemi kilise baskısı nedeniyle tam geliştirilememiştir. Bunu daha genel olarak ele alan Galileo olmuştur.

Galileo'nun yeni doğa biliminin yapısı olan mekanistik doğa anlayışının kurucusu olduğu söylenmektedir. Galileo'nun en önemli başarısı sayılabilecek *düşme deneyinde* amacının cisimlerin niçin düştüklerini değil, nasıl düştüklerini anlamaya çalışmak olduğunu söylemiştir. Böylece nedensellik 17. yüzyıl biliminin dışında bırakılmıştır.²⁸⁸ Doğayı anlamada kullandığı yöntemi metafizik ve matematik kurallarına dayandırmış ve evrende niteliksel şeylerin mevcut olmadığını belirterek teoloji ve dogmalardan arındırılmış akılcı gözlemler ve tekrarlanabilir deneyler ile doğaya yönelmiştir. Galileo'nun doğaya matematiksel bakış açısı Pythagorasçı ve Platoncu geleneğin içine yerleştirmiştir. Bu da bir tamamen kopuşu değil ilerlemeyi temsil etmektedir. Daha öncede söylendiği üzere bilim ve ilim zamanla aktarılmaktadır. Bu aktarım bu kez insanın lehine bir gelişme göstermiştir. Çünkü doğa hakkında bildikleri kanıtlanabilir bilgilerdir ve bu bilgi gücü beraberinde getirmiştir. Böylece Copernicus'un güneş merkezli evren anlayışı sistemli bir şekilde ele alınmıştır.²⁸⁹ Galileo hem tanrıya hem insana doğanın üstünde bir yer vermiştir. Ruh ve madde ayrımında, ruhlar doğanın dışında bir sınıf oluşturmuşlardır. Niteliklerin ise sadece ruhlara görünen kısmını oluşturduğunu ifade etmiştir.²⁹⁰ Descartes'in düalizmine benzer olan madde ve ruh ayrımı da bu temele dayandırılmıştır.

Bruno, doğa metafiziğinde evreni oluşturan tek bir ruhtan bahsetmiş ve bununla tanrı olduğunu söylemiştir. Mantıktan çok sezgileriyle hareket eden Bruno

²⁸⁷ Capra, *a.g.e.*, s.62.

²⁸⁸ Gökberk, *a.g.e.*, s.226-227.

²⁸⁹ Gunnar Skirbekk, Nils Gilje, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, (Çev: Emrah Akbaş, Şule Mutlu), (5. Baskı), Kesit Yayınları, İstanbul 2013, s.215-220.

²⁹⁰ Collingwood, *a.g.e.*, s.123.

modern doğa bilimine uzak bir düşündürdür çünkü doğada matematiksel özellikler aramamış sadece tanrıyla özdeşleştirmiştir. Mekanistik evren anlayışında makineyi kuran ve harekete geçiren üstün bir tanrı öğretisine kapı aralamıştır.²⁹¹

Bütün düşünürlerin dile getirdiği mekanistik evren anlayışı, doğanın matematiksel yasaları doğanın yapısının matematiksel ilkeler olduğu fikri Newton ile tam anlamıyla formüle edilmiştir. Böylece Descartes, Copernicus, Galileo ve Bacon tarafından ortaya konan düşüncelerinin tam bir sentezini gerçekleştirmiştir. 17. yüzyıl bilim düşünürlerinden olan Bacon'ın deneysel veya tümevarımlı yöntemi ile Descartes'in yöntem anlayışını yansıtan akılcı veya tümdengelim gibi iki zıt düşünceyi harmanlayıp sistematik bir analiz elde etmiştir. Descartes tarafından ortaya atılan kartezyen görüşü tamamlayarak bilimsel devrimi amacına ulaştırmıştır.²⁹² Böylece doğa artık tamamen matematiksel kurallar dahilinde işleyen mekanik bir yapıya bürünmüştür. Galileo ile başlayan everenin matematiksel kurallar dahilinde şekillendiği önermesi Bacon ve Descartes'ın düşünceleri ile gelişmiş olmakla beraber Newton sayesinde son şeklini almıştır.

Newton evrenin küçük maddi parçalardan oluştuğunu ve bu maddelerin zaman ve mekandaki hareketlerinin güç yasaları tarafından oluşturulduğu söylemiştir. Böylece everendeki hareketler ve kurallar matematiksel hesaplarla kavranabilir bir nitelik kazanacağını, evrenin sırlarının da çözülmüş olacağını belirtmiştir. Maddeler arasında çekim gücünün olduğunu ve bunun tanrı tarafından yaratıldığını söylemiştir. Ve tanrı bu doğa kanunlarının düzenli işleyebilmesi için devamlı müdahale etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu nedenle Newton'nun *son büyücü* olduğu söylenmektedir.²⁹³ Newton yerçekimi yasalarının kendiliğinden değil de bir yaratıcı tarafından harekete geçirildiğini söyleyerek fiziki olayları ilahi temellere dayandırmıştır. Bütün bu düşünceler Descartes ve Bacon'nın yönteminde daha iyi analiz edilmiştir

²⁹¹ Gökberk, a.g.e., s.225.

²⁹² Hasan Yaylı, "Mekanik Düşünce'den Ekolojik Düşünce'ye: Yeni Bir İnsan-Doğa İlişkisi Tasarımının Doğuşu", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Sosyoloji Konferansları*, Sayı:34. Kitap (2006), s.71, (Hampson,1991'dan alıntılanmıştır.).

²⁹³ Hampson, a.g.e., s.60-61.

3.2. Francis Bacon'nın Doğa ve İnsan Felsefesi

“Bilgi Güçtür.”
Francis BACON

Modern düşünce anlayışında Bacon ile ilgili farklı tartışmalar yer almaktadır. Bacon'nın modern felsefenin kurucusu mu olduğu, Rönesans natüralizmini devam ettiren bir düşünür mü olduğu soruları sıkça sorulmaktadır. Descartes ve Galileo ile birlikte modern felsefenin kurucularından sayılmaktadır. Bacon, bilimi sınıflandırmada üç yöntem kullanmıştır. Tanrıyı konu alan teoloji, doğayı konu alan doğa felsefesi ve insanı konu alan felsefedir. Descartes gibi Bacon'da tanrının var oluşunu doğada yaratılmış olarak bulunan şeylere bakarak akıl mantık ilkeleri ile açıklamaya çalışmıştır. Doğa felsefesinin temelinde yatan bilimi matematik olarak belirlemiş olup matematiği saf ve uygulamalı olarak ikiye ayırmıştır. Saf matematiğin içerisine daha çok niceliksel şeyler yani geometri, aritmetik gibi bilimler yer almakta, uygulamalı matematikte ise daha çok niteliksel şeyler, müzik, ses, tat, duyular, mimari yer almaktadır.²⁹⁴

Bacon bilimsel metod olarak tümevarım ve deneyciliği kullanmıştır. Bacon'a göre doğayı tanıma biçimi olan tümevarım yöntemi olayları ve olguları oluşturan ve bunlara biçim veren özün bilinmesini sağlamaktadır. Tümevarımın başlıca kaynağını da deney oluşturmaktadır. Descartes gibi Bacon'da deney sayesinde zihnin önyargılardan, kuşkulardan, yanlış fikirlerden arındırılması gerektiğini söylemiştir. Zihni bir *tabula rasa* yani boş bir levha haline getirdikten sonra yeni bir bilimsel yöntem ile gerçeği bulmayı amaçlamıştır. Tamamen empirist olan Bacon duyuların doğru bir şekilde kullanımıyla insanları maddenin özüne götürebileceğini söylemiştir. Bilginin sadece bu duyular aracılığıyla bulunup doğru kabul edileceğinden bahsetmemiştir aynı zamanda deney aracılığıyla elde edilen bilgilerin kanıtlanması gerektiğini de söylemiştir.²⁹⁵ Bilgi, mekanik evren anlayışının mimarıdır.

Mekanistik evren anlayışının kurucularından olan Bacon, mekanik evren anlayışının tüm biçimlerini ve bilginin içeriğinin ne olduğunu anlatmış olduğu *Novum Organum* adlı eserini yüceltip Aristoteles, Homeros ve Platonun eserlerini

²⁹⁴ Cevizci, 17. Yüzyıl Felsefe Tarihi, a.g.e., s.14.

²⁹⁵ Cevizci, 2007, a.g.e., s.24.

küçümsemiştir. Bunun sebebi geçmişle bulunan tüm bağlarını koparıp hakikatin bilgisine giden yöntemin temelini sağlamlaştırmaktır. İlkçağ filozoflarının doğayı, insanı, tanrıyı tanımlamak için sordukları niçin sorusu Bacon'da nasıl sorusuna dönüşmüştür. Bacon'nın yönteminde gözlemci ve gözlemlenen nesne birbirinden ayrı olarak değerlendirilir. Gözlem yaparken uyguladığı metod duygu, düşünce, tutkudan çok baskıya yöneliktir. Bunun nedeni ise daha öncede belirtildiği gibi yaşadığı dönemin olaylarının etkisini fazlasıyla hissetmiş olmasıdır.²⁹⁶

Bacon insanoğlunun gerçek bilgiye ulaşabilecek güç ve kapasiteye sahip olduğunu belirterek gerçeğe ulaşmada birtakım ön yargılar, yanlış sezgisel düşüncelerden kurtulması gerektiğini vurgulamıştır. Bir ayna görevi gören insan zihninin doğasında var olan ve onu kısıtlayan, gerçek ve yanlış arasındaki ayrımı fark etmesine engel olan birtakım idollerden bahsetmiş ve insan zihnine yön veren dört idolden bahsetmiştir. Bacon'a göre, bu idoller kişiyi doğru ve kesin bilgiye ulaşmaktan alıkoyan, deneyle bir ilişkisi bulunmayan önyargılardır. Bunların ilki olan soy idealleri, insanın soyundan kaynaklanan önyargılardır. Doğaya olan tavırları doğanın yapısından çok insanın yapısından kaynaklanan nedenlere bağlıdır. İkincisi platonun mağara örneğinden esinlenip oluşturduğu mağara idealleri, her insanın kendi yapısal özelliklerinden kaynaklanan, bireysel nitelik taşıyan bir ideoldür. İnsanlar sınırlı bir bakış açısına sahip olup gerçek doğa anlayışına varamayacaklardır. Bacon *Novum Organum* adlı eserinde Herakleitos'un bir sözüne değinmiştir. "İnsanlar bilgiyi küçük dünyada ararlar, daha büyük ve ortaklaşa yaşadığımız dünya da değil." Üçüncü ideol çarşı pazar ideolüdür. İnsanların en fazla iletişim halinde bulunduğu ortamlarda sözlü bir iletişime geçebilirler fakat sözcüklerin yol açtığı iki büyük tehlikeden bahsetmiştir. Bunlar her sözcüğün farklı yorumlanabilmesi ve anlamsız olduğu halde gerçek olan şeylerin isimleriymiş gibi gösterilmesidir. Dolayısıyla bunlar en tehlikeli yanılsamalar olmaktadır. Son ideol ise tiyatro ideolüdür. Burada insan zihnine yönelen şeylerin sahte, kurgulanmış oyundan başka bir şey olmadığını açıklamıştır.²⁹⁷

Modern felsefinin başlangıcına kadar doğaya korumacı bir anlayış ile yaklaşılan onu besleyip geliştirmek için uğraşılan görüş değişmeye başlamış özellikle

²⁹⁶ Kef, a.g.t., s.143.

²⁹⁷ Cevizci, 2007, a.g.e., s.18-22.

bu düşünce Bacon'nın doğa felsefesiyle yaygınlaşmıştır. Bacon doğayı dişi (she) bir varlık olarak algılayıp ona sürekli işkence edilmesi, köle olarak kullanılması, sırlarının ancak bu yollarla açığa çıkabileceği görüşünde olmuştur. Bacon'nın doğayı bu şekilde tasvir etmesinin nedeni yaşadığı dönemde devamlı olarak cadı mahkemelerinin kurulması, sürekli bu mahkemelerde görev alması büyük rol oynamış ve doğayı bir kadın olarak görmesine neden olmuştur.²⁹⁸ Bu düşünce, çağdaş bilimsel olan yöntemin güç ve iktidarının kaba, kuvvet ve dayatmayı temsil eden eril karakterine ilginç bir atıftır. Bacon'nın tümevarım yöntemine dayalı bilim anlayışının egemen olduğu çağdaş dünyada insan, doğayı kendisinden faydalandığı ama kendisine karşı sorumlu olduğu bir eş gibi değil bir fahişe olarak görmüştür. Kendisine karşı hiçbir sorumluluk duygusu taşımadığı, ahlaki açıdan hiçbir değere sahip olmayan sadece bir meta olarak görülen fahişedir.²⁹⁹ Çağdaş dünyada yapılan ekolojik çalışmalar, çevre merkezli evren anlayışı bu algının kırılmasına yönelik olup ilkçağda mevcut olan doğanın ve insanın aynı özün parçası olduğu düşüncesini tekrar inşa etmeye çalışmasıdır.

3.3. Rene Descartes'in Doğa ve insan Felsefesi

*“Kesin olan bir şey var.
 Bir şeyin doğruluğundan şüphe etmek.
 Şüphe etmek düşünmektir.
 Düşünmekse var olmaktır.
 Öyleyse var olduğum şüphesizdir.
 Düşünüyorum, o halde varım.
 İlk bilğim bu sağlam bilgidir.
 Şimdi öteki bilgileri bu bilgiden çıkarabilirim.”*
 Rene DESCARTES

Fransız filozofu olan Rene Descartes aydınlanma döneminin en önemli filozoflarından biri olup modern felsefenin ve rasyonalizm olarak bilinen epistemolojik ekolün kurucusu olarak bilinmektedir. Bilgi, kuşku, açıklık, seçiklik ve meşrulaştırma gibi kavramlar Descartes'ın epistemolojisini oluşturmuştur. Descartes'a göre, “bilgi sistemi, temelleri sağlam olan bir bina gibi sağlam temellere

²⁹⁸ Capra, a.g.e., s.64.

²⁹⁹ Seyyid Hüseyin Nasr, *İnsan ve Tabiat*, (Çev: Nabi Avcı), (1. Baskı), Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1991, s.10-20.

dayanmalıdır. Bir kere bu temel sağlam atıldıktan sonra geri kalan kısım, üst yapı, bu sağlam temelden çıkarımlar yapılmak suretiyle elde edilmektedir.”³⁰⁰

İlkçağ şüpheciliğinden yüzyıllar sonra Descartes şüpheciliği temel bir yöntem olarak kullanmış ve bunu matematiksel kesinliklerle uygulamaya çalışıp yeni hakikatlere varmayı amaçlamıştır. Descartes’ın yöntemini oluşturan en önemli özellik zaten bilgide kesinliğe varma isteğiydi bunun için daha önce edinmiş olduğu tüm bilgileri gözden geçirmek istemiştir. Hakikate ulaşmak için yanlış ve şüpheli olanların elenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kuşkuculuğu bir araç olarak kullanır ve buna analitik yöntem adını verir bu yöntemde düşünceler neden sonuç ilişkisi ile birbirine bağlı bulunduğundan sıranın takip edilmesiyle yanlış ve şüpheli olanlar elenip hakikate ulaşabileceğini belirtmiştir.³⁰¹

Descartes gerçeğin bilgisine ulaşabilmek için daha önceden elde etmiş olduğu bilgi ve düşüncelere kuşku ile yaklaşır ve onların kesin olmadığını hakikate ulaşmak için eski bilgilerinin gözden geçirilmesi gerektiğini düşünmüştür ve bunu birinci Meditasyonda şöyle anlatmıştır.

Hayatımın ilk yıllarından itibaren birçok yanlış kantı doğru kabul etmiş olduğumun ve o zamandan beri bu derece güvenilmez ilkeler üzerine kurduğum her şeyin de ancak pek kuşkulu ve kesinlikten uzak olduğunun farkına bugün varıyor değilim; bunu anlayınca, bilimler alanında sağlam ve kalıcı bir şey ortaya koymak istiyorsam, hayatımda bir kez olsun daha önce inanmış olduğum bütün kanılardan kurtulmaya girişmenin ve her şeye yeniden ve temellerden başlamanın gerekli olduğu yargısına vardım.³⁰²

Radikal şüpheyi temel alan Descartes bir şeyin doğruluğunu ancak onun açık ve seçik olmasına bağlamıştır. Bu iki özelliğe uymayan her türlü bilgi kuşkuludur ve hakikat değildir diyerek ve buna metodik şüphe adını vermiştir. *Şüphe etmek düşündürmektir; düşünmekse var olmaktır*. Bu nedenle şüphe duyanın kendisi varlığını devam ettirir. O halde şüphe duyanın varlığından şüphe duyulmaz. *Düşünüyorum, o halde varım (Cogito Ergo Sum)*³⁰³ önermesini dile getirmiştir. Bu önermede olduğu gibi açık ve seçik olan her bilgi sistemin merkezine yerleştirilmiştir. Descartes’in

³⁰⁰ Cevizci, Cilt:4, a.g.e., s.197.

³⁰¹ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, (Genişletilmiş ve Geliştirilmiş Yeni Basım,11. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s.58.

³⁰² Descartes, *Meditasyonlar Gassendi’nin Meditasyonlara İtirazı ve Descartes’in Bunlara Yanıtı*, (Çev: İsmet Birkan), Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2007, s.15.

³⁰³ Nihat Durmaz, “Descartes’te yöntemin kendisi ve etkileri”, *Educational and Social Science Journal*, Cilt:2(3), Sayı:6 (Temmuz, 2015), s.119-120.

hakikate ulaşmak için izlediği yöntemde birtakım mantık kuralları ya da metodlar ileri sürmüştür bunların ilki, doğruluğu apaçık bilinmeyen hiçbir şeyi kabullenmemek yani apaçıklık kuralıdır. İkincisi, kolay kavranabilen daha kompleks olana doğru bir metod izlemek yani sentez yapmaktır. Üçüncüsü, hiçbir şeyin gözden kaçırılmadığından emin olmak için sistemi sürekli denetlemek yani sayma ve tekrarlamadır.³⁰⁴

Descartes son safhaya kadar matematiksel bilgilerden dahi kuşku duyulabileceğini ortaya koyduğu *kötü ruh* hipotezi ile anlatmaya çalışmıştır. Bu hipoteze göre insanı aldatan, yanlış olduğu halde doğruymuş gibi göstermeye çalışan tanrı, şeytan ya da kötü ruhlu bir cin olabileceğini vurgulamıştır. Sonsuz bir güce sahip olan bu varlığın var olma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durum isc varılan yargıların doğruluğundan şüphe edilmesi için geçerli bir neden olarak görülmektedir. Descartes, “eğer gerçekten böyle bir güce sahip bir varlık var ise bizi sürekli yanıltan, hakikate ulaşma yolundaki çabamızı boşa çıkarmak için uğraşıyorsa hakikate ulaşabilecek miyiz?” diye düşünür. Bu soruya ılımlı bir cevap verir ve şüphe edenin varlığından şüphe edilmemesi gerektiğini, şüphe duymakta bir düşünme biçimi olduğu için kötü ruh her ne kadar yanıltırsa yanıltсын düşündüğüm için var olduğum anlayışını değiştiremez. İyi ve mükemmel bir tanrının ispatından sonra matematiksel bilgidен, var oluştan şüphelenemeyeceğini belirtmiştir.³⁰⁵ Bunu en iyi kartezyen felsefesinde açıklamıştır.

Descartes’in ortaya koyduğu kartezyen felsefenin temelinde, bilimsel bilginin kesinliğine ulaşmak ideali yatmaktadır. Bir nevi bilgi felsefesi de denilebilir. Bilimsel bilgiye ulaşmada önemli iki yöntem sezgi ve tümdengelimdir. Bir şeyin doğruluğuna da yanlışlığına da sezgi ile ulaşılır. Tümdengelim ise Descartes’in en önemli yöntemlerinden biridir. İnsan tümdengelim yöntemiyle gerçeğin bilgisine ulaşabilir. İlk ilkeler sezgi yoluyla öğrenilmesine karşılık daha uzak olan önermeler tümdengelim yöntemiyle keşfedilmektedir. Eğer tümdengelim yönteminde önermeler yarı doğru ise sonuçların pek bir önemi yoktur.³⁰⁶ Dolayısıyla kartezyen felsefenin ve ondan türemiş olan doğaya yönelik bakış açısının temelinde bilimsel bilginin

³⁰⁴ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.59

³⁰⁵ Cevizci, *Cilt:4, a.g.e.*, s.198.

³⁰⁶ Ahmet Cevizci, *17.yüzyıl Felsefe Tarihi*, (2. Baskı), Asa Kitabevi, Bursa 2007, s.64.

kesinliğine olan inanç vardır. Bir devrim niteliğinden daha çok oluşmakta olan modernliğin sistemleştirilmesi yolunda ilerleyen kartezyen felsefenin peşinden koşmuş olduğu şeyde kesinlik ve mutlak bilgi olmaktadır.³⁰⁷

Kartezyen felsefe kesin matematiksel olarak kanıtlanmış bilgiye dayanmaktadır. Galileo gibi Descartes'ta doğanın dilinin *koca kitapta* yazıldığını ve bunun dilinin matematik olduğunu söylemiştir. Kartezyen felsefede amaç, matematiksel yöntemlerle gerçek bilime ulaşmaktır. Sadece felsefe ya da metafizik ile gerçeğe ulaşamayacağını belirterek bilimi bir ağaca benzetmiştir. Ağacın baş kısmını metafizik, gövde kısmını felsefe, dallarını ise tıp, ekonomi ve ahlak gibi bilimler oluşturmuştur.³⁰⁸

Kartezyen doğa anlayışı insanın özünü merkeze almakta ve doğa üzerinde egemenlik kurmasını sağlayacak çok önemli bir temeli oluşturmaktadır. Descartes bu felsefeyle beraber öznenin önemli bir konumda bulunduğu doğa tasarımı anlayışı çizmiştir. Doğa tamamen değersizleştirilmiş ve kendisine insani eylemler vasıtasıyla bir değer biçilmiş böylelikle eksikliği tamamlanmıştır. Descartes ile birlikte gelişen insan merkezli modern felsefenin hedefi de zaten eksik ve değersiz olan doğayı kontrol altına alarak doğada hazır bulunan yasalara ulaşmak ve onu kendi lehine çevirmektir. Bu yasalar tamamen zihinden ve ruhtan yoksun olduğu için ihtiyaçlar doğrultusunda farklı kılıklara büründürülebilmektedir. Doğanın yasalarının bilinmesinin nedeni insanın bilinme isteği temelinde şekillenmiştir. Descartes'ın *Cogito* kavramı doğada bulunan her şeyin kendisi için tasarlandığı ve kendisi tarafından şekillendirebileceğini öne sürmektedir.³⁰⁹ Kartezyen felsefesinin amacı olan hakikatin bilgisine insanın doğada bulunan ve keşfedilmeyi bekleyen yasalar aracılığıyla ulaşılabilmesi sonlu bir varlık olan insanın bunu yaparken doğayı araç olarak kullanarak ortaya koyabileceğini açıklamıştır.

Kartezyen anlayışa göre, doğada bulunan olaylar ve olgular doğaya insan tarafından dışardan dayatılmıştır. İnsan alemi, özgürlük alemi olmasına karşılık doğa alemi ise tamamen nedenselliğin egemen olduğu mekanik bir yapıdır ve seçme

³⁰⁷ Joel Kovel, *Tarih ve Tin*, (Çev: Hakan Pekinel), (1. Baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1994, s.58.

³⁰⁸ Frederic Copleston, *Modern Felsefe Descartes'ten Leibniz'e*, Cilt:4, Bölüm: a, (Çev: Aziz Yardımlı), (3. Baskı), İdea Yayınevi, İstanbul 2010, s.77-83.

³⁰⁹ Yakup Kahraman, "Hiyerarşik Varlık Algısından Ontolojik Varlık Algısına Geçişin İmkânı", *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı:21,(2013), s.12-13.

özgürlüğünden yoksundur. Böylece mekanik evren anlayışı doğaya kayıtsız ve anlamsız olarak yaklaşmakta, tamamen yabancılaşmaktadır. Mekanistik düşüncede doğa, insan amaçlarının yönlendirilmesine, tatminine ulaşmaya açık ve hatta buna davet etmektedir. Mekanik bir sistem tarzındaki kartezyen felsefe batı kültürünün ayırıcı bir niteliğine bürünmüş olan doğanın sömürülmesi ve işletilmesi için bir zemin hazırlamıştır. Bu bilgi insanı doğanın efendisi ve sahibi konumuna indirgemıştır.³¹⁰

Modern felsefe ve bilim doğanın insana görüldüğü biçimiyle inşa edilmiştir. Descartes için maddi dünya mekaniktir, bu maddelerde herhangi bir hedef, ruh ve yaşam belirtileri yoktur. Modern felsefenin temellerinin atıldığı dönemin bilim anlayışı tamamen bu temel üzerine kurulmuş olup, mekanistik doğa anlayışı çerçevesinde farklı yorumlara gidilmiştir. Hobbes, Spinoza ve Newton ile beraber ise kartezyen düşüncenin daha büyük bir sentezi yapılmıştır. Descartes'ın kendisinden sonraki düşünürlere bıraktığı miras, dünyanın matematik yasalarıyla kuşatıldığı bir makine olduğu ve bunun eksiksiz bir şekilde görevini yerine getirdiğidir. Descartes'ın mekanistik evren anlayışında sadece maddi şeyler değil aynı zamanda canlı olan organizmalarda yer almıştır. İnsanları, hayvanları ve bitkileri makinenin bir parçası olarak düşünmüş; onları otomatlaştırmıştır. Mekanistik dünya görüşünün zaman üzerindeki etkisi de büyüktür özellikle Descartes'in zaman anlayışı ile büyük bir önem kazandı, insanı da makinenin bir parçası olarak gören Descartes şu cümlelere yer vermiştir. "İnsan vücudunu bir makine şeklinde düşünüyorum... Düşüncem, hasta bir adamla bozuk bir saati, sağlıklı bir insanla da sağlamca yapılmış bir saati kıyaslamaktır."³¹¹

Descartes'ın benimsediği mekanistik dünya görüşü felsefede de büyük bir yankı uyandırmış olup niceliksel ve niteliksel kavramlar, madde ruh kavramları arasındaki ayrım tartışma konusu olmuştur. Mekanistik kavramlar yani niceliksel kavramlar salt doğru kabul edildiği takdirde niteliksel, zihinsel doğruluğunu yitirmektedir. Bu tartışmanın mekanistik dünya görüşüne olan inancın seviyesine göre farklı çözüm metodları geliştirilmiştir. Örneğin Hobbes: Materyalist bir anlayışa

³¹⁰ Nevzat Can, "Mekanistik Evren Anlayışı ya da Hakikatin Bilgisinden Fenomenler Bilimine", *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı:13 (2009), s.107-110.

³¹¹ Capra, *a.g.e.*, s.70.

sahip olup niteliksel zihinsel olguların gerçekte mekanik bir anlayışa sahip olduğunu belirtmiştir. Descartes ise doğanın materyalist bir özellik taşıdığını ruhun ise madde ile zihnin etkileşimi sonucunda ortaya çıkan görünümeler olarak belirtmiştir. Maddenin asıl olan özelliklerini akıl ile kavranabileceğini belirtmiş ve bunu bir *balmumu* örneği ile açıklamıştır.³¹²

Belli bir renk, şekil, boyuta sahip olan balmumu ateşe yaklaştırıldığı zaman balmumunun sahip olduğu tüm bu özellikler değişir. Ama geriye kalan topağın balmumu olduğu düşüncesi hala varlığını korumaktadır. Descartes'in bu örnekte de ifade ettiği gibi maddi bir cisim sadece mekanda değil zaman kavramının içinde de değişmeyen bir nitelik barındırmakta ve bunun sadece aklın ve mantığın kuralları ile bilinebileceğini söylemiştir.³¹³

Descartes kendisinin var olduğundan emin olduktan sonra kendisi hakkında düşünmeye başlar madde ruh ayırımına ulaşır bu da sonlu bir töz anlayışına karşılık gelmektedir. Kendisinin maddeden bağımsız sadece düşünen bir töz olduğunu, kendi varlığını oluşturan ruhun maddeden tamamen bağımsız olduğunu, ruhun özünün sadece düşünen, bedenine ise yer kaplamak olduğunu söylemiştir. Descartes'in felsefesinde bu iki varlık, düalizm adı verilen felsefenin sonlu tözünü oluşturmaktadır. Ruh ve beden arasındaki bu ayırım, sonsuz töz olan tanrı ile sonlu bir töz olan insan içinde aynı anlamı taşımaktadır. Descartes ruhun beden ile birleşmesinden sonra insandan bahsedilebileceğini söyler bu nedenle insanın özü için ruhun varlığının kanıtlanması, doğası için ise ruh ve bedenin ayrı olarak değil de birleşmiş olduğunun kanıtlanması gerektirir. Descartes burada tözü üçe çıkarmış gibi görünmektedir fakat asıl amacı insanın doğasını düalizm üzerinden kanıtlamaktır.³¹⁴ Yani Descartes'in yapmış olduğu ayırım hem ruh-beden hem de ruh-doğa şeklinde kendisini açığa çıkarır. Doğaları itibarıyla bu iki dünya bilgisi de birbirlerinden farklılık göstermekte ve bunların bilgisine ulaşabilmek içinde ayrı ayrı yöntemler kullanılmaktadır. Anlaşılabileceği üzere Descartes'in bütün doğa felsefesi iki bağımsız ve birbirinden kopuk olan ayırma dayanır. Bunların ilki, zihin yani düşünen şey,

³¹² Skirbekk, Gilje, *a.g.e.*, s.255.

³¹³ Bryan Mage, *Büyük Filozoflar Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi*, (Çev: Ahmet Cevizci), (2. Baskı), Paradigma Yayınları, İstanbul 2008, s.82.

³¹⁴ Naciye Atış, "Descartes Felsefesinde Bilgelik", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:14, (Güz 2012), s.122-131.

ikincisi de madde veya yer kaplayan şey olmaktadır. Descartes bunları tanrının birer yaratısı olduğunu düşünmüştür.³¹⁵

Töz kavramını açıkladıktan sonra tanrının var oluşunu ve ruhun ölümsüzlüğünü incelemeye başlar. Her şeyden şüphe duyduktan sonra şüphe edenin varlığına yani Cogito Ergo Suma ulaşır buradan kendi varlığını sezgisel yollarla ispatladıktan sonra tanrının var oluşunu anlamaya yönelir. Tanrının var oluşu apriori, yani sezgiseldir. Böylece tanrının var olduğunu ispatladıktan sonra diğerlerine ilişkin bilgileri açık ve seçik olarak, sezgisel yollarla var olduklarını bulmuştur. Descartes üçüncü meditasyonda tanrının varlığını insanda bulunan açık ve seçik bir bilgi olduğunu söyleyerek başlamıştır.³¹⁶

Tanrı adıyla sınırsız, ebedi, değişmez, bağımsız, her şeyi bilen her şeye gücü yeten, eylemiyle kendimin ve diğer bütün var olan şeylerin yaratıldığı ve meydana getirildiği bir tözü kastediyorum. İmdi, bu olumlu nitelikler o denli büyük ve üstün derecede ki, onları ne kadar dikkatle irdelersem, zihnimdeki onlara ait idelerin kaynaklarını sadece benden almış olabileceklerine o kadar az inanıyorum. Dolayısıyla, daha önceki bütün dediklerimden zorunlu olarak Tanrı'nın var olduğu sonucunu çıkarmak gerekiyor. Zira kendimde bir töz olduğum için töz idesi bende aslen var olsa da, sonlu bir varlık olan ben gerçekten sonsuz bir töz tarafından zihnine konmuş olmasaydı, sonsuz bir töz idesini edinemezdim³¹⁷

Descartes'tan etkilenen ve kartezyen felsefeyi kendi yorumları çerçevesinde geliştiren diğer filozoflar özellikle Spinoza ve Leibniz'dir. Ruh, tanrı ve madde tözleri bu filozoflarda farklı bir yapıya bürünmüştür. Spinoza bu tözleri teke indirmesine karşılık Leibniz bunları *monad* adı verilen sonsuz tözler kavramlarıyla çoğulcılaştırmıştır.³¹⁸

Panteist bir filozof olarak bilinen Spinoza tekçi bir metafizik anlayışını geliştirmiştir. Madde ve ruh kavramlarını birleştirip tanrı ile özdeşleştirmiştir. Bu *tözler öncesiz ve sonrasız olan tanrıdır* demiştir. Descartes'tan farklı olarak Spinoza ilk önce tanrı hakkındaki hakikatlerin kavranması daha sonra bu bilgi sayesinde tanrının doğa üzerinde bir yansıması olan insan zihninin araştırılması gerektiğini vurgulamıştır. Katı bir determinist anlayışına sahip olan Spinoza'nın her şeyi bu ilk

³¹⁵ Can, *a.g.m.*, s.107-109.

³¹⁶ Copleston, *a.g.e.*, s.88-89.

³¹⁷ Descartes, *a.g.e.*, s.41.

³¹⁸ Nihat Durmaz, *a.g.m.*, s.125-127.

sebepten ortaya çıkarması onun ontolojik bakış açısını oluşturmaktadır.³¹⁹ Görülmektedir ki mitolojik çağda ve doğa filozoflarında doğaya yönelik var olan inancın etkisi kendisini modern bilimde ilkelikten kurtarmış, insanın farkındalığını artırmıştır. Ancak bu farkındalığın diyetini, kendisini ve doğayı unutarak, yabancılaşarak ödemıştır.

³¹⁹ Yıldız Karagöz Yeke, "Spinoza'da Felsefe, Etik ve Siyaset", *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Cilt:16, Sayı:16 (2011), s.97-102.

Sonuç

Evren veya yaşam yaklaşık olarak bir milyar yıl önce başlamıştır ve onda meydana gelen her şey, özellikle ilk insanın yaratılışından ve sonrasında ne olduğuna kadar hep merak edilen ve birçok bilimin araştırma konusu olan önemli aktör olmuştur. Bu gelişme aşamasına neredeyse bütün bilimler katkıda bulunmuştur. Arkeoloji, fizik, antropoloji, siyaset bilimi ve psikoloji gibi gelişimin ve ilerlemenin her aşamasında yardımcı kaynak rolü üstlenmişlerdir. Daha sonra bu bilimlerin incelemiş olduğu evren, doğa ve insan tek bir bilim dalı etrafında yani mitoloji ile şekillenmeye başlamıştır ancak gene de diğer bilimlerin katkılarını gözardı etmek hatalı olur. Mitoloji insanın kendisini ve içinde yaşadığı ve yaşamadığı tüm evreni anlama, anlamlandırma çabası içindeki karmaşık durumu çözmede yardımcı olan ilk kaynaktır. Geçmişteki uygarlıkların mitolojilerinde de görüldüğü üzere evren özellikle astroloji konuları ve insanın yapısını anlama yolundaki çalışmalar ön planda yer almaktadır. İlkel olarak bilinen ilk uygarlıklar bu süreçte birçok soruyla doğada baş başaydı. Ve her uygarlık kendi cevaplarını doğa içerisinde bulmaya çalışmış, bulduğu her cevapta farklı nitelikler barındırmıştır. Sorulan sorular aynı olmasına rağmen, özellikle evreni oluşturan maddenin, ruhun veya başka bir şeyin özünün ne olduğu sorusuna her uygarlığın cevapları farklı olmuştur. Ortak olan sorular yanında doğaya olan tutumda ortak olmuştur. Kùltürlerdeki bu ortaklık sonraki dönemlerde filozoflar üzerinde önemli bir etki yapmıştır. İnsan, doğa ve hatta Truva şehri dahi varlığını ortak olan bu mitolojik söylemlere borçludur. İnsan ve doğa aynı özün parçasıydı. İşte bu özü bulmaya yönelik insan mitolojik kùltürü de başlatmış olmaktaydı. Bu süreçte doğaya kutsallık aynı zamanda olağanüstülük atfedilmiş, el değmemiş, bozulmamış, kutsal bakire bir tanrı veya tanrıça olarak görülmüştür. Böylece doğadaki her olay ve her varlık belli bir kişiliğe sahip olmuş olup belli sembollerle açıklanmaya çalışılmıştır. Sonraki uygarlıklarda doğanın sırlarını bu sembolik açıklamalarla çözmeye çalışmışlardır.

Mitler her ne kadar insanlar tarafından oluşturulmuş olsa da onların bütün ihtiyaçlarını karşılaması dolayısıyla doğa ile bütünlük içinde olmuşlar ve onu bir hükmetme aracı olarak görmemişlerdir. Buna bütün ilkel uygarlıklarda rastlanmaktadır. Yaşanan olumlu veya olumsuz doğa olayları hep tanrıların kendi aralarındaki ve insanla olan mücadelelerinden kaynaklanmaktadır. Doğaya yönelik

bir kin söz konusu değildir. Şöyle ki, evrenin ve insanın kökenine yönelmiş olan mitler, boş bir olay ve simgelerden ibaret değildir aynı zamanda sadece doğanın sırlarının açığa çıkarılıp insanın korkusunu ve merakını gidermeye yönelik masallarda değildir. İlkel uygarlığın dinini, yaşam felsefesini, düşünüş tarzını ve en önemlisi inançlarını sunmaktadır. Bunu yaparken kullanmış olduğu yöntemler her ne kadar ilkel olsa da doğru yolda oldukları kaçınılmaz gerçektir. Bunu sonraki dönemlerde mitlerin doğruluğunu, yanlışlığını tartışıp deney ve gözlem aracılığıyla evrenin özünü anlamaya çalışan ilkçağ doğa filozoflarında da görmek mümkündür. Çünkü kullandıkları yöntemler, öne sürmüş olduğu görüşler ve yaşadıkları kültür hep mitoloji ile iç içe olan bir kültür olmuştur. Bu da insan ve doğa ilişkisinde biraradalığı sürdüren ve kutsalın bozulmamış halini gösteren önemli gerekçe olmaktadır. Taki bilimsel devrimin yani insanın kendisini evrende yaratılmış olan her şeyin üstünde görene kadar, diğer varlıklarda olmayan ilahi bir zekasının olduğunu keşfedene kadar sürmüştür. Sonrasında ise doğa tamamen insanın ihtiyaçları doğrultusunda gelişen bir sömürü aracına dönüşmüştür. Bu durum, doğanın tüm sırlarını sunan mitolojiye ve sonrasında filozofların daha derin olan çabalarına borçludur. Çünkü mitler her ne kadar ilkel olarak algılsa da tutumlar ve davranışlar üzerinde oldukça etkili olmuşlardır. Doğasında bir ruha sahip olmuş olduğu, her şeyde her şeyden biraz var olduğu gerçeği hiçbir zaman belleklerinden çıkmamıştır.

Mitolojinin bu değerini ne zaman kaybettiği konusu tartışmalı olmakla beraber, bu değer doğada insanın soyut olanla yetinmeyip somut olan kanıtlar peşine düştüğü andan itibaren son bulmuş olabilir. Çünkü soyut olan kutsaldır, somut ise nihai gerçekliktir. Tabi ki bu süreç birden bire yaşanmış değildir. Bu süreç mitolojiden sonra felsefe önemli bir katkı yapmıştır. Felsefenin başlangıcı olan arche arayışı mitolojinin bir devamıydı, çünkü sorulan soru her iki dönemde de aynıydı: Evrenin özünü oluşturan arche nedir? Sadece cevabın bulunmasını sağlayan yöntem farklıydı, artık doğa, sadece bir imgelem veya simge değil, deney ve gözlemlerle araştırma konusu halini almıştır. Soyut olan simgeler somut nitelik kazanmıştır. Doğaya olan hayret ve meraklı bakışlar kendisini ilkçağ doğa filozoflarının ellerine bırakmıştır. Bu hayret uyandıran bakış açısı doğanın özünün mükemmeliyet derecesine varan bir tutum sergilediği görüşü üzerine yoğunlaşmıştır. Bu hayret ise tıpkı ilkel uygarlıklardakine benzer şekilde insan ve doğa arasına herhangi bir sınır

koymamıştır. Bu nedenle ilkçağ doğa filozofları doğayı araştırma konusu olarak sunarken veya varlığın özünü bulmaya çalışırken doğa ve insan arasına herhangi bir sınır koymamış, varlığın özünü hangi madde ile özdeşleştirmiş olurlarsa olsunlar hep doğada bir dayanışma ruhunun varlığından bahsetmişlerdir. Yani ilkçağ doğa filozofları mitolojik, kozmolojik ve ontolojik bilgi çerçevesinde doğaya yönelmiş olup onun bilgisi ile beraber varlığı da anlayabileceklerini varsaymışlardır. Canlı veya cansız tüm varlıksal bütünlük göz önünde bulundurularak doğada bulunan her varlığın kendi özü itibarıyla değerli kabul edilmesi gerektiği düşüncesi hakim olmuştur. İlkel animizm varlığını devam ettirmiştir.

İlkçağ doğa filozoflarının archeyi salt doğada aramalarının sebebi, mitolojik geleneğin bir devamı olması ve aynı zamanda yaşanan fiziksel olayların doğada vuku bulması, kaostan kozmosa geçiş imkânının doğada bulunmasıdır. Bu süreçte doğa bir araç konumuna indirgenmemiş, doğanın estetik görünümüne sahip olduğu ve bunun bozulmaması gereken bir durum olduğu görüşü devam ettirilmiştir. Arche, değişim diğer varlıkların bu arche'den nasıl meydana geldiği, yani oluş kısacası birlikten çokluğa geçiş sürecinde sorulan bu metafizik sorular felsefede bir kırılma meydana getirmiş, mitoloji ve felsefeden sonra bilimde gelişme başlamıştır. Artık doğaya yönelmiş olan felsefe yönünü aklın egemenliğine çevirmiş, mekanik evren anlayışı oluşturulmuştur. Thales ve öncesinde başlatılan evrenin özünü tek bir ilkeye bağlama çalışmaları Empodokles ile beraber bir kırılma yaşamış, arche bir olandan çokluğa geçmiş atomcu veya diğer bir deyişle mekanik evren düşüncesinin gelişimi başlamıştır. Bu süreçte doğa hala bir bütün olarak estetik görünümünü korumuş ve insan doğa ilişkisine bir üstünlük durumu hakim olmamıştır.

Evrenin özünü oluşturan arche, doğa filozoflarından sonrada devam etmiştir. Ancak bu defa merkeze alınan doğa değil insandır. Yani varlığın özünü anlama çabaları salt doğada değil insan aklında da varlığını devam ettirmiştir. Çünkü insanın ilahi olan gücü elinde tuttuğu varsayılmaktaydı ve bu güç, onu canlı veya cansız diğer varlıklardan üstün tutmakta, ihtiyacından fazlasını elde etme çabası içine girmektedir. İnsan, doğanın kendine özgü olan kurallarını hiçe sayarak sadece kendi tüketimini gerçekleştirmesi için doğayı sınırsızca kullanma eğilimine girmiş olmaktadır. Mitolojik gelenekte ve sonrasındaki doğa filozoflarında var olan dayanışma ve biraradalık yerini insan ve doğanın ayrışmasına bırakarak, doğanın

dönüştürülmesini kolaylaştırmıştır. Bu yeni doğa algısı ile beraber insanın hem kendisini hem de yaşadığı çevreyi algılama biçimi değişmiş, makinayı andıran ve insanın her türlü ihtiyacını karşılamakla görevlendirilen bir robot halini almıştır. Mitolojik ve ilkçağ geleneğinden sonra yaratılan bu doğa algısı tamamiyle aydınlanmanın veya modern dönemin ilerleyişinin sadece insanın akli ile olabileceği görüşüne katkı yapmıştır. Ancak bu doğa anlayışı modern dünyada bir değişim geçirerek karşısında muhalif olarak yer alan ekolojik görüş ile karşılaşmıştır ve bu görüş bu yeni doğa anlayışına dur demenin yollarını aramaya başlamıştır. Böylece aydınlanmanın salt insanın aklına bağlanmasının yaratmış olduğu başarısızlığının ilk nüvelerini göstermeye çalışmıştır. İnsanı doğanın hakimi olarak gören ve istenildiği şekilde kendi amaçlarına göre yontmayı hedefleyen bu görüş tamamen doğanın kendi içinde var olan düzenini ve ruhunu göz ardı etmiş, tamamen doğadan soyutlanmış bir ruh geliştirmesi dolayısıyla modern dünyada birçok felaketinde tetikleyicisi olmuştur. Her ne kadar birçok felaketin tetikleyicisi olsa da bunun farkında olmayan insan, ilkçağlarda var olan o vicdani rahatsızlığını da unutmuş ve ilkel animizm düşüncesinde yer alan her şeyin tanrılarla dolu olduğu, böylece saygı duyulması gerektiği düşüncesi yok edilmiştir. Bu durum çeşitli konferanslar, bildiriler ve gösteriler aracılığıyla engellenmeye çalışılsa da modern dünyanın akli hala kendisinin ilkel halinin doğayla bir bütün olduğunu hatırlamama konusunda ısrarcı olduğu görülmektedir.

Doğanın değersizleştirilmesi, kutsal bakirenin bir fahişeye dönüşmesi, Descartes'in ruh ve beden ayrımı ve Bacon'nun bilgiye yüklediği anlamla zirveye ulaşmıştır. Modern dönemde karşılaşılan bu bilimsel devrim Ortaçağın sonlarından itibaren başlamış olup doğa filozoflarından olan atomcu evren anlayışı da önayak olmuştur. Bu dönemde felsefe, matematik, geometri, fizik, insan ve doğa biliminde büyük gelişmeler yaşanmıştır. Modern çağın düşünürlerinin özellikle bu çalışmada da ele alındığı şekliyle özellikle Descartes ve Bacon'nun gerçek bilgiye ulaşmak için oluşturdukları yöntem daha sonraki dönemlerde tartışma konusu olup birçok eleştirilere maruz kalsa da aydınlanmanın temelini oluşturmuştur. Eleştirilerin odak noktası kuşkusuz doğaya mekanik bir anlam yükleyip insanı doğanın merkezine yerleştiren, doğanın kendi içinde değersiz, sömürülmesi gereken bir varlık olarak algılanmasıdır. Adeta döngüsel bir süreci andıran doğa anlayışındaki değişimde,

Descartes ve Bacon ile beraber bir kırılma yaşanan doğa algısında bir geri dönme algısı bulunmaktadır. Yapılan ekolojik çalışmalar doğaya eski değerini verme çabası içinde olup, bir bütün olarak estetik görünümünü geri kazandırmaya yöneliktir. Bu nedenle gerek mitolojide gerekse de ilkçağ doğa filozoflarında görülen ve çözülmeye çalışılan evrenin özü, kozmolojik ve ontolojik konuların gerçekten gerekli olup olmadığı, bilim açısından taşıdığı önemi sorgulamak gereksiz gibi görünmektedir. Bu çalışmada da görüldüğü üzere insan zihnini meşgul eden bu konular doğanın ve insanın özünü açıkladığı için aynı zamanda bulundukları konumu ve birbirleriyle olan ilişkisini gösterdiği için yadırganmayacak ve etkisini sürekli devam ettirecek konular olmaktadır. Bu çalışma ile beraber günümüzde doğaya olan bakışta da bir farkındalık oluşturma ve ilkçağın ruhunu devam ettirme anlayışı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak söylenebilir ki ilkel uygarlıklarda var olan dayanışma ruhu yerini aydınlanmış modern dönemde kine bırakmıştır. Bu kinin oluşmasının sebepleri değişken olsa da en önemli sebep, insanın doğanın ruhundan ayrı bir ruha sahip olduğunu, ilahi bir gücü elinde tuttuğunu keşfetmesidir. Her zaman doğaya ayrı bir konum atfedilmiştir. İlkçağ uygarlıklarında doğa, tabiatın mükemmel bir uyumu, yaratılışın zirvesi olarak görülüp kendisine kutsallık atfedilerek bir üstünlük sağlanmıştır. Bu üstünlük insanı aşağılamaya yönelik olmamıştır. Çünkü insan doğanın gücünün farkındaydı ve onunla yarışmamıştır. Dayanışma içerisinde olmuştur. Bu büyüğü bozan ise kendisinin ve doğadan faydalanarak oluşturduğu tekniğin gücünü keşfetmesi ve aynı zamanda onu alt ettiğini sanmasıdır. Oysaki her defasında doğa, bunu cezasız bırakmamıştır. Tufan mitolojilerinde de görülen bu ceza aslında doğanın yok oluşu değildi, uygarlığın yok oluşuydu. Doğa he zaman kendisini yenileyecek koşullara sahip olmuştur. Belki de bunun en güzel örneğini yine mitoloji sunmaktadır. Ünlü İkarus efsanesinde olduğu gibi insan aklının keşfiyle beraber elde etmiş olduğu özgürlüğünü kine dönüştürmeden yaşamasını öğrenmek zorundadır. İnsan, ne yüksekte ne alçaktan uçmalı çünkü yapılan kanatların balmumundan olduğunu unutmamalıdır. Yani insan ne doğayı hunharca katletmeli ne de doğanın efendisi veya kölesi olmalıdır. Doğanın kendi içinde var olan dengesine ve düzenine saygı duymalıdır.

Kaynakça

- Adorno, Theodor W.- Horkheimer, Max, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, (Çev: Nihat Ülner-Elif Öztarhan Karadoğan), (1. Baskı), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010.
- Altuntaş, Halil, Şahin, Muzaffer, *Kur'an-ı Kerim Meali*, (16. Baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.
- Anlı, Ömer F. "Parmenides Düşüncesi Bağlamında Heidegger'in 'Noein' Kavramı Yorumunun İncelenmesi" *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı:9 (2009), (ss:85-97)
- Aristoteles, *Metafizik*, (Çev: Ahmet Arslan), (2. Baskı), Sosyal Yayınları, İstanbul 1996.
- Armstrong, Karen, *Mitlerin Kısa Tarihi*, (Çev: Dilek Şendil), (1. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul 2014.
- Arslan, Ahmet, *ilkçağ Felsefe Tarihi Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi 1*, (3. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.
- Aslan, Gamze, "Ortaçağdan Günümüze Modernite: Doğuşu ve Doğası", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 7 (Aralık 2011), (ss:10-26)
- Aslan, Hasan, "Sokrates Öncesi Filozofların Doğa Anlayışında Dayanışma (Solidarity) Düşüncesi", *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı:9, (2007) (ss:119-129)
- Ateş, Mehmet, *Mitolojiler ve Semboller Ana Tanrıça ve Doğurganlık*, (4. Baskı), Milenyum Yayınları, İstanbul 2014.
- Atış, Naciye, "Descartes Felsefesinde Bilgelik", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:14 (Güz, 2012), (ss:121-133)
- Aydın, Hüseyin, *İlim, Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelik*, (2. Baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Bachofen, J. Jakob, *Söylence, Din ve Anaerki*, (Çev: Nilgün Şarman), (1. Baskı), Payel Yayınevi, İstanbul 1997.

- Bacon, Francis, *Yeni Atlantis*, (Çev: Çiğdem Dürüşken), (1.Baskı), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Barnes, Jonathan, *Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, (Çev: Hüsen Portakal), (1. Baskı), Cem Yayınevi, İstanbul 2004.
- Barnett, Lincoln, *Evren ve Einstein*, (Çev: Hasan Aydın), Işık Yayınevi, İstanbul 1959.
- Bayat, Fuzuli, *Mitolojiye Giriş*, (5. Baskı), Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.
- Beyaztaş, Heysem Sühan, *Mimari Tasarımda Ekolojik Bağlamda Biçim ve Doğa İlişkisi*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans, İstanbul 2012.
- Beydili, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, (Çev: Eren Ercan), (1. Baskı), Yurt Kitap Yayınevi, Ankara 2005.
- Boochin, Murray, *Özgürlüğün Ekolojisi*, (Çev: Alev Türker), (1. Baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1994.
- Braidwood, Robert, J. *Tarihöncesi İnsanları*, (Çev: Bilgi Altınok), (2.Baskı), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995.
- Bravo, Işıl Bayar, “Antikçağ’da Varlık ve Bilgi Problemleri Üstüne”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:4, (Güz, 2007) (ss:43-58)
- Campbell, Joseph, *Doğu Mitolojisi*, (Çev: Kudret Emiroğlu), (2. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara 1998.
- Campbell, Joseph, *Yaratıcı Mitoloji*, (Çev: Kudret Emiroğlu), (1. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara 1994.
- Can, Şefik, *Klasik Yunan Mitolojisi*, (14. Baskı), Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.
- Can, Nevzat, “Mekanistik Evren Anlayışı ya da Hakikatin Bilgisinden Fenomenler Bilimine”, *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı:13 (2009), (ss:101-112)
- Capelle, Wilhelm, *Sokrates’ten Önce Felsefe*, (Çev: Oğuz Özgül), (4. Baskı), Pencere Yayınevi, İstanbul 2016.

- Capra, Fritjot, *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, (Çev: Mustafa Armağan), (Gözden Geçirilmiş Baskı), İnsan Yayınları, İstanbul 2009.
- Cevizci, Ahmet, *17.yüzyıl Felsefe Tarihi*, (2. Baskı), Asa Kitabevi, Bursa 2007.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Ansiklopedisi Cilt:3*, (1. Baskı), Ebabil Yayıncılık, Ankara 2005.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Ansiklopedisi Cilt:4*, (1. Baskı), Ebabil Yayıncılık, Ankara 2005.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi-1, İlkçağ Felsefesi*, (10. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2016.
- Copleston, Frederic, *Modern Felsefe Descartes'ten Leibniz'e Cilt:4*, Bölüm: a, (Çev: Aziz Yardımlı) (3. Baskı), İdea Yayınevi, İstanbul 2010.
- Cornford, F. M. ,*Platon and Parmenides*, Liberal Arts press, New York 1957.
- Coşkun, Seyit, “İnsansal Varoluş ve Özün Belirlenimi Olarak Yabancılaşma ve Özgürleşme”, *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı:20 (2013), (ss:11-126)
- Cotterell, Arthur- Storm, Rachel, *Büyük Dünya Mitolojisi Ansiklopedisi (Tanrıların ve Tanrıçaların, Kahramanların ve Mitolojik Canavarların, Büyücülerin ve Savaşçıların A'dan Z'ye Klasikleşmiş Hikâyeleri)*, (1. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul 2011.
- Cömert, Bedrettin, *Mitoloji ve İkonografi*, (1. Baskı), De Ki Yayınları, Ankara 2006.
- Curd, Patrica, *A Presocratics Reader Selected Fragments and Testimonia*, (Second Edition), Hackett Publishing Company, Indianapolis / İndiana 2011.
- Çakıroğlu, Mustafa, “Higgs parçacığı neden bir archedir ?” *Sakarya Üniversitesi 3. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi- Bildiriler Kitabı 2*, (15-18 Mayıs, 2014), (ss:141-161)
- Dankel, Arda, *İlkçağ'da Doğa Felsefeleri*, (2. Baskı), Doruk yayıncılık, İstanbul 2011.
- Descartes, *Meditasyonlar Gassendi'nin Meditasyonlara İtirazı ve Descartes'in Bunlara Yanıtı*, (Çev: İsmet Birkan), Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2007.

- Dumont, Jean Paul, *Antik Felsefe*, (Çev: İsmail Yerguz), (1. Baskı), Dost Kitabevi, Ankara 2007.
- Durmaz, Nihat, "Descartes'te Yöntemin Kendisi ve Etkileri", *Educational and Social Science Journal*, Cilt:2(3), Sayı:6, (Temmuz 2015), (ss:..)
- Dürüşken, Çiğdem, "Antikçağda 'Psyke' Kavramına Genel Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, Sayı: 29 (1994), (ss:75-85)
- Eliade, Mircea, *Mitlerin Özellikleri*, (Çev: Sema Rıfat), (2. Baskı), Om Yayınevi, İstanbul 2001.
- Erhat, Azra, *Mitoloji sözlüğü*, (4. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.
- Esenyel, Zeynep Zafer, "Presokratik Filozoflarda Arche Sorununun Kozmolojik ve Ontolojik Bağlamda İncelenmesi", *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı:22 (Bahar, 2014), (ss:1-25)
- Gaarder, Jostein, *Sofie'nin Dünyası*, (Çev: Sabir Yücesoy), (42. Baskı), Pan Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, (18. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 2008.
- Grimal, Pierre, *Yunan Mitolojisi*, (Çev: Nihan Özyıldırım), (3. Baskı), Dost Kitabevi, Ankara 2012.
- Guthrie, W. K. C. *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, (çev. Ahmet Cevizci), (2. Baskı), Gündoğan Yayınları, Ankara 1999.
- Gül, Fikri, "İnsan-Doğa Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:14 (2013), (ss:17-21)
- Hamilton, Edith, *Mitologya*, (Çev: Ülkü Tamer), (17. Baskı), Varlık Yayınları, İstanbul 2010.
- Hampson, Norman, *Aydınlanma Çağı*, (Çev: Jale Parla), (1. Baskı), Hürriyet Vakfı Yayınları, 1991.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, (Geliştirilmiş 6. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.

- Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, (Genişletilmiş ve Geliştirilmiş Yeni Basım, 11. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.
- Heidegger, Martin, *Introduction To Metaphysics*, (Çev: Gregory Fried, Richard Polt), Yale University, New Haven&London 2000.
- Hesiodos, *Theogonia-İşler ve Günler*, (Çev: Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu), (1. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- Hooke, S.H, *Ortadoğu Mitolojisi Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hristiyan Mitosları*, (Çev: Alaeddin Şenel), (1. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara 1991.
- İndirkaş, Zühre, *Türk Mitosları ve Anadolu Efsanelerinin İz sürümleri*, İmge Kitabevi, (1. Baskı), Ankara 2007.
- Kafka, Franz, *Dönüşüm*, (Çev: Ahmet Cemal), (1. Baskı), Can Yayınları, İstanbul 1986.
- Kahraman, Yakup, “Hiyerarşik Varlık Algısından Ontolojik Varlık Algısına Geçişin İmkânı”, *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı:21 (Güz 2013), (ss:7-18)
- Kaya, Korhan, “Yaratılış İlahisi (Rigveda X, 129)”, *AÜ DTCF Dergisi*, Cilt:35, Sayı:1 (1992), (ss:167-181)
- Kef, Emine, *Ekolojik Düşüncede Feminizm-Maskülizm Diyalektiği*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Bursa 2014.
- Kıllıoğlu, İsmail, “Aydınlanma’nın Felsefi Temellerinin Tartışılması 2”, *Fatih Sultan Mehmet İlmi Araştırmalar İnsan ve Uygarlık Bilimleri Dergisi*, Sayı:5 (Bahar, 2015), (ss:333-359)
- Koçak, Aynur, *Mitlerle Varoluş Yolculuğu*, (1. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul 2016.
- Kojeve, Alexandre, *Hegel Felsefesine Giriş*, (Çev: Selahattin Hilav), (5. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, Ankara 2015.
- Kovel, Joel, *Tarih ve Tin*, (Çev: Hakan Pekinel), (1. Baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1994.

- Kramer, Samuel Noah, *Sümer Mitolojisi*, (Çev: Hamide Koyukan), (2. Baskı), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- Kranz, Walther, *Antik Felsefe*, (Çev: Suad Y. Baydur), (3. Baskı), Cinius Sosyal Yayınları, İstanbul 2014.
- Kundera, Milan, *Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği*, (Çev: Fatih Özgüven), (1. Baskı), Can Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- Laertios, Diogenes, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, (Çev: Candan Şentuna), (2. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, Ankara 2004.
- Mage, Bryan, *Büyük Filozoflar Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi*, (Çev: Ahmet Cevizci), (2. Baskı), Paradigma Yayınları, İstanbul 2008.
- March, Jenny, *Klasik Mitler*, (Çev: Semih Lim), (1. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- May, Rollo, *Yaratma Cesareti*, (Çev: Alper Oysal), (2. Baskı), Metis Yayınları, İstanbul 2015.
- Nasr, Seyyid, *İnsan ve Tabiat*, (Çev: Nabi Avcı), (1. Baskı), Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1991
- Nietzsche, Friedrich, *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, (Çev: Gürsel Aytaç), (5. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2015.
- Nurettin Öztürk, "Seküler Bir Çevreye Bakıştan Holistik Bakışa", *Köprü Dergisi*, (laiklik ve sekülerizm), Sayı:51 (Yaz, 1995)
- Özcan, Muttalip, *İnsan Felsefesi: İnsanın Neliği Üstüne Bir Soruşturma*, (1. Baskı), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2007.
- Özdemir, Faruk, "Çevre-Merkezli ve İnsan-Merkezli Yaklaşımlar Ekseninde İslam'ın Çevreye Bakışı", *International Journal Of Social Science*, Sayı:43 (Mart, 2016), (ss:133-148)
- Özden, H. Ömer- Elmalı, Osman, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, (3. Baskı), Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2013.
- Özkan, Ali Refat, "Din- Mitoloji İlişkisi", *Erzincan Kültür ve Eğitim Vakfı Akademik Dergisi*, Cilt:6, Sayı:11 (Bahar, 2002), (ss:9-20).

- Platon, *Yasalar*, (Çev: Candan Şentuna-Saffet Babür), (2. Baskı), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1998.
- Reed, Evelyn, *Kadının Evrimi II Anaerkil Klandan Ataerkil Aileye*, (Çev: Şemsa Yeğin), (2. Baskı), Payel Yayınevi, İstanbul 1995.
- Rifkin, Jeremy- Howard, Ted, *Entropi: Dünyaya Yeni Bir Bakış*, (Çev: Hakan Okay), (4. Baskı), İz yayıncılık, İstanbul 2010.
- Rosenberg, Donna, *Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi*, (Çev: Koray Akten, Erdal Cengiz, vd.), (1. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara 1998.
- Ross, David, “Aristo’da Tabiat Felsefesi”, (Çev: S. Hayri Bolay), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:19, Sayı:1 (1971), (ss:155-174)
- Russel, Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi 1*, (Çev: Muammer Sencer), (1. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2002.
- Russel, Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi İlkçağ*, (Çev: Muammer Sencer), (7. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2000.
- Sarı, Emre, *Doğa Felsefesi*, (1. Baskı), Net Medya Yayıncılık, Antalya 2016.
- Scheurmann, Erich, *Göğü Delen Adam*, (Çev: Levent Tayla), (19. Baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2016.
- Skirbekk, Gunnar- Gilje, Nils, *Antik Yunan’dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, (Çev: Emrah Akbaş, Şule Mutlu), (5. Baskı), Kesit Yayınları, İstanbul 2013.
- Strauss, Claude Levi, *Mit ve Anlam*, (Çev: Gökhan Yavuz Demir), (2. Baskı), İthaki Yayınları, Ankara 2013.
- Sümer, Banu Alan, “Parmenides’in “Düşünme ve Varlık Aynı Şeydir” yargısına Heidegger’in Yorumu Açısından Bir Bakış”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:11 (Bahar, 2011), (ss:137-154)
- Taslaman, Caner, *Big Bang ve Tanrı*, (16. Baskı), İstanbul Yayınları, İstanbul 2013.
- Thilly, Frank, *Bir Felsefe Tarihi*, (Çev: Nur Küçük, Yasemin Çevik), (2. Baskı), İdea Yayınevi, İstanbul 2010.

- Ünder, Hasan, *Çevre Felsefesi Etik ve Metafizik Görüşler*, Doruk Yayıncılık, Ankara 1996.
- Vernant, Jean Pierre, *Torunuma Yunan Mitleri Evren, Tanrılar, İnsanlar*, (Çev: Mehmet Emin Özcan), (1. Baskı), Helikopter Yayınevi, İstanbul 2009.
- Yaylı, Hasan, “Mekanik Düşünceden Ekolojik Düşünceye: Yeni Bir İnsan-Doğa İlişkisi Tasarımının Doğuşu”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Sosyoloji Konferansları*, Sayı:34. Kitap, (2006), (ss:67-82)
- Yeke, Yıldız Karagöz, “Spinoza’da Felsefe, Etik ve Siyaset”, *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Cilt:16, Sayı:16 (2011), (ss:95-122)
- Yonar, Gönül, *Yaratılış Mitolojileri*, (2. Baskı), Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.
- Zerzan, John, *Gelecekteki İlkel*, (Çev: Cemal Atıla), (5. Baskı), Kaos Yayınları, İstanbul 2013.
- Zorkul, Tahir, “Mitoloji Ve Mustafa Seyit Sutüven’in Şiiri”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/10 (Summer, 2015), (ss: 1013-1034)

Web Kaynaklar

Fikri Akdeniz, “Pisagor”, Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2017

Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi,
(https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/fikri_akdeniz_pisagor_pisagorculuk_felsefesi.pdf)

Aydoğan, Burçak, “Mistik Bir İnanç Sistemi Olarak Orpheusculuk”, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2017, <http://www.sanatduvari.com/mistik-bir-inanc-sistemi-olarak-orpheusculuk/>

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi İlahiyat Lisans Tamamlama Felsefe Tarihi, İlkçağ Felsefesi/Doğa Üzerine Felsefe, Erişim Tarihi: 05 Temmuz 2017, Sokrates Öncesi Dönem, <http://docplayer.biz.tr/34656362->

[Ilkcag-felsefesi-doga-uzerine-felsefe-soktares-oncesi-donem-ilk-cag-felsefesi-unite-2-ilahiyat-lisans-tamamlama-felsefe-tarihi.html](#)

Genesis, “Yaratılış Büyük Sır”, Erişim Tarihi: 26 Haziran 2016,
https://www.youtube.com/watch?v=_1MLGpfjZlw

Hocaoğlu, Durmuş, İstanbul 2007, “Grek Felsefesi I Sokrates Öncesi Grek Felsefesi Ders Notu”, Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2007,
http://www.durmushocaoglu.com/data/yazipdf/DHocaoglu_685_DERS_NOTU_FELSEFE_SokratesOncesi_Grek_Felsefesi_Edisyon_2.pdf

Özdemir, Nazım, “Pythagoras (Pisagor)”, Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2017, *Felsefi, Kültürel, Hümanist Dergi*, <http://www.feniksdergi.org/pythagoras-pisagor/>

Özügül, Oğuz “Platon ve Doğa Filozofları”, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2017,
<http://www.focafoca.com/yazdir.asp?id=9182>

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Vesile YOSUNKAYA

Doğum Yeri ve Tarihi: Diyarbakır/1993

Eğitim Durumu

Lise Öğrenimi: Diyarbakır Çermik Lisesi

Lisans Öğrenimi: Adıyaman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi –Kamu Yönetimi

Y. Lisans Öğrenimi: Adıyaman Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yabancı Diller: İngilizce, Seviye: Orta

İş Deneyimi:

İletişim:

E-Posta Adresi: vesileyosunky@gmail.com

Tarih: 2017